TOPLUMSAL
tarih

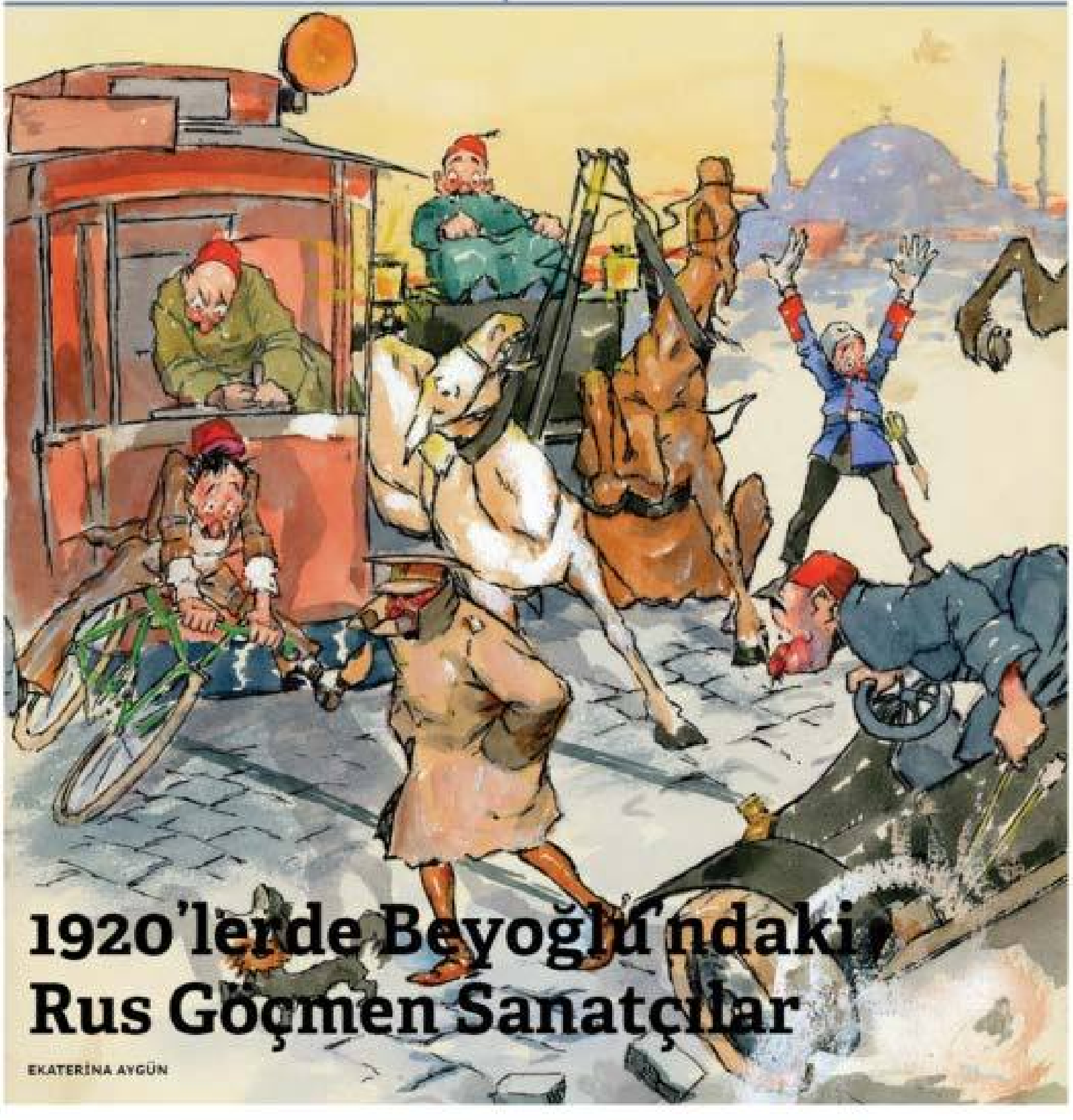
330
HAZİRAN 2021

"Budizmin Kurucusu Buda Türktür, Budizm Türk Dinidir"

MEHMET Ö. ALKAN

Nigâr Hanım'ın Edebiyat Kamusundaki Konumu, Etkileşimler ve *Hâtırât*'ı

HÜSNİYE GÜLSEV KOÇ

1920'lerde Beyoğlu'ndaki Rus Göçmen Sanatçılar

EKATERİNA AYGÜN

CUMHURİYET'İN İLK YILLARINDA AİLE FOTOĞRAFLARI

ÖZGE CALAFATO

TOPLUMSAL TARİH | AYLIK TARİH DERGİSİ | TARİH VAKFI TARAFINDAN YAYIMLANIR | ISSN: 2717-7459

Merhaba,

Umarız tüm okuyucularımızın sağlığı iyi, keyfi yerindedir. Yaz aylarına girerken yine zengin içerikli bir sayı ile karşınızdayız.

1917 Rus Devrimi'nden sonra kaçan "Beyaz Ruslar"ın birçoğunun yolu İstanbul'a düşmüştü. Bu göçmenler arasındaki birçok sanatçının yerleştikleri Beyoğlu'ndaki hayatlarını, şehrin kültürel hayatına tesirlerini, verdikleri eserleri ve faaliyetlerini Ekaterina Aygün'ün itinalı çalışmasından öğreniyoruz.

Mehmet Ö. Alkan, dinler tarihi alanında verdiği eserlerle sivrilmiş bir şahsiyeti, Ali Hilmi Ömer Budda'yı yaşamı ve özgün fikirleriyle tekrar gün ışığına çıkartıyor. Buda'nın Türk kökenli olduğunu ileri süren ve ondan ilhamla Budda soyadını alan A. Hilmi Ömer Bey, farklı teolojik yaklaşımıyla dikkat çekiyor.

Halil İbrahim Kılıç, 1946 seçimleri öncesinde CHP milletvekili adayları belirlenirken, adaylar hakkındaki parti içi şikayet ve tavsiye mektuplarının içeriğini parti içi denetim mekanizması bağlamında inceliyor.

Farklı disiplinlerdeki eserleri ve siyasal eylemleriyle döneminin bilinen figürlerinden biri olan olan İsmet Sungurbey'in hukuk dilinin öz Türkçeleştirilmesine ilişkin çabalarını Tarık Özcan'ın kaleminden okuyoruz.

Murat Turan, yüzyıl arayla İstanbul ve Ankara'da arşiv malzemelerinin kayboluşunun hüzünlü hikayesini anlatıyor.

Özge Calafato, Cumhuriyetin ilk yıllarındaki "vernaküler fotoğrafları" mercek altına alarak bunların toplumsal tarih çalışmaları açısından nasıl verimli bir mecra teşkil ettiğini bizlere ispat ediyor.

Hüsniye Gülsev Koç, 19. yy. sonu-20. yy. başında İstanbul edebiyat çevreleri içerisinde şiirleriyle ve entelektüel-kültürel birikimiyle temayüz eden, Osmanlı kadın hareketinin de önemli figürlerinden Nigar Hanım'ın yaşamını, eserlerini ve müstesna konumunu bizlere aktarıyor.

Oğuz Koçyiğit, Rıdvan Gölcük ve Kemal Çibuk yazılarında Bizans dönemi dinsel ve toplumsal yaşantısında önemli bir yeri olan Kutsal Hac yolcuğunu Çanakkale Troya Müzesi'de bulunan iki dinsel hediyelik eşya (Ampulla) üstünden yorumluyor.

Geçtiğimiz 30 Nisan'da kaybettiğimiz Türkiyat Araştırmaları hocası Prof. Dr. Nadir Devlet'i öğrencisi Ayşegün Soysal'ın yazısıyla anıyoruz.

Resimdeki tatlar serisinde Emine Önel Kurt ve Zerrin İren Boynudelik bu kez etin hangi sofralarda nasıl yer bulduğuna, kimi zaman sınıfsal, kimi zaman dinsel, kimi zaman da sıradan olana dair nasıl bilgiler barındırdığına odaklanıyor.

Bir sonraki sayımızda buluşmak üzere sağlıcakla kalın.

Erhan Keleşoğlu

İÇİNDEKİLER

04 **Osmanlı Basınında Yüz Yıl Önce Bu Ay**
HAZIRLAYAN: EMEL SEYHAN

09 **Boğaz'ın Rusları: 1920'li Yıllarda Beyoğlu'ndaki Rus Göçmen Sanatçılar**
EKATERİNA AYGÜN

16 **"Budizmin Kurucusu Buda Türktür, Budizm Türk Dinidir"**
MEHMET Ö. ALKAN

JURNALCİLİKTEN PATRONAJA 1946 SEÇİMLERİ:
CHP Milletvekili Adayları Hakkında Yazılan Şikâyet ve Tavsiyeler
HALİL İBRAHİM KILIÇ

32 **İsmet Sungurbey'in Hukuk Dili Çalışmaları**
TARIK ÖZCAN

38 YÜZYIL ÖNCE, YÜZYIL SONRA
Türkiye Başkentlerinde Kaybolan Arşiv Malzemeleri Meselesi
MURAT TURAN

46 **Cumhuriyet'in İlk Yıllarında Aile Fotoğrafları**
ÖZGE CALAFATO

53 **Nigâr Hanım'ın Edebiyat Kamusundaki Konumu, Etkileşimler ve *Hâtırât*'ı**
HÜSNİYE GÜLSEV KOÇ

HAZIRLAYAN: **EMEL SEYHAN**

Tramvay Şirketi ile Amele Arasında

1 HAZİRAN 1921 **İLERİ**

Şirketle amele arasındaki ihtilâflar yeniden şiddetlenmiştir. Dün tramvay amelesi murahhası Nafia Nezareti'ne müracaat ederek evvelce takdim edilen 47 maddelik talep listesinin birkaç güne kadar tasdik edilmediği takdirde amelenin grev ilan edeceğini beyan etmiştir. Bize verilen malumata göre Cemiyetler Kanununun üçüncü maddesinde mevcut sarahate nazaran Nafia Nezareti üç gün zarfında istidanın alakadar müesseseye tebliği mecburiyetindedir. Halbuki istidanın Nezarete takdiminden beri on üç gün geçtiği halde Nezaret Tramvay Şirketini amelenin talebinden haberdar etmemiştir. Dün tramvay amelesi kendileriyle görüşen muharrirlerimizden birine suret-i kat'iyyede grev ilan edeceklerini söylemiştir.

Devaire Ait Otomobillerin Masrafı

3 HAZİRAN 1921 **İLERİ**

Devaire (devlet dairelerine) ait otomobillerin her aya ait tamirat masrafı büyük yekûnlara baliğ olmakta bulunduğundan hazine-i maliyenin şu müzayakalı (darlık) zamanda zaid masraflara nihayet vermek için şehri (aylık) iki yüz lira benzin ve tamirat masrafının maktûan verilmesi ve bunun haricinde para verilmemesi hususu Meclis-i Vükelaca taht-ı karara alınmıştır.

Ankara ve Moskova

4 HAZİRAN 1921 **İKDAM**

Reuters Ajansı ile *Morning Post* gazetesine Atina'dan haber verildiğine nazaran Ankara ve Moskova hükümetleri arasında akt olunan Uhuvvet İttihadı muahedesinin metnini neşretmektedir. Muahede esasat-ı âtiyeye ibtina ediliyor:

1- Bütün şark milletlerinin tahlisi ve bu milletlerin mukadderatını tayin etmeleri hakkında kat'i bir surette temini için müştereken çalışmak.

2- Kuvvetle tahmil olunan (yükletme) kaffe-i muahedatın reddi.

3- Türk arazisi hakkında 20 Kanunusani tarihli protokolün kabulü.

4- Batum'un Gürcistan'a i'tâsı (verilmesi)

5-Azerbaycan'ın muhtariyeti.

6-Uhud-ı atikanın ilgası.

7- Türkiye'nin Çarlık Rusya'sına karşı olan taahhüdatının ilgası.

Darülfünunun Muhtariyet-i İlmiye ve Malisi

5 HAZİRAN 1921 **İKDAM**

Evvelce muhtariyet-i ilmiyeyi ihraz etmiş olan Darülfünuna bu kere mali bir muhtariyet ihraz için Darülfünun emanetince kaleme alınan layiha-i kanuniyenin Maarif Vekaletince tetkikatı, ikmal edildiğinden beray-i tasdik Bâb-ı Âliye gönderilmiştir.

Amelenin Hukuku

5 HAZİRAN 1921 **İLERİ**

Nafia Nezareti'nde amele hukukunun temini için yeni bir kanun layihası kaleme alınmak üzere bir komisyon teşkil edilmiştir. Ticaret ve Ziraat Nezareti'nce Sanayi Müdürü Fuat Bey mezkur komisyona memur edilmiştir.

Kilikya Meselesinde Ankara ve Fransa

6 HAZİRAN 1921 **İLERİ**

Paris 4- Şark meselelerini tetkike memur Meclis-i Mebusan Tali Komisyonu öğleden sonra içtima ederek Ankara Meclisi'nin muhasamatın tatili, üseranın mübadelesi ve Suriye Kilikya hududunun temini hakkında Londra'da akdedilen itilâfnameyi reddetmesinden mütehaddis (meydana gelen) vaziyeti tetkik etmiştir. Tali komisyon, bu ahval karşısında hükümetin ne gibi bir siyaset takibine taraftar bulunduğunu istizaha ittifak-ı ara ile karar vermiştir. Paris 4- Tan gazetesi yazıyor: Fransa'nın vazifesi sulh için çalışmaktır. Ankara Hükümeti Fransa ile ciddi surette münasebata girişmek istediği takdirde anlaşmak hiçbir vechile müşkül olmayacaktır. Yalnız Türk kıtaatı Kilikya'da Fransızlara taarruz ettikleri takdirde karşılarında mukabelede bulunacak kimselere tesadüf edeceklerdir. Mezkur gazete ilaveten makal olarak:

"Bu iki şıktan birini tercih etmek vatanperverliği müsellem bulunan Mustafa Kemal Paşa'ya terettüp eder" diyor.

Konya'da Hilal-i Ahmer Günü

7 HAZİRAN 1921 **İLERİ**

Konya ahalisi Babalık refikimizin teklifi üzerine Cuma günlerini Hilal-i Ahmer Günü olarak kabul etmiştir. Cuma günü herkes iktisada riayetle arttırdığı parayı Hilal-i Ahmere teberru edecektir. Şimdiye kadar bu suretle toplanan teberruatın miktarı beş yüz lirayı geçmiştir.

Tahta Parçaları Üzerinde Bir Muhaceret

8 HAZİRAN 1921 **İLERİ**

İstanbul'a İslam nüfusu olan yerlerden her gün muhacir geliyor. Kimisi trenle, kimisi vapurla kimisi de ayakla... Muhaceret vakalarının kesafetine de, fecaatına da hissi bir tevekkülle alışmış görünüyoruz. Fakat bu vakalar arasında öyleleri vardır ki Yunan marifetlerine siyah vesikalar ilave edecek hususiyetleri haizdir. Biz bunları bütün heyecan ve renkleri ile hatıramızda saklamaya mecburuz. Üç dört gün evvel Yalova havalisinde can korkusuna uğrayan biçareden ikisinin bir tahta parçasına sarılmak suretiyle yüzerek Büyükada'ya kadar geldikleri haber alınmıştı. İki biçareye bir muhabirimiz mülaki olarak elim sergüzeştlerini dinlemiştir. Bu hayret amiz sergüzeşti biz de aynen naklediyoruz. Felaketzedelerden Mehmet oğlu Ömer arkadaşı ile beraber başlarından geçeni şöyle anlatıyor:

"Ben Yalova'nın Gökçedere karyesindenim. İsmim Mehmet oğlu Ömer'dir. Arkadaşım da bizim köylüdür. İsmi İbrahim oğlu Hasan'dır. Bundan elli gün evvel Rum çeteleri birdenbire köyümüzü bastılar. Her tarafı ateş verdiler. Kaçıp kurtulanlar arasında biz de vardık. Bizim köyün ilerisinde bir orman vardır. Ormana kaçtık. Gördüklerimiz bir taraftan, işittiklerimiz bir taraftan ödümüzü patlatmıştı. Ormanda tam kırk beş gün saklandık. Ekmeksiz, yemeksiz, yabani ağaçları hatta ağaç kabuklarını yedik. Fakat ormanda da rahat değildik. Son zamanda ormanı arıyorlardı. Ağaçlar arasından patlattıkları silah seslerini işitmekten harap oluyorduk. Nihayet ne olursa olsun diyerek deniz kenarına indik. Bereket kimse bizi görmedi. Oralarda bazı ev yıkıntılarından kalma tahta parçaları vardı. Üç dört tanesini bağladık derme çatma bir sal oldu. Yine iki tahta parçasını da kürek gibi kullanmak üzere yanımıza aldık. Allaha sığınıp kendimizi denize salıverdik. Bahtımız varmış hava iyi idi. Artık yarı ölü, yarı diri nöbetleşerek uyuyarak, kürek çekerek adaya kadar geldik. Benim validemi öldürdüler. Babam da dağa kaçmıştı. Ne oldu bilmiyorum." Bu iki biçareye Büyükada'nın bazı erbab-ı fütüvveti iânatta bulunmuşlar ve hiç olmazsa çektikleri zahmete mukabil bir müddet karınlarını doyurmak imkanını temin eylemişlerdir.

Millet Meclisi'nde Fevkalade Celseler

14 HAZİRAN 1921 **İKDAM**

Roma 12- Ajans Stefani'nin Anadolu'da vuku bulan istihbaratına nazaran Büyük Millet Meclisi birçok fevkalade celseler akdederek İngiltere'nin tavır ve hareketinin tebeddülünden Türkiye için mütehassıl vaziyet-i cedideyi tetkik eylemiştir. Anadolu'dan İtalyan gazetelerine gelen bilcümle haberler Türk mehafil-i siyasiyesinde hükümferma olan endişeyi ve gerek askeri ve gerek siyasi nokta-i nazarlardan ittihaz olunan tedabiri bildirmektedir. *Yeni Gün* gazetesi bir başmakalesinde diyor ki: Bir Rus heyetinin Ankara'ya muvasalatı hakkında Atina matbuatı tarafından vaki olan tefsiratı bir maksad-ı hafiye müstenit olup Türkiye'nin Bolşeviklerle gizli münasebatta bulunduğunu müttefiklere inandırmak emeline matuftur.

Mezkur gazete şunu da ilave ediyor: Bekir Sami Bey'in Avrupa'ya hareketi Türk siyaseti hakkında deveran eden şayiaları izale ve itilâf hükümetlerinin Anadolu Hükümeti'nin efkar niyatı hakkında malumat i'tâ edecektir.

Veremle Mücadele Teşkilatı

14 HAZİRAN 1921 **İKDAM**

Veremin bu günlerde pek tevsi eden tahribatını daimi teşkilat vücuda getirmek üzere Sıhhiye Müdür-i Umumisi Abdullah Cevdet Bey tarafından bir layiha izhar ve makam-ı nezarete tevdi edilmiştir. İstihbarat-ı ahiremize nazaran bu teşebbüs mazhar-ı tasvip ve takdir olunmuş ve meseleyi tetkik için bir komisyon teşkili müdüriyet-i umumiyeye havale edilmiştir. Bu komisyon azası intihap olunmuştur. Komisyonda müdüriyet-i umumiye erkan-ı ilmiyesinden maada hariçten Besim Ömer, Hakkı Şinasi, Ömer Fuat paşalarla Neşet Ömer, Abdi Muhtar, Bafralı Yanko beyler bulunacak ve ilk içtima Sıhhiye Nezaretinin riyasetinde inikat edecektir.

Muahedenin Tadili: İzmir'in İadesi

15 HAZİRAN 1921 **İLERİ**

Paris 14- *Tan* gazetesi yakında vuku bulacak Yunan taarruzundan bahsederek diyor ki: Fransa ile İtalya'nın hiç de arzu etmedikleri bu taarruz birçok mehaziri dâ'idir (sakıncaları davet etmektedir). Zira muvaffakiyetle neticelendiği takdirde şarkın ana hatları Konstantin'in eline geçecek ve akim kaldığı takdirde de gayet müşekkel bir vaziyet ihdas edecektir. *Tan*'ın mütalaasına nazaran bu ihtimalat-ı müessifeyi bertaraf etmek daha faideli olur. Bunun için Londra'da teklif edilen tedabirin Ankara ve Atina tarafından kabul edilmesine çalışmak lazımdır. Vakıa bu tedbir Kat'i olmaktan uzak ise de bununla Sevr Muahedesinin tadili taht-ı imkana girmiş olacaktır. Esasen tadilin açıktan açığa nazar-ı itibara alınarak bir an evvel icrası lazımdır. Gazete ilaveten diyor ki: Muahedenin tadili demek İzmir'in Türklere iadesi ve Anadolu'nun Yunanlılar tarafından tahliyesi demektir. Bu suretle vakit kazanılmış olacaktır ki müzakerat-ı siyasiyenin hedef ve gayesi de şüphesiz budur. Türkler bilâ endişe buna tevessül edebilirler. Şu şartla ki itilâfı tasdikten imtina ettikleri zaman yaptıkları gibi münferit kalmaktan tevakki etsinler.

Fransız menfaatlerine halel getirmeksizin Türkler itilâfnamenin tasdikini teshil etmelidirler (kolaylaştırmalıdırlar). Bu da süratle yapılmalıdır ki sulhun cari olduğu bir kıta-i şarkiye bulunsun.

Çanakkale Şehitleri ve Fransızlar

19 HAZİRAN 1921 **İLERİ**

Çanakkale'deki şühedamızın mezarına Fransızlar tarafından vazedilmiş olan çelenk münasebetiyle Darülfünun Hukuk Fakültesi Fransızların, Türk vatanının kahraman fedailerine karşı gösterdikleri bu kadirşinaslıktan dolayı bilvasıta beyan-ı minnetdari eylemiştir.

Ermeni Tehcirine Dair Liman Paşa'nın Şahadeti

20 HAZİRAN 1920 **İLERİ**

Liman Von Sanders Paşa âtideki beyanatta bulunmuştur: Ermenistan'da cereyan eden vakayı iki kısma ayırmak lazımdır. Evvela, Ermenilerin teb'idleri (uzaklaştırılmaları) hakkında İttihat Terakki Hükümeti'nin emri, saniyen Ermenilerin Türk Ordusuna dahil olmak istememeleri ve Ruslar tarafına geçmeleri neticesinde Ermenistan'da cereyan eden mücadelat. İttihat Terakki Hükümeti muhtelif heyat-ı askeriye ve mülkiye tarafından gönderilen raporlar üzerine Ermenilerin teb'idlerini emretti. Bu münasebetle Kafkas ordu kumandanlarının daima Türklerden mürekkep olduğunu söylemek lazımdır. Muharebeden evvel Türk jandarması seksen beş bin kişiden mürekkepti. Sonradan bunlara muavin olmak üzere eşkiya ve işsiz takımından birçok jandarmalar kaydedildi. Ermenilere karşı icra-yı mezalimde bulunanlar Türk askeri olmayıp işte bu jandarma muavinleri idi.

Alman Hükümeti o zaman ne yapılmak mümkün idi ise yaptı. Alman sefirinin tavassutu ile Alman Hükümeti vaziyetini tayin etti. Alman zabitlerinin hiçbirisi bu vakalara iştirak etmemiştir. Talat Paşa'dan hiçbir emir almadım. Enver'den bir takım küçük emirler aldımsa da son derece manasız oldukları için tatbik etmedim. Teb'id hususunda muhalefetimi beyan ederek, bir Ermeni teb'id edildiği takdirde bütün jandarmaları kurşuna dizmek tehdidinde bulundum. Ecnebi matbuatı, iş bu vakaya Alman zabitlerinin dahi iştirak ettiklerini yazdılar. Fakat hakikat büsbütün başkadır. Hülasa, Meclis-i Vükela tarafından tasdik edildikten sonra İttihat ve Terakki Fırkası Ermenileri teb'id etmek kararını ittihaz etti. Bu kararı jandarmalar tarafından tatbik edildi. Talat Paşa'nın bu meselede şahsen iştiraki olduğunu bilmiyorum.

Adapazarı ve Sapanca'nın İstirdadı

22 HAZİRAN 1921 **İLERİ**

Dün akşam haber aldığımıza göre Kocaeli şibh-i ceziresinde bulunan kıtaat-ı milliye harekete gelerek Yunanlıları Adapazarı ve Sapanca kasabalarından tard ve ihraç etmiş ve mezkur kasabalar istirdat olunmuştur. Esasen son günler zarfında İzmit cephesinde Yunanlıların pek ziyade telaş gösterdikleri ve her an Kuva-yı Milliyenin tazyikatına uğramak tehlikesi altında kıvrandıkları haber alınmakta idi. Bu sebeple Yunanlılar şaşkınlık eseri olarak İzmit şehrinde her türlü örf ve adat-ı beşeriyenin hilafına olarak bazı tedbirler icra etmektedirler. Kasabada toplanmış olan ve ricat eden Yunan askerleri ile beraber gelerek İzmit'e yığılmış olan Rum ve Ermeni muhacirlerini cebren Yunanistan'a nakletmeye başlamışlardır. Yunanlılar İzmit'teki vaziyetlerini tashih ve takviye maksadı ile vapurla Tekfur Dağından bir alay miktarında asker alarak İzmit'e getirmişlerdir. Kuva-yı Milliyeye karşı harp etmekten içtinab eden Yunan bölükleri darmadağınık bir halde Rum muhacirleri arasına sokularak firar etmektedirler.

Kumar ve Kadın Oynatılmasının Men'i

22 HAZİRAN 1921 **İLERİ**

Haber aldığımıza göre yeni Polis Müdür-i Umumisi Esat Beyefendi tarafından İstanbul ve Üsküdar cihetlerinde yeniden meyhaneler açılmaması yarı çıplak kadınların oynatılmaması ahalinin parasını çekmekte olan tombalanın diğer bir nevi olan otomobil yarışlarının da men'i bütün merkezlere tebliğ edilmiştir.

Türk Kongresi

24 HAZİRAN 1921 **İKDAM**

İsviçre gazetesinin 16 Haziran tarihli nüshasından: Lozan Türk Kongresi ahiren üçüncü içtimaını akdetti. Türkiye'nin vaziyet-i hazırası müzakere mevzuu olmuş ve bazı rical-i devlete telgraflar gönderilmesine karar verilmiştir. Ezcümle Mister Lloyd George'e gönderilen bir telgrafnamede, Büyük Britanya menafine karşı bir gûna husumet perverde etmeyen Türk milletinin, serbesti ve temin-i hayatı için giriştiği cidal ve mübarezede İngiltere'nin müzaheretine mazhar olacağı ümidi izhar edilmiştir.

Diğer bir telgrafnamede ise müstakil ve milli bir Türk kabinesi tesis eylediklerinden dolayı Anadolu Türk Hristiyanlarına tebrikatta bulunulmuştur. Üç gün imtidad eylemiş (devam etmiş) içtima esnasında bazı içtimai meseleleri ve ıslahat meseleleri mevzu- ı müzakere olmuştur. Memleketin tamamıyla medeniyet-i hazıra ile kabil-i telif bir hale getirilmesi ve Türk kadınlarının temin-i rüşdi ve mevki-i siyasi-

yesinin itilâsı (yükselmesi) ve Türk Hükümeti'ne asr-ı hazır ile mütenasip müessesat vücuda getirilmesi, Türkiye tarz-ı idaresinde bir adem-i merkeziyet husule gelmesi için sarf-ı mesai edilmesi ve Türk gençlerinin garp darülfünunlarına daha ziyade rağbet göstermeleri için teşvikatta bulunulması karargir olmuştur.

Düvel-i Müttefika Yunanlılardan İzmir Dahil Olduğu Halde Anadolu'nun Kamilen Tahliyesini İstiyor

25 HAZİRAN 1921 **İKDAM**

Paris 23- Mösyö Briand ile Lord Curzon arasında cereyan edip İtalya Sefiri'nin de iştirak eylediği mülakat hitam bulmuştur. Yunanistan hakkında takip edilecek müşterek hatt-ı hareket meselesinde itilâf husule gelmiştir. Prensip itibariyle verilen iş bu karar üç düvel-i müttefikanın Atina'ya bir telgraf göndererek Yunanistan'dan tavassutlarının kabul olunmasını ve mukadderatını kamilen kendilerine terk ve havale etmesini talepten ibarettir. Yunan- Türk itilâfının fasl ve tesviyesi hususunda derpiş olunan suret-i hal Yunan ekalliyetleri hukukunun orada beynelmilel bir idare tarafından himayesi kaydı ile Yunan kıtaatını İzmir dahil olduğu halde Anadolu'yu kamilen tahliye eylemeleridir.

Şarki Trakya meselesi bilahare cereyan edecek mükalemata bağlı bırakılmıştır.

Atina'nın cevabı malum olunca, Yunanistan tavassutu reddettiği takdirde, müttefikler tekrar hürriyetlerini ele alacaklardır. Yunanistan onu kabul ettiği halde ise müttefikler Türklere müracaatla onların da meseleyi kendilerine havale etmelerini isteyeceklerdir.

Yunanistan Tavassut Teklifini Reddetti

28 HAZİRAN 1921 **İKDAM**

Dün aldığımız hususi telgrafnamelerimize ve ajansların tebligatına nazaran Yunan Hükümeti, harekat-ı askeriyeyi tevkif eylemek kabil olamayacağını serdederek tavassut teklifini reddetmiştir. Tavassut teklifinin reddinde tevellüt edecek mesuliyetin doğrudan doğruya Yunanistan'a ait olacağı Düvel-i Mü'telife tarafından tebliğ edilmiş olduğu gibi Yunan Orduları Ankara'ya dahi girse harbin hitama ermiş addedilemeyeceği bildirilmiş idi. Bütün bu tebligata rağmen Yunanistan'ın harbe karar vermesini, harekat-ı askeriyesinin de ihraz-ı muvaffakiyet eyleyeceği kanaatinden ziyade, karar-ı siyasi ittihazında adem-i isabetine haml eylemek çok muvafıktır. Yunanistan'ın Heyet-i Vükelasının bu karar-ı müttehazı Yunanistan'da matbuat ve efkar-ı umumiyenin göstermiş olduğu şiddet tesir ile dahi alakadar addolunabilir. Her ne olsa bu menfi kararları ile Yunan Hükümet-i hazırası gerek Yunan milletine ve gerek düvel-i muazzamaya karşı büyük bir mesuliyet altına girmiş demektir.

Avrupa matbuatının ve alelhusus İngiliz gazetelerinin Yunanistan'ın deruhte ettiği mesuliyetin pek ağır olduğunu beyanda bulunmaları da bu fikri musaddıktır.

Şimdi zaruri bir şekle giren taarruzun inkişafına muvaffakiyet-i askeriyemizden ümit var olarak intizar eyleyeceğiz.

Kral Cepheye Gidiyor

28 HAZİRAN 1921 **İKDAM**

Atina'dan bildirildiğine göre Kral İzmir'de bir meclis-i vükelaya riyaset etmiştir. Bunun akabinde müttefiklere verilecek cevap tanzim olunmuştur. Kral ile nazırlar harekat-ı askeriyeyi görmek üzere cepheye gitmişlerdir.

Müttefiklerin Maksadı Boğazları Muhafaza Etmektir

28 HAZİRAN 1921 **İKDAM**

Türk meselesinin merkez-i sıkleti nerededir? Ankara ile Atina arasındaki itilâfta mı? İzmir ve Trakya'nın Yunanistan'a terkinde mi? Bu arazinin bilâ kayd ü şart Türkiye'ye rücu etmesi veya bu havalide bir idare-i mahsusa teşkilinde mi? Bunlar ancak teferruattır. Meselenin ehemmiyeti başka taraftadır. Meseleye tamamıyla vakıf bir rical-i ecnebi Şark meselesinin sıklet merkezinin nerede bulunduğu hakkında bize beyanat-ı âtiyede bulundu: - Harp esnasında Boğazların oynadığı büyük rol tamamıyla malumdur. Müttefikler 1914 senesindeki vaziyete meydan vermemek için kalelerin hemdi, kendine mahsus bir kuvveti bulunacak bir Boğazlar Komisyonu tesisi, Boğazlar ile İstanbul'un himayesine kafi bir hinterlant vücuda getirilmesi gibi bir takım tedabir ittihaz ettiler. Garp matbuat ve rical-i hükümetlerinin beyanatına göre Boğazların tam serbestisi bu tedabiri ihtiva eden Sevr Muahedesi'nin tatbiki ile temin edilmiş bulunuyor idi. Bundan sonra İzmir Yunan Ordusu tarafından işgal edildi. Bu da Anadolu hareketini tevlit etti. Bu hareketin inkişafının Boğazların himayesini tehlikeye koyduğunu herkes anladı. Sevr Muahedesi'nin tatbiki mümkün olabilmek için gittikçe kesb-i intizam eden millici kuvvetler üzerine bir Yunan zaferi lazım idi. İlk iki teşebbüs neticesiz kaldı. Üçüncüsü evvelkilerde daha mı iyi olacak? Avrupa gazetelerine göre karşı karşıya bulunan iki ordu müsavi kuvvettedir. Müttefiklerin nazarında diğer kaffe-i mesaile takaddüm eden mesele, Şark meselesi ne suretle halledilirse edilsin, 1914 vaziyetinin tekrar etmemesi için Boğazların serbestisinin temin edilmesidir.

HAZIRLAYAN: **BAŞAK EMİR**

"Türkiye Komünizminin Tarihsel İzleri" seminer dizimiz bu ay içerisinde de devam etti. Doç. Dr. Y. Doğan Çetinkaya koordinatörlüğünde, Vangelis Kechriotis anısına düzenlediğimiz Perşembe Konuşmaları 2021 Bahar döneminde "Türkiye Komünizminin Tarihsel İzleri" temasıyla gerçekleşiyor. Seminer dizimizin bu ayki sunumlarında "Bir Hayat Serüveni: Samsun'dan Moskova'ya, "Canavar" Zeki'den "Yoldaş" Zeki'ye" başlığıyla Arsen Avagyan 6 Mayıs'ta ve "1920 Anadolu'sunda Sosyalist Örgütlenmeler ve Şerif Manatof" başlığıyla Emel Akal 20 Mayıs'ta konuğumuz oldu. Bu seminer etkinliklerimize YouTube kanalımız üzerinden erişim sağlayabilirsiniz.

Tarih Vakfı ile Koç Üniversitesi ANAMED Kütüphanesi ortaklığında düzenlenen Kütüphane Konuşmaları'na Mayıs ayında, Nisa Semiz (Abdullah Gül Üniversitesi) ve Üzeyir Altekin (İstanbul Arkeoloji Müzeleri Kütüphanesi ve Arşivi) konuk oldu.

4 Mayıs 2021 Salı günü saat 18:00'de uzaktan erişimle gerçekleştirilen söyleşinin başlığı "Dimitriadis Efendi'nin Marmara Sahil Surları Panoraması" idi. Bu söyleşide Nisa Semiz ve Üzeyir Altekin "Dimitriadis Efendi'nin Marmara Sahil Surları Rulosu" (İstanbul Arkeoloji Müzeleri, 2019) başlıklı çalışmadan yola çıkarak Dimitriadis Efendi ve Marmara Surları'nı resmettiği 1875 tarihli panoramasını ve bu önemli görselin bize sunduğu bilgileri ele aldılar. Söyleşinin moderatörlüğünü Barış Altan (Brandenburg Teknik Üniversitesi) üstlendi.

Tarih Vakfı ile Bursa Nilüfer Belediyesi ortaklığında düzenlenen Tarih Buluşmaları uzaktan erişim ile Mayıs ayında da devam etti. Tanıl Bora'nın katılımıyla "Hasan Âli Yücel ve Köy Enstitüleri Tartışmaları" başlıklı sunum 4 Mayıs 2021 Salı günü saat 21:00'da Nilüfer Sanat Youtube hesabından online gerçekleşti.

Etkinliklerimiz ve yeni projelerimiz için Vakfımızın sosyal medya hesaplarını takip edebilir, internet sitemizi ziyaret edebilir, ayrıca Tarih Dostu olarak siz de Vakfımıza destek olabilirsiniz. Tarih Dostu olduğunuz zaman Toplumsal Tarih dergimiz her ay ücretsiz olarak size gönderiliyor, ayrıca Tarih Vakfı Yurt Yayınlarımızdan %50 indirim ve tüm etkinliklerimizden %10 indirim kazanıyorsunuz.

Boğaz'ın Rusları: 1920'li Yıllarda Beyoğlu'ndaki Rus Göçmen Sanatçılar

EKATERİNA AYGÜN

1917 RUS DEVRİMİ'NDEN KAÇIP BEYOĞLU'NU MESKEN TUTAN RUSÇA KONUŞAN GÖÇMEN SANATÇILAR ŞEHRİN KÜLTÜREL YAŞAMINA ÇARPICI BİR ETKİDE BULUNDU; BÜYÜK BİR KISMI AVRUPA VE AMERİKA'YA GİDEN BU SANATÇILARDAN BAZILARI TÜRKİYE'YE YERLEŞMEYİ TERCİH ETTİ.

"Beyaz Ruslar"ın göçünün 100. yıldönümüne ithafen

1917 Devriminden sonra yurt dışına kaçmak zorunda kalan ve Rusça konuşan göçmen sanatçıların tercih ettiği en önemli istikametlerden biri, İstanbul şehriydi.[1] İstanbul'un seçilmesinin gerekçelerinden birkaçı, şehre deniz yolu ile ulaşımın mümkün olması ve o dönemde şehirde bulunan işgal kuvvetlerinin Rus[2] zümrelere yardımcı olmasıdır. Bu insanların birçoğu için burası uzun göç yolculuklarının ilk durağıydı. Beyoğlu, ilgi çekici ve zengin geçmişiyle, uzun yıllar boyunca pek çok büyük sanatçı gördü ve bu da göç eden ve sanat dünyasıyla iç içe olan Rusların burayı seçmesinde en önemli etkenlerden biri oldu. Eskiden Pera ismiyle anılan Beyoğlu semti, İstanbul'daki Rusça konuşan göçmenler için adeta sanatsal alan haline geldi. Bu semtte çalışan sanatçıların arasında müzisyenler, oyuncular, dansçılar, yazarlar ve şairler bulunuyordu ancak ben bu makalede özellikle ressamlara, heykeltıraşlara, zanaatkârlara ve fotoğrafçılara dikkat çekmek istiyorum.

I.

Eski bir atasözünde belirtildiği gibi, Roma bir günde inşa edilmedi. Benzer bir şekilde, Rus İmparatorluğu'ndan gelen ressamların hayatları da ilk başlarda oldukça zorluydu. Paraları o kadar değer kaybetmişti ki bırakın boya ve diğer malzemeleri, bazen yiyecek almaya bile yetmiyordu. İşgal altındaki bu şehirde çeşitli faaliyetlere girişmeleri için çokça çaba harcamaları gerekiyordu. En azından o dönem İstanbul'da çıkarılan Rusça yayınlarda (özellikle 1919-1920 arası) göçmen ressamların iş birliği bakımından başarıya ulaşamadıklarına dair çok sayıda kanıt bulunabiliyor. Hatıratlarda yazılanlardan, gazete notlarından ve özel arşivlerdeki fotoğraflardan anlaşıldığı üzere, çok sayıda sanat akademisi mezunu, öğretmenleriyle birlikte, her mevsim ve türlü iklim koşulları altında dışarıda çalışmak zorunda kalmıştır. Beyoğlu'nda birçok yerde kaldırımın kenarında otururak çeşitli portreler çiziyor ve şehrin manzaralarını resmediyorlardı (hepsi yapmasa da bazı ressamlar eserlerini sokakta satmaları için kendilerine satıcı tutmuşlardı). Bazen eserleri için para ödemeye hazır bir müşteri bulamayınca aç kalmamak için yaratıcı yöntemlere ve birtakım numaralara başvurmak gerekliydi. Örneğin, *Zarnitsy* isimli almanaktan[3] Elefterios Venizelos ve 1. Konstantin gibi ünlü Yunan lider-

İstanbul'da yayınlanan *Derjavnaya Rus*' dergisinin kapağı, No: 1, 1921 (Prag, Slovanská knihovna)

Reclame Artistique atölyesinin reklamı

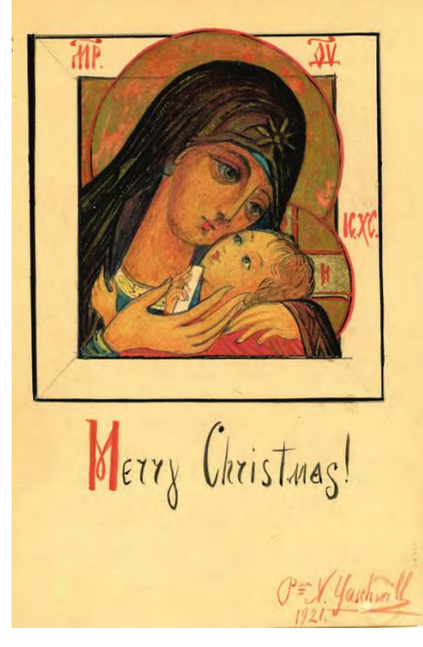
Naşi Dni almanağı, Konstantinopolis, yayın tarihi yok

lerin portrelerini satarak geçimini sağlamak zorunda olan Rus ressam ve karikatüristin ilginç ve trajikomik hikayesini öğreniyoruz. Bir yandan iki liderin de bölgedeki Yunanlar arasında bir hayli popüler olması nedeniyle, bu "iş" aslında oldukça karlı bir işti (bu küçük portreler karşılığında sanatçı ve eşi bir miktar şeker, çay, kahve alabiliyor ve Galata'da uygun fiyatlı bir otelin masrafını karşılayabiliyordu). Öte yandan bu, iki liderin ve taraftarlarının arasındaki ciddi derecelere varan anlaşmazlık ve taraftarlarının arasındaki zıtlık nedeniyle aynı zamanda oldukça riskli bir işti.[4] Rus "yaratıcı çevrelerin" o dönemde yaygın olarak yaptığı bir başka iş ise poster ve tabela imalatıydı. 1920'li yılların ilk kısmında onların çalıştığı Reclam Artistique isimli stüdyo Hamalbaşı Sokağı 76 adresinde bulunuyordu. Burada çok sayıda artistik poster, her dilde tabelalar, fotoğraf eserleri, ekranlarda gösterilen filmlerden büyütülen kare baskıları ve linol baskılar yapılıyordu. Duvar resimleri de iyi bir ek iş sayılıyordu. Rusça konuşan göçmenler yerel restoran ve kafelerin, sinema ve tiyatroların, gece kulüplerinin, kiliselerin duvarlarına resimler çiziyordu. Örneğin, Nikolai Kalmykoff (daha sonra ismini değiştirdi ve Naci Kalmukoğlu adını aldı) sinema duvarlarına resim yapıyordu, Constantin Alajalov gece kulüplerinden sorumluydu, Nikolai Vasilieff Maxim restoranına ait iki duvar için tasarımlar yapmıştı ve Pavel Tchelitchew kabarelerin iç kısımlarına resimler çizerek para kazanıyordu[5]. Bunların yanında, müzayedeler ve yardım kermesleri de kayda değer öneme sahipti. Örneğin, bu kermeslerden bir tanesi efsanevi Pera Palas Oteli'nde gerçekleştirilmişti. Ressam Natalia Yachville tarafından yapılan ikonların kermesin açılışından çok önce Amerikalı koleksiyonculardan birine satılmış olduğu ve akabinde sanatçının İstanbul'dan ayrılarak Prag yolunu tuttuğu biliniyor.[6] Müzayedelere gelecek olursak birkaçı, Fossati kardeşler tarafından tasarlanan neo-Rönesans mimarisine sahip Rus Büyükelçiliği (bugün Konsolosluk) binasında gerçekleştirilmişti. Maalesef bu tür müzayedelerde hangi eserlerin satıldığını kesin olarak bilmiyoruz, lakin saygın sanatçıların eserlerini satılık olarak sundukları yönünde birçok bulguya hakimiz.

II.

Bazı sanatçılar (özellikle kadın ressamlar) çocuklara resim yapmayı öğreterek Türk ailelerinin yanında çalışıyorlardı ancak en şanslı olanlar dergilerde ve almanaklarda çalışanların yanı sıra tiyatrolarda sahne tasarımcısı olarak çalışanlardı. Birçok göçmen ressamın ve fotoğrafçının *Zarnitsy*, *Put'*, *Naşi Dni*, *Derjavnaya Rus'* ve benzeri Rus dilinde yayımlanan yerel dergiler ve almanaklar için eser (illüstrasyonlar, karikatürler, fotoğraflar) hazırladığı biliniyor. *Put'* ve *Derjavnaya Rus'* daha fotografik yayınlarken, *Naşi Dni* çok sayıda illüstrasyon yayımlıyordu, *Zarnitsy* ise karikatürlere yoğunlaşıyordu. Ne yazık ki bu almanaklarda yer alan eserlerin büyük bir kısmında imza bulunmuyor ve bu nedenle bütün çalışanların ismini öğrenmemiz mümkün değil. Bildiğimiz isimlerden birkaçı: Vladimir Zender (büyük ihtimalle daha sonra ismini değiştirerek Veli Demir Sender adını aldı) ve A. Belikov, *Put'* adlı almanakta fotoğrafçı olarak çalışıyordu, Jules Kanzler (daha sonra ismini İzzet Kaya Kanzler olarak değiştirdi) *Derjavnaya Rus'* adlı dergide yayımlanan tüm fotoğraflardan sorumluydu, Vladimir Kadulin *Zarnitsy*'de Nayadin mahlası ile karikatürist olarak çalışıyordu. Tüm bu günlük ve haftalık baskıların (bazı küçük istisnalar dışında) Beyoğlu semtinde bulunan Rus göçmenlere ait yayınevleri tarafından çıkarıldığını belirtmekte fayda var.

Maalesef, Meşrutiyet Sokağı'ndaki Tepebaşı Tiyatrosu'nun bulunduğu alan günümüzde park yeri olarak kullanılıyor. Bu yüzden zamanında sıklıkla bale gösterilerine ve Ruslar tarafından sergilenen muhteşem performanslara ev sahipliği yaptığı yazılan bu mekanı artık göremiyoruz. Pavel Tchelitchew, Leonid Brailowsky, Vladimir Bobritsky, Nikolai Kalm-

Rus göçmen ressam Natalia Yachville tarafından yapılan Noel tebrik mektubu, Konstantinopolis 1921
Stearns Family Papers, Box 2, Folder 12. The College of the Holy Cross Archives & Distinctive Collections

Karikatür: "Ve nihayet Tsargrad kapılarına kalkanımızı çiviledik" Russkaya Volna almanağı, Konstantinopolis, yayın tarihi yok

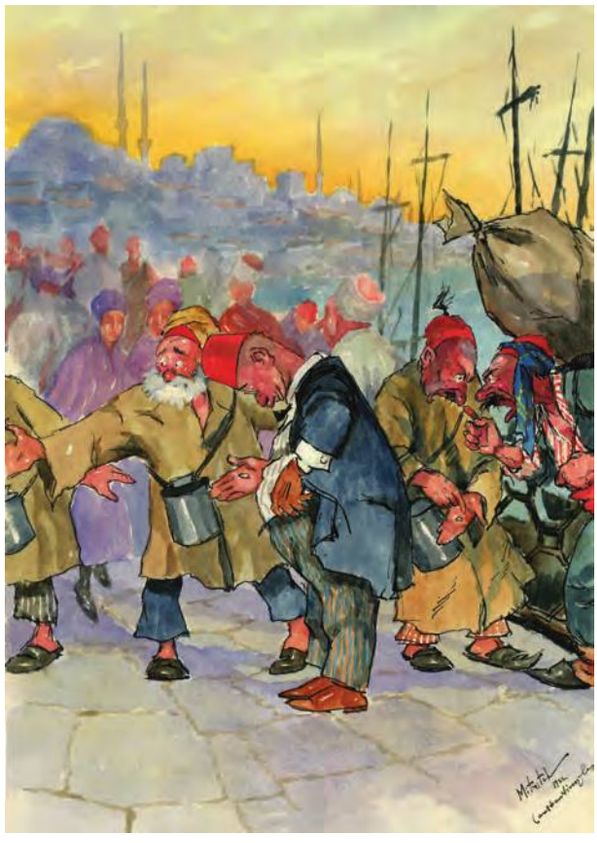
ykoff, Nikolai Vasilieff ve Nikolai Peroff gibi Rusça konuşan göçmen sanatçıların burada dekor ve kostümlerle ilgili işlerde çalıştıkları bilinmektedir. Örneğin, Moskova Bolşoy Tiyatrosunda dekorcu olarak çalışan Brailowsky, İstanbul'da yaşarken Çar Fyodor İvanoviç için mükemmel bir sahne tasarımı yarattığı yazılmıştı.[7] Moskova tiyatrolarının bale alanındaki usta ismi Zimin'in sahnelediği Rimsky-Korsakov'un eserini temel alan 1001 gece masalları temalı Şehrazat, ressam Nikolai Vasilieff'in eskizlerine göre oluşturulan yeni dekorlar ve kostümlerle izleyici karşısına çıkmıştı. Bu performans hakkında basında şunlar belirtilmişti: "Göze hitap eden, kulağı okşayan hayat dolu bir performanstı... Vasilieff'in zenginlik ve renklerin görkemi bakımından Bakst'ın en iyi eserlerini anımsatan mükemmel dekoru, zengin kostümleri ve zengin, renkli ambiyansın genel anlamda çekiciliği, seyircinin dikkatini yakalayan, doğuya ait büyüleyici bir peri masalı atmosferi yarattı... Tek bir cümleyle özetleyecek olursak bu Konstantinopolis'te daha önce eşi benzeri görülmemiş bir bale performansıydı. Gecenin mali açıdan yakaladığı başarı, sanatsal başarısıyla eşdeğerdi. Tiyatro salonu tamamen doluydu".[8]

Aynı tiyatroda Bobritsky, *Pan* balesinin dekorları üzerinde çalıştı. İlginç bir şekilde, tasarladığı dekorlar antika ve fütüristik bir alaşım içeriyordu ve bu nedenle bazı eleştirmenler ressamı "aşırı modernizme kaçan bir dengesizlik"[9] ile itham etmişti. Bu eleştirmenlere göre, sahnedeki dekorların kombinasyonu, sahnenin genel izleniminin uyumunu ihlal ediyordu. Ancak görünüşe göre sanatçı tüm bu geri bildirimleri dikkate almaya karar vermişti çünkü *Sihirli Flüt* için tasarladığı sahne olumlu anlamda "daha az gösterişliydi"[10] ve Şehrazat'ın yeni versiyonu için tasarladığı dekorlar "olağanüstü"[11] olarak kabul görmüştü. Bobritsky, 1923 yılının Ocak ayında New York'a taşınarak yerini ilk olarak Kalmykoff'a ve daha sonra da Peroff'a bırakmış oldu.

Bunun da ötesinde, İstanbul'daki Rus sanatçıların çalışabileceği bir nebze daha istikrarlı olan devamlı işlerin arasında fotoğrafçılık dikkat çekiyordu. O dönemdeki en ünlü ve popüler stüdyo sahibi, daha önce *Derjavnaya Rus'* için yapılan fotoğraf çalışmalardan sorumlu kişi olarak bahsettiğim Jules Kanzler idi. Kanzler'in fotoğraf stüdyosu zaman içinde farklı birçok binaya taşındı, ancak daima aynı caddede, Grand Rue de Pera üzerinde kaldı.[12] Stüdyonun içerisinde bulunduğu son bina, caddenin en başına, Taksim'e çok yakındı. Burada vizelerde kullanılmak üzere sayısız vesikalık fotoğraf ve portre çekildi. Kusursuz bir fotoğraf çektirmek isteyen müşterilerin uzun kuyruklar halinde bekledikleri biliniyor.[13] Lakin

İstanbul'da yayınlanan *Naşi Dni* almanağının kapağı, 23 Ocak 1921 (Prag, Slovanská knihovna)

Konstantinopolis Rus Ressamlar Birliği üyesi olan Mitritch Karelin'in karikatürü, Konstantinopolis 1922. Galata Köprüsü'nün ücretli zamanları. Stearns Family Papers. The College of the Holy Cross Archives & Distinctive Collections

stüdyoyu ziyaret edenler yalnızca müşteriler değildi, göçmen Rus sanatçılar da sık sık bu stüdyoya misafir olarak geliyordu. Dahası bu sanatçılardan bazılarının eserleri stüdyonun duvarlarında asılı oluyordu. Muhsin Ertuğrul'un tamamen şans eseri olarak orada Nikolai Peroff'a ait bazı işlere denk gelmesi ve kendisine tiyatroda dekorcu olarak çalışmayı teklif etmesi sonucunda stüdyo, İstanbul Tiyatrosu tarihinde önemli bir rol oynamış oldu.[14]

III.

Yukarıda belirtilenlerden de anlaşılacağı üzere, İstanbul'daki göçmen sanatçıların büyük kısmı az miktarda ve düzensiz gelirle yetinmek zorunda kalıyorlardı. Alexis Gritchenko[15] gibi bazı ressamlar birtakım bağlantılar edinmeyi ve geçinmelerine yardımcı olacak doğru kişilerle tanışmayı başardıysa bile diğerleri onlar kadar şanslı değillerdi. Tek başlarına savaşmanın imkanı olmadığına kanaat getiren diğerleri, 1921 sonbaharında hemen hemen aynı anda Beyoğlu'nda iki farklı göçmen sanatçı birliği kurmaya karar verdi.

Bursa Caddesi'nde (şimdiki adıyla Sadri Alışık) bulunan ve YMCA tarafından yönetilen Mayak, burada 1921 yılının Ekim ayında tek günlük bir "göçmen" serginin gerçekleştirilmiş olması sebebiyle özel bir ilgiyi hak ediyor. Bu sergi çok başarılı oldu ve Konstantinopolis Rus Ressamlar Birliği'nin[16] kurulmasını sağladı. Söz konusu etkinlik hakkında Rus basınında şunlar söyleniyordu: "Muhtemelen bu sergiden sonra (bu ressamlar) hatırlanmaya başlayacaklar ve en azından en yetenekli olanlarına ciddi bir şekilde çalışma, kartpostal satarak para kazanmaya çalışırken yağmur altında kaldırımlarda ıslanmama fırsatı verilecek. Mayak, periyodik olarak çeşitli sergilerin düzenlenmesi amacıyla mekanı kullanıma sunmayı nazik bir biçimde kabul etti."[17]

İlerleyen zamanlarda, birliğe ait yaklaşık olarak dokuz sergi (iki adet kişisel sergi de dahil) yine bu binada gerçekleştirildi.[18]. Bu süreçte üyelerin sürekli değişmesine rağmen her zaman ön planda olan ve organizasyon aşamalarında en aktif şekilde rol alan birkaç lider mevcuttu: bu isimler, Vladimir Ivanoff, Dimitri Ismailovitch ve Nikolai Kalmykoff idi. Sanatçılara gelecek olursak öncelikle Nikolai Vasilieff, Nikolai Saretzki, Nikolai Peroff, Boris Eguize, Nikolai Becker ve Tatyana Alexinsky-Loukina'dan bahsetmek gerekir. Dahası, üç ressam (kolektif sergilerin yanında) kişisel sergiler düzenleme şerefine erişebildi: Ismailovitch

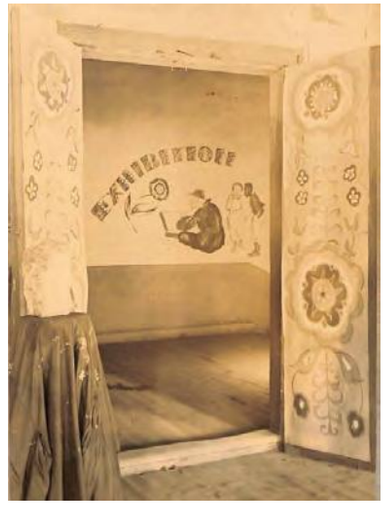
Rus göçmen Shirinsky-Shihmatoff'un İstanbul resmi, 1922
Stearns Family Papers, Box 11, Folder 6. The College of the Holy Cross Archives & Distinctive Collections

Konstantinopolis Rus Ressamlar Birliği'nin MacMahon'daki sergisi, Haziran-Temmuz 1922. Yerde oturan - ressam ve Birliğin sergilerinin organizatörü olan Dimitri İsmailovitch
Stearns Family Papers, "To Mr. and Mrs. Stearns from Russian Painters" Scrapbook. The College of the Holy Cross Archives & Distinctive Collections

Rus Zanaatkarlar Birliği'nin eserleri, MacMahon'daki sergi, Haziran-Temmuz 192
Stearns Family Papers, "To Mr. and Mrs. Stearns from Russian Painters" Scrapbook. The College of the Holy Cross Archives & Distinctive Collections

Haziran-Temmuz 1922 yılında MacMahon'da düzenlenen Konstantinopolis Rus Ressamlar Birliği'nin sergisine giriş
Stearns Family Papers, "To Mr. and Mrs. Stearns from Russian Painters" Scrapbook. The College of the Holy Cross Archives & Distinctive Collections

ve Saretzki'nin sergileri Mayak'ta yapılırken, Becker'e ait iki önemli sergi Pera Palas'ta yapıldı.

Ek olarak ressam Vladimir Ivanoff'un "Çizim Perşembeleri" ile bilinen dairesinin yanı sıra Rus sanatçıların akşamları saat 7 ile 10 arasında Galatasaray Lisesi'ne çok uzak olmayan bir stüdyoda çalışmalarına izin verilmiştir (daha sonra kısa bir süre için bu stüdyoyu MacMahon'a taşımak zorunda kaldılar).[19] Rusça olarak yayımlanan *Press du Soire* gazetesinde çalışan gazeteciler birlik üyelerinin yürüttüğü bu etkinlikleri büyük kahramanlıklar olarak değerlendiriyordu. Gazetecilerin konuya ilişkin yorumlarından bazıları: "(*Rus sanatçılar*) burada gerçek anlamda aç kalıyorlar, fakat yine de sergiden anlaşılacağı üzere tüm zorluklara rağmen çok sıkı çalışıyorlar",[20] "aşırı derecede can yakan ekonomik koşullara ve yaşamlarını yarı aç vaziyette sürdürmelerine karşın sanatçılar sanatlarını sunmayı sürdürüyor",[21] "bu sergiyi yaratmak için eserlerine olağanüstü bir enerji ve sevgiyle yaklaşmaları gerekiyordu - 'mantığa aykırı' olmasa bile en azından 'doğanın bütün şiddetine karşı'".[22]

Öte yandan Konstantinopolis Rus Ressamlar Birliği'nin bütün sergileri Mayak'ta yapılmadı. Sergilerden iki tanesi, Taksim Meydanı'nda günümüzde Gezi Parkı'nın bulunduğu alanda yer alan Topçu Kışlası binasında (İstanbul'un işgali sırasında MacMahon adıyla anılıyordu) düzenlendi. Bir tanesi de Beyoğlu'ndaki YMCA'ya ait binalardan birinde gerçekleştirildi. Sergi, birliğin üyeleri arasındaki anlaşmazlıkların giderek daha belirgin hale gelmeye başladığı 1923 senesinin Haziran ayında düzenlendi.[23] Çok geçmeden birçok üye birlikten ayrıldı. Ancak bazı üyeler anlaşmazlıklar nedeniyle değil, Milli Mücadelenin başarıya ulaşmasından (Ekim 1922) kaynaklanan yerel sosyopolitik değişiklikler neticesinde genel olarak Rus göçmenlerin İstanbul'dan ayrılması nedeniyle birliği terk etmeye karar verdi. Sonuç olarak Konstantinopolis Rus Ressamlar Birliği dağıldı.

Maalesef ikinci birlik ve üyeleri hakkında pek fazla bilgiye sahip değiliz. Gazetede belirtilenlere göre Rus Zanaatkarlar Birliği kapılarını ilk kez Mis Cadde-

Mitritch Karelin'in 1923 yılında yaptığı hamal karikatürü. Hamallar, İstanbul sakinleri olarak birçok Rus göçmen sanatçının ilgisini çekmişti. Stearns Family Papers. The College of the Holy Cross Archives & Distinctive Collections

si (eski adıyla Misk) üzerinde açtı. Burada Stroganov Moskova Okulu'nun öğretilerine uygun olarak yalnızca Rus tarzı çerçeveler, mücevher kutuları, kasalar ve başka şeyler yapılıyordu.[24] İlk başta işler pek iyi gitmemişti ancak daha sonra üyeler Londra ve Amerika'dan alınan siparişler sayesinde birliğin masraflarını karşılamayı başardılar. Konstantinopolis Rus Ressamlar Birliği'nin düzenlediği birçok etkinliğe aktif olarak katıldıkları biliniyor. Örneğin, 1922'de Haziran ayında MacMahon'da düzenlenen sergide 110 eser sergilendi: "Bütün Rusların aşina olduğu ahşap oyma küçük ağaçkakan figürlerinden başlayarak ahşap 'portre' büstlere varıncaya kadar".[25] Muhtemelen bu birlik de Konstantinopolis Rus Ressamlar Birliği ile hemen hemen aynı zamanlarda, benzer nedenlerden ötürü dağıldı.

IV.

Yukarıda belirtilen sebeplerden ötürü Rus sanatçılar, sevdikleri işi yapmaya devam etmeyi ve başarıya ulaşmayı planladıkları Prag, Paris, New York, Rio de Janeiro ve başka şehirlere gitti. Onlar İstanbul'dan ayrılınca Beyoğlu'nda düzenlenen etkinlik sayısı ciddi bir biçimde azaldı, şehirde kalan sanatçılar Mayak'tan gece kulüplerine (tam olarak kelimenin bugün var olan anlamında değil) "geçiş yaptı". Dönemin en popüler kulüplerinden birisi, Grand Rue de Pera 322 adresinde bulunan Kommerçeskiy isimli kulüptü. Sanata mümkün olduğunca tüm yollardan destek veren Nikolai Ilyin-Çesmenskiy tarafından yönetiliyordu. Kulüpte ressamların yanı sıra birçok göçmen müzisyen ve aktörün de dahil olduğu düzenli olarak gerçekleştirilen etkinlikler yapılıyordu. Ressamlar mekanı dekore ediyor, programlar ve posterler tasarlıyorlardı.[26] Bazı zamanlar kendilerine ait tabloları, dekorları ve başka sanat eserlerini sergilemelerine izin veriliyordu.

O yıllarda göçmen Rus sanatçılar için en önemli ikinci mekan Rose Noire (Çornaya Roza) kabaresiydi. Circle D'Orient binasının içinde yer alıyordu. Kabarenin tabelası olarak bir sokak lambası kullanılıyordu; lambanın bütün taraflarına siyah gül resimleri çizilmişti.[27] 1920'li yıllarda Grand Rue de Pera üzerinde, silindir şapkası ve kırmızı burnuyla siyah devasa bir mukavva biçiminde yapılan bu mekana ait bir canlı reklam çalışmasıyla karşılaşmak mümkündü.[28] Bazı kişiler bu reklam çalışmasının bir nebze tuhaf ve fazla gösterişli olduğunu düşünüyorlardı.[29] Bu kabare hakkında geçmişten günümüze bilinen pek çok şey esas olarak, mekanda bizzat Rusça romantik şarkılar seslendiren ve hayranlarından oluşan kalabalıkların dışarıda toplandığını bildiği için pencereleri ardına kadar açan Alexander Vertinsky'nin anılarına dayanıyor.[30] O dönemdeki bazı gazeteciler, başlarında altın güller işlenmiş saç tokaları bulunan ve mütevazı siyah giysiler giyen garson kadınlar ve programlar da dahil olmak üzere, bu kabare görülen her şeyi à la Vertinsky olarak nitelendiriyordu.[31] Vertinsky de ilerleyen zamanlarda anılarında mekanı bizzat bu şekilde ele alıyor: "Çornaya Roza'da şarkı söylerdim. Tabii yabancıların anlamadığı şarkıları değil, çoğunlukla çingene melodileri... Ziyaretçilerin hoşuna gidiyordu. Hemen hemen her akşam telefonla şehirdeki bütün işgal kuvvetlerinden sorumlu Yüksek Komiser Amiral Bristol'a bir masa ayrılması talimatı verilirdi. Eşiyle ve beraberindeki heyetiyle birlikte gelir, şampanya içerlerdi... Yüklü miktarda para harcardı ve patronum çok memnun olurdu."[32]

Ancak bu kafe-kabare yalnızca Vertinsky sayesinde meşhur olmadı. 1925 yılında V.P.-Ç.[33] olarak bilinen genç bir Rus ressam bu mekanda ziyaretçilerin hafızasında uzun süre yer edecek olan bir etkinlik düzenledi. Zarif *Blanc et noir* dekorlar kullanarak oluşturduğu fonun üzerine düşen canlı tablolar biçiminde gerçekleştirilen bir oryantal performansı

Rose Noire kafe-kabaresinin açılışına dair duyuru
Presse du Soir gazetesi, 21 Ağustos 1922

yarattı. Canlı tabloların bazılarına koreografik gösterilerin eşlik etmesi ise oldukça ilginçti. Dansçılara ait bütün kostümler V.P.-Ç. tarafından yapılmıştı.[34] İstanbul'daki Rus basını, etkinlik hakkında şunları söylüyordu: "Yetenekli balerin E. Vorobyova, 'Blanc et noir' tarzı ikinci canlı tabloda antik Pers balesini sahneliyor ve ayrıca Salome'nin dansını içeren Salome adlı özel bir canlı tabloya da hayat veriyordu. Canlı tablolardaki dekorlar kullanılan süslemelerin (kapılar, halılar vs.) şıklığı ve zenginliği sayesinde dikkati üzerine çekmeyi başardı."[35]

Dikkate değer başka etkinliklerin de gerçekleştirilmiş olması mümkün ancak gerçek şu ki, Türk vatandaşlığına geçmeyi istemeyen ya da isteyip de farklı sebeplerden dolayı geçemeyen son sanatçılar 1927 yılında İstanbul'dan ve Beyoğlu'ndan ayrılmıştı. Ayrılmadan önce çalışmalarını son kez bir araya toplamaya karar vermişlerdi ve *Les Russes sur le Bosphore* isimli bir almanak çıkardılar. Amaçları kendilerine yardım eden kimselere teşekkürlerini sunmak ve İstanbul'daki yaşamlarını anlatmaktı. Göçmen gazeteciler, yazarlar, ressamlar ve fotoğrafçılar bu almanak için birlikte çalıştı. Nikolai Saraphanoff almanağın kapağı konusunda çok büyük bir katkı sunarken, Jules Kanzler fotoğrafçı olarak muhteşem bir iş çıkardı.[36] 1927'de *Les Russes sur le Bosphore*, meşhur Petrograd kafesinin yanındaki Rusça gazete bayiinin yanı sıra Kumbaracı Sokak 86'da bulunan Znaniye ve Grand Rue de Pera (bugünkü İstiklal Caddesi) 385'te Kultura gibi Rusça yayınların satıldığı kitapçılardan alınabiliyordu.[37]

SON OLARAK

Beyoğlu'nun kozmopolit bir bölge olmasının Rus sanatçıların burayı seçmesine en önemli sebeplerden biri olduğuna şüphe yok. Ama görünen o ki bu tercihin bir başka nedeni, o dönem işgal nedeniyle ya da diplomatik misyon hedefiyle şehirde bulunan bazı Amerikalı, Fransız, İngiliz ve İtalyan kimselerin Rus sanatçılara mekan konusunda yardımcı olmasıydı. Zira onların (özellikle Amerika Büyükelçiliği'nde Üçüncü Sekreter olarak görev yapan Foster Waterman Stearns ve eşi Martha'nın) destekleri olmasaydı yukarıda bahsedilen etkinliklerin (sergiler ve hatta stüdyo çalışmaları) organize edilmesi mümkün olmazdı. Lakin işgal sonrasında da Rus sanatçılar Beyoğlu'nu terk etmediler çünkü bölge, buradaki "kontak zonu" olan kafeler, restoranlar, oteller ve gece kulüpleri sayesinde İstanbul'un "kültür merkezi" olmaya devam etti.

Jules Kanzler'in fotoğrafhanesinin reklamı

Presse du Soir gazetesi, 6 Ağustos 1921

Elbette 1927 yılından sonra bütün göçmen Rus sanatçılar Türkiye'den ayrılmadı. Örneğin Nikolai Kalmykoff, Nikolai Peroff, Jules Kanzler, Nikolai Saraphanoff, Nikolai Kluge, İraida Barry ve daha niceleri gibi kalmaya karar veren isimler de mevcuttu. Türk vatandaşlığına geçtikten sonra İstanbul ve Ankara'da çalıştılar ancak İstanbul'daki "Rus Beyoğlusu" ile (tıpkı II. Dünya Savaşı nedeniyle neredeyse tamamen yok olan Paris'teki "Rus Montparnasse" gibi) artık böyle bir şeyin olmaması sebebiyle herhangi bir bağlantıları kalmamıştı.

EKATERİNA AYGÜN – MÜNİH LUDWIG MAXIMILIAN ÜNİVERSİTESİ, INSTITUT FÜR KUNSTGESCHICHTE

DİPNOTLAR

1 "This project has received funding from the European Research Council (ERC) under the European Union's Horizon 2020 research and innovation programme (grant agreement No 724649- METROMOD)" / "Bu proje, Avrupa Birliği Horizon 2020 araştırma ve yenilik programı kapsamında Avrupa Araştırma Konseyi'nden (ERC) fon desteği almıştır (hibe anlaşması No 724649-METROMOD)".
2 Gelen tüm göçmenlerin Rus olmadığını, ancak hepsinin Rus İmparatorluğu'ndan geldiğini unutmamak gerekir.
3 Almanak, Rusya tarihinin farklı dönemlerinde farklı şekillere sahip bir yayın türü idi. Süreli yayınlardan biri değildi çünkü aylık ya da haftalık olarak değil içerik birikince yayınlanırdı ama aynı zamanda süresiz yayınlardan da sayılmıyordu.
4 Nayadin N., "Konstantinopol'skiye Dni. Venizelos. (iz zapisok hudojnika)" *Zarnitsy* (28 Ağustos 1921).
5 Leykind O., Mahrov K., ve Severyuhin D., *Hudojniki Russkogo Zarubej'ya* (Sankt-Peterburg: Izd.dom "Mir", 2019).
6 Anonim, "V Konstantinopole. Bazar kn. M.V. Baryatinskoy" *Zarnitsy* (20 Mart 1921), 23.
7 Anonim, "Russkoye İskusstvo v Konstantinopole" *Zarnitsy* (8-15 Mayıs 1921), 27.
8 Anonim, "Balet Şeherezada" *Presse du Soir* (29 Aralık 1921), 2.
9 Anonim, "Balet Pan" *Presse du Soir* (3 Ağustos 1922), 3.
10 Anonim, "Balet Volşebnaya Fleyta" *Presse du Soir* (10 Ağustos 1922), 3.
11 Anonim, "Balet Şeherezada" *Presse du Soir* (1 Eylül 1922), 3.
12 Aygün, E., "İkinci Ev Bulma Öyküsü" *Sanat Dünyamız* (177. Sayı, 2020), 46–51.
13 Deleon J., "Beyoğlu'nda İz Bırakanlar 2" *Güneş* (9 Ağustos 1990).
14 Ertuğrul, M., "Dekorcumuz Nikola Perof" *Türk Tiyatrosu*, 354. Sayı, Ocak-Şubat 1964, 21.
15 Gritchenko A., İstanbul'da İki Yıl 1919-1921 Bir Ressamın Günlüğü, Çev: Ali Berktay (İstanbul: YKY, 2020).
16 Konstantinopolis Rus Ressamlar Birliği, bazı belgelerde Konstantinopolis Rus Sanatçılar Birliği olarak geçmektedir. Birlik sadece ressamlardan ibaret değildi, üyelerinin arasında İraida Barry ve Leon Mouradoff gibi heykeltıraşlar da vardı.
17 Anonim, "Russkiye Hudojniki v Konstantinopole" *Zarnitsy* (23 Ekim 1921), 27.
18 Deleon J., *The White Russians in İstanbul* (İstanbul: Remzi Kitabevi, 1995), 54.
19 Stüdyonun adresi: Küçük Yazıcı Sokak 4.
20 Anonim, "Russkiye Hudojniki v Konstantinopole" *Zarnitsy* (23 Ekim 1921), 27.
21 Anonim, "Vystavka Soyuza Russkih Hudojnikov" *Presse du Soir* (19 Haziran 1922).
22 Anonim, "Otkrytiye Vystavki Russkih Hudojnikov" *Presse du Soir* (12 Aralık 1922), 3.
23 Anonim, "K Vystavke Hudojnikov" *Presse du Soir* (29 Haziran 1923).
24 Anonim, "Vystavka Soyuza Russkih Hudojnikov" *Presse du Soir* (19 Haziran 1922).
25 Ibid.
26 Anonim, "Veçer Gruppy Hudojnikov" *Zarubejniy Kliç* (1925), 7-8.
27 Slobodskoy A., *Sredi emigratsii (moi vospominaniya)* (Har'kov: Proletariy, 1925).
28 Sığırcı M., *Spasibo, Konstantinopol'! Po sledam beloemigrantov v Turtsii* (Sankt-Peterburg: Yevropeyskiy Dom, 2018), 107.
29 Anonim, "Echo des Theatres" *Jizn' i Iskusstvo* (6 Şubat 1921).
30 Sığırcı M., *Spasibo, Konstantinopol'! Po sledam beloemigrantov v Turtsii*, 107.
31 Slobodskoy A., *Sredi emigratsii (moi vospominaniya)*.
32 Vertinskiy A., *Dorogoy dlinnoyu...* (Moskva: Pravda, 1991), 133.
33 Bu ressamın soyadının Prokopoviç-Çartorıyskiy olduğuna işaret eden birçok bulgu mevcut.
34 Anonim, "Blanc et Noir" *Zarubejniy Kliç* (1925), 10.
35 Ibid.
36 Anonim, "Russkiye na Bosfore. Les Russes sur le Bosphore" *Radio* (22 Mayıs 1927).
37 Anonim, "Russkiye na Bosfore. Les Russes sur le Bosphore" *Radio* (6 Aralık 1927), 3.

"Budizmin Kurucusu Buda Türktür, Budizm Türk Dinidir"

MEHMET Ö. ALKAN

A. HİLMİ ÖMER'İN OĞLUNA BUDA ADINI KOYMASININ VE KENDİSİNE "BUDDA" SOYADINI ALMASININ NEDENLERDEN BİRİ, DİNLER TARİHİ HOCASI OLARAK BUDA'NIN FİKİRLERİNİ YAKINDAN BİLMESİDİR. ANCAK EN AZ BUNUN KADAR ÖNEMLİ BİR BAŞKA NEDENİ DE BUDA'NIN ASLEN VE KAVMEN BİR TÜRK OLDUĞU YOLUNDAKİ İNANCIDIR.

Buda bey!

Üniversite dinler tarihi doçendi Hilmi Ömer beyin bir oğlu doğmuş ve babası çocuğa Buda ismini takmıştır. Hilmi Ömer bey, çocuğuna bu ismi takmaktaki sebebi şu suretle izah ediyor:

"— Budizmin banisi olan (Buda) türktür. Bu maksatla çocuğuma bu büyük adamın adını koydum.„

Buda Bey, *Akşam*, 19 Kanunisani 1934

"BİR DOÇENT ÇOCUĞUNA BUDA İSMİNİ KOYDU", "BUDİZM'İN BANİSİ OLAN BUDA TÜRK'TÜR"

Atatürk'ün soyadını almasıyla ilgili konuları araştırırken, 20 Kânunisâni (Ocak) 1934 tarihli *Cumhuriyet* gazetesinde yayınlanan şu habere rastlamıştım.[1] Haber aynen şöyleydi:

"Bir doçent çocuğuna Buda ismini koydu. İstanbul Üniversitesi dinler tarihi doçenti Hilmi Ömer Bey, yeni doğan çocuğuna Buda ismini koymuştur. Hilmi Ömer Bey, çocuğuna bu ismi neden taktığını şöyle izah etmiştir:

-Budizm'in banisi olan Buda Türk'tür. Bu maksatla çocuğuma bu büyük adamın adını koydum."

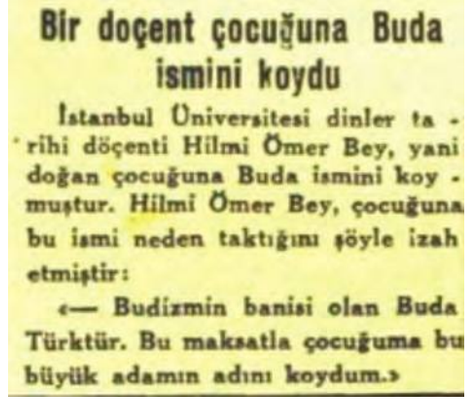
Dönem gazetelerini karıştırınca aynı haberin başka gazetelerde de yer aldığını gördüm.[2] *Akşam* gazetesi de haberi "Buda Bey" başlığı ile şu şekilde veriyordu:

"Buda Bey!

Üniversite dinler tarihi doçenti Hilmi Ömer Bey'in bir oğlu doğmuş ve babası çocuğa Buda ismini takmıştır. Hilmi Ömer Bey, çocuğuna bu ismi takmaktaki sebebi şu suretle izah ediyor:

-Budizm'in banisi olan (Buda) Türk'tür. Bu maksatla çocuğuma bu büyük adamın adını koydum."

Gerçekten de gazetelerdeki haberlere göre İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'nde görev yapmakta olan "Dinler Tarihi Doçenti" 1934 yılı başında doğan oğluna "Budizm'in banisi olan Buda Türk'tür" diyerek "Buda" ismini koymuştu.[3]

Bir doçent çocuğuna Buda ismini koydu

İstanbul Üniversitesi dinler tarihi döçenti Hilmi Ömer Bey, yani doğan çocuğuna Buda ismini koymuştur. Hilmi Ömer Bey, çocuğuna bu ismi neden taktığını şöyle izah etmiştir:

«— Budizmin banisi olan Buda Türktür. Bu maksatla çocuğuma bu büyük adamın adını koydum.»

Bir doçent çocuğuna Buda ismini koydu". *Cumhuriyet* 20 Kânunisâni (Ocak) 1934

"BUDDA"'YI SOYADI OLARAK SEÇMEK...

Dinler Tarihi doçenti Hilmi Ömer, önce oğluna Buda ismini koymuş, Soyadı Kanunu çıkınca da kendine Budda soyadını almıştır. İsmi yeni nüfus kaydına ve kağıdına "Ali Hilmi Ömer Budda" olarak yazılmıştır. [Hilmi Ömer'in soyadından söz etmediğim sürece ve yaptığım orijinal alıntılar dışında özel ismi "*Buda*" olarak kullanacağım.] Herhalde dönemin tercih edilme gerekçesi en ilginç olan soyadlarından biri "Budda" olsa gerek. (O dönemde Bolu saylavı Emin Cemal'in de "Buda" soyadını aldığını tespit ettim.) Hilmi Ömer'in kendisi ve ailesi için Budda soyadını alması da en az oğluna Buda adını koyması kadar ilgi çekmiştir. Anlaşılan o ki seçtiği soyadından dolayı kendisinin dini inancı da sorgulanmıştır. Tahmin edilebileceği üzere bu ismin seçilmesinin bir dinî tercih olduğu zannedilmesi pek muhtemeldir. Soyadını almasından yaklaşık dokuz yıl sonra dönemin ünlü isimlerinden ve *Yeni Adam* dergisinin sahibi İsmail Hakkı Baltacıoğlu, yanlış anlamaları ortadan kaldırmak için, Hilmi Ömer'e kendisine "Budda" soyadını neden aldığını soracak ve aralarında şu konuşma geçecektir:[4]

Hilmi Ömer'in Budda soyadını aldığını görenler onun için yanlış, şeyler düşünebilirler. Bu noktanın karanlıkta kalmasına içim elvermedi. Sordum:

— "Budda" ismini niçin soyadı aldınız?

Hilmi Ömer Budda,
***Yeni Adam*,**
7 Ekim 1943

— Budda'nın orijinal ve asıl felsefesini beğendiğim için. Dünyanın büyük dinlerinden birini adlandırmış olan Budda, Saka Türklerindendir. Bu büyük filozofa Hintliler Sakamuni, yani sakaların bilgini lakabını takmışlardır. Budda uyanmış nura, ilhama kavuşmuş demektir."

Kısaca Budda soyadını, Saka Türklerinden olduğuna inandığı Buda'nın felsefesini beğendiği için kendi isteği ile almıştır. Bu aşamada Buda'ya olan bu ilgi ve hayranlığın sebebinin ne olduğu düşünülebilir? Hangi nedenle Dünya'yı derinden etkilemiş bu önemli ismi kendine soyadı olarak seçmiştir? Belki buna yanıt vermeden önce Ali Hilmi Ömer Budda'nın kim olduğuna kısaca bakmak gerekir.

ALİ HİLMİ ÖMER BUDDA KİMDİR? (İSTANBUL 6 MAYIS 1894-ANKARA 5 HAZİRAN 1952)

Ali Hilmi Ömer Budda, Cumhuriyet döneminde gerçek anlamda dinler tarihi[5] alanında ilk akademik çalışmaları yapan, ders veren, telif eser hazırlayan, yurt içi ve dışında yayın yapan ve tanınan isim olmuştur.[6] Ünlü F. Babinger dahil birçok müsteşrikle polemiklere de girmiştir. Bu konuda günümüzde de geriye dönük olarak yaptığı çalışmalarıyla takdir toplamış bir akademisyendir. Osmanlı döneminde Mercan İdadîsi ve sonrasında Mekteb-i Mülkiye'yi (1912) bitirmiştir.[7] Birinci Dünya Savaşı'na katılmış, Mütareke Dönemi'nde, 1920'de İngiltere'ye giderek Birmingham'daki Woodbrook College'da dinler tarihi ve sosyoloji öğrenimi yapmıştır. 1926'da İstanbul'a dönmüş, İstanbul Darülfununu Edebiyat Fakültesi Dinler Tarihi Kürsüsüne tayin edilmiş ve dinler tarihçisi ünlü bir başka isim olan George Dumezil'in bir süre asistanlığını yapmıştır. 1934'te profesör olmuş, Üniversite Reformu ile tasfiye edilen İlahiyat Fakültesi yerine kurulan Edebiyat Fakültesi'nde İslami Tetkikler Enstitüsü'nde ders vermiştir. Sonra öğrenci kalmadığı gerekçesiyle Haydarpaşa Lisesi felsefe öğretmenliğine atanmıştır. Bir ara mebus adayı olur.[8] Almanya'ya gider, dönüşünde TDK Terim Kolu uzmanı olarak görev alır. Son olarak Ankara Üniversitesi'nde 1949'da kurulan İlahiyat Fakültesi'ne

ÜSTADLAR NE DİYORLAR: XVIII

A. HİLMİ ÖMER BUDDA

İLE GÖRÜŞTÜM

YAZAN: İSMAYIL HAKKI BALTACIOĞLU

HİLMİ Ömer Budda ile bugün (19 9 1943) buluştuk! Kendisini yirmi yıldan beridir tanırım. Ben Darülfünun'da profesör iken o da Darülfünun İlâhiyat Fakültesi'nde muallim idi. Budda benim şimdiye kadar gördüğüm ve tanıdığım insanların en kapalısı ve en ahlarsanıdır. Eğer bu memlekette gerçekten ilim adamı diyebileceğimiz sayılı kimseler bulunuyorsa Hilmi onların başında gelenlerdendir. Dursun sonra, sevdiğimiz, ilk görüşte ondan hiçbir şey anlamazsınız. Kapalıdır derdim ya, kapalıdır; işte! Bu bakımdan merhum Gökalp'a çok benzer. Söyleşirsiniz, dinler. Söyleşinize de ağzından söz lâne lâne, kesik kesik, dirhemle çıkar. Hilmi Ömer Budda'yı tanımak için ya bizim gibi ve hiç olmazsa benim kadar ömür yoldaşı olmalısınız, yahut kitaplarıyla, hele o yabancı memleket dillerinde ve dergilerinde çıkan orijinal, çok defa da korkunç cesaretli tavsiyeleri ve tezleriyle başbaşa kalmalısınız. Bu yaklaşma bu başbaşa kalma, bu araştırma ve derinleşme H. Ö. Budda'yı tanımak için zaruridir. Çünkü bu sevgili ve değerli adamımız gösterişi hiç sevmez. Onun en çok sevdiği şey kendini hiç göstermemek, hattâ gizlemektir. Şahsıyle, hayatıyle, yazılarındaki tekizlikle kendini gizler ve gizlemeyi sever.

Hilmi Ömer Budda'nın bir bilim adamı olarak en önemli karakteri bilimsel karbeziyen şüphesidir. Onda sanatkârlarda ve sanatkâr mizaçlı insanlarda gördüğümüz hayal cömertliği yok, aksine bir hükümkârlığı ve cimriliği vardır. Hiçbir şeyi iyice bilmeden, araştırmadan iddia etmez. Sözün başında "sorularına bakayım, araştırayım, demek onun belli başlı bir huyudur.

Sözün en yeni metodolojik anlamıyla Hilmi Ömer Budda bizim ilk dinler tarihçimizdir. Ona gelinciye kadar kimse dinler tarihinin sırlarla dopdolu olan yaranlık alanına ayak basmış değildir. Kâder bizi uzun yıllar birbirimizden ayırmıştı. Ben Darülfünun profesörlüğünden çıkarıldığım zaman o onunla İlâhiyat Fakültesi'nde bir rakılmıştı. Sonra hastalığım teşkilâtı ettirmek için Almanya'ya gittiği zaman onu da çıkarıvermişler. Geçen yıl bir pazar günü Ankara'da Bahçelievler'de Turgut Akkaş'ı görmeye gitmiştim. Hilmi ile karşı karşıya geldik. Birden Darülfünun'da geçirdiğim on dokuz yıllık mutlu hayatımı gözlerimin önünde canlandırverdi. Bu traadül Hilmi ile Türk Dil Kurumu'nda bir odada yanyana çalışmamıza vesile olmuştu.

Kendisiyle *Yeni Adam* için bir görüşme yapmak istediğimi söylediğim zaman benim yüzü buruştu. Az kalsın teraffuz edecekti beni. Fakat bu işle olduğuca tezatlıem var. Mülâkatlarını toplantıyanları üstelememeli. Birkaç gün sonra hiç haber vermeden karşılarına oturmak ve kâğıt kalem çıkarıp sormalı. Ben de öyle yaptım. Şimdi bu değerli arkadaşımıza söylüyorum.

— Bize çocukluk ve gençlik hayatınızdan bahsedermisiniz?

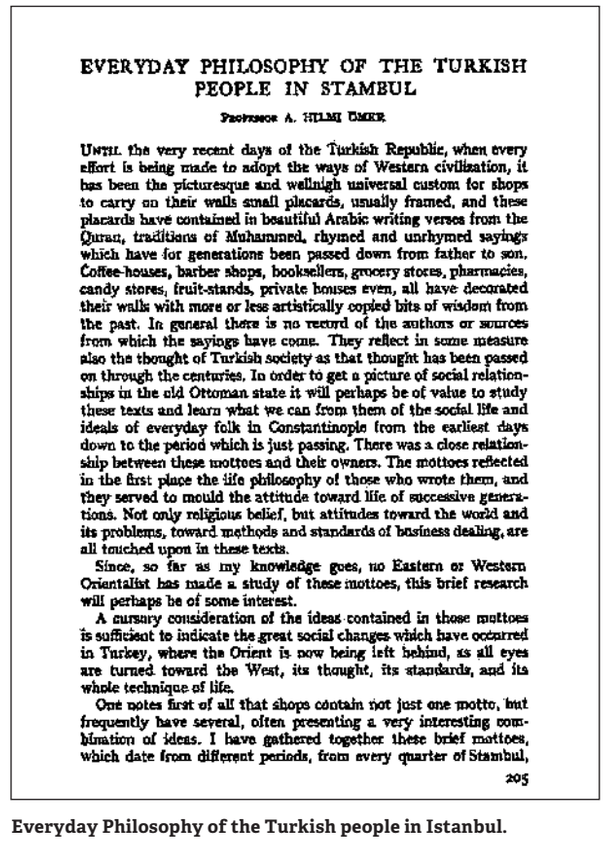
— Çocukluğum türlü türlü başarılıklarla geçmiştir. Yaşıma göre çok kuvvetli, çevik, atılgandım. Hiçbir şeyden yılmazdım. Sekiz, dokuz yaşlarında bulunduğum sırada bir yıl Beykoz'da oturmuştuk. Burası bana tabiat sevgisi vermiştir. Kırlarda zıp başlarında, yeşil, derin korulukların tek başıma gezmekten pek hoşlanır, en yüksek dağlara pek çabuk çıkardım. En çok sevdiğim yer, Yuşa tepesi idi. Karadeniz'in derinliklerine dalar, Boğaz'dan Karadeniz'e çıkan vapurları, saatlerce seyrederdim. O zamanları bana uçsuz bucaksız gibi görünen bu deniz, bende sayabat zevki uyandırmıştır. Sonraları bu isteğime kol bol kaadını. Bütün Avrupa'yı, Süriye, Filistin, Mısır'ı tekrar tekrar gezdim. İlk mektep ve Rüştiye'de iken ilime bir gün kitap aldığımı hilmem, hususta herhangi bir zaman sınıfta kalmadım. Dersimi öğrenmek için, bana sayı dinlemek bana yeterdi. Dersimi sınıfta öğrenir, öyle imtihan verirdim. Çocukluğum ne kadar başarılıkla geçmişse, ilk gençlik ve gençliğimde de o derecede sakin ve disiplinli idim. Eğlence: adam biriyle bilmezdim. Cepera içmezdim, iskambil, tavla gibi oyunlar hiçbir zaman oynamadım. Hayatım gayet mazbut idi. Evden mektebe, mektepten eve giderdim. Mülkiye Mektebi'ne giderken ara sıra dayımla gecileri, Divan Yolu'nda Arif'in gazinosuna giderdik. Buraya dayımın arkadaşları da gelirlerdi. Onlar benden büyük oldukları için, onlarının tavrıyesine göre söze karışmaz, onların türlü türlü alaylarla, şakalarla ben de eğlenir hoş vakit geçirirdim. Bu arkadaşlar içinde bu gün önemli yerlerde bulunan bir çok gençler vardı. Şimdi adlarını hatırlıyabildiklerim: Fuat Köprülü (profesör), Kemal (Kâbil elçisi), İrfan (Temyiz Mahkemesi azasından), İbrahim Alaettin, rahmetli Adil, kardeşi Sophi (Hâkim), o sırada Edebiyat Fakültesi talebelerinden Halil Nimetallah (profesör), Salim (Ankara Maarif Müdürü) Bey'ler. 135 yılında, yirmi yaşında Mülkiye'den mezun olur olmaz, seferberliğin ilânı üzerine yıllarca süren

6

"Hilmi Ömer Budda ile görüştüm", İsmail Hakkı Baltacıoğlu,
***Yeni Adam*, 7 Ekim 1943**

Dinler Tarihi profesörü olarak atanır[9] ve 1952'de evinde ölü bulunana[10] kadar burada ders verir.

Türkçe ve yabancı dilde özgün makaleleri yayınlanmış, Batı basını ve akademik dergilerde tartışmalar yapmıştır. Kitapları arasında aslında İsa'nın yaşamadığına dair *İsa Meselesi* adlı kitabı[11] ile Uzak

EVERYDAY PHILOSOPHY OF THE TURKISH PEOPLE IN STAMBUL

PROFESSOR A. HILMI ÖMER

UNTIL the very recent days of the Turkish Republic, when every effort is being made to adopt the ways of Western civilization, it has been the picturesque and wellnigh universal custom for shops to carry on their walls small placards, usually framed, and these placards have contained in beautiful Arabic writing verses from the Quran, traditions of Muhammed, rhymed and unrhymed sayings which have for generations been passed down from father to son. Coffee-houses, barber shops, booksellers, grocery stores, pharmacies, candy stores, fruit-stands, private houses even, all have decorated their walls with more or less artistically copied bits of wisdom from the past. In general there is no record of the authors or sources from which the sayings have come. They reflect in some measure also the thought of Turkish society as that thought has been passed on through the centuries. In order to get a picture of social relationships in the old Ottoman state it will perhaps be of value to study these texts and learn what we can from them of the social life and ideals of everyday folk in Constantinople from the earliest days down to the period which is just passing. There was a close relationship between these mottoes and their owners. The mottoes reflected in the first place the life philosophy of those who wrote them, and they served to mould the attitude toward life of successive generations. Not only religious belief, but attitudes toward the world and its problems, toward methods and standards of business dealing, are all touched upon in these texts.

Since, so far as my knowledge goes, no Eastern or Western Orientalist has made a study of these mottoes, this brief research will perhaps be of some interest.

A cursory consideration of the ideas contained in these mottoes is sufficient to indicate the great social changes which have occurred in Turkey, where the Orient is now being left behind, as all eyes are turned toward the West, its thought, its standards, and its whole technique of life.

One notes first of all that shops contain not just one motto, but frequently have several, often presenting a very interesting combination of ideas. I have gathered together these brief mottoes, which date from different periods, from every quarter of Stambul,

205

Everyday Philosophy of the Turkish people in Istanbul.
Philosophy, Vol. 8, No. 30 (Apr., 1933), s. 205-212

Prof.Hilmi Buddo evinde ölü olarak bulundu

Profesörün bir kalb krizi neticesinde vefat ettiği tahmin ediliyor

Ankara, 4 (Telefonla) — Ankara Üniversitesi profesörlerinden Hilmi Buddo bugün Sıhhiyede oturduğu apartımanın 4 numaralı dairesinde ölü olarak bulunmuştur. Apartımanın kapıcısı Münir Uzunoğlu, Profesörü 3 gündenberi göremeyince Fakülteye telefon ederek Profesörü aramıştır. Fakülteden Profesörün İstanbulda olduğu cevabını almıştır. Bu arada yalnız başına oturan

— Arkası Sa. 5, Sü. 3 te —

Budda'nın vefat haberi, *Cumhuriyet*, 15 Haziran 1952

Doğu'ya ve dini inanışlarına dair iki kitabından biri *Çinlilerin Dini*[12] diğeri ise *Çindeki Dinler*[13] adındaki risaleleri ayrıca önemlidir. Ayrıca çeşitli gazete ve dergilerde dönemi için tartışma yaratan araştırma ve yazıları yayınlanmıştır. *Darülfünun İlahiyat Fakültesi Mecmuası*'nda yayınladığı ve başka dergilerde devam ettirdiği Tufan Hikayesi önemli yazıları arasındadır.[14]

TÜRK TARİH TEZİ, GÜNEŞ DİL TEORİSİ VE BUDA HAYRANLIĞI

Hiç kuşku yok ki A. Hilmi Ömer'in oğluna Buda adını koyacak ve kendisine de Budda soyadını alacak kadar Budizm'in kurucusu Buda'ya hayranlık beslemesindeki başlıca nedenlerden biri, dinler tarihi hocası olarak Buda'nın fikirlerini yakından bilmesidir. Ancak en az bunun kadar önemli bir başka nedeni de Buda'nın aslen ve kavmen bir Türk olduğu yolundaki inancıdır.

Bilindiği gibi 1930'ların Türkiye'sine iki kurum milliyetçilik açısından neredeyse damgasını vurmuştur. Bunlardan ilki Tarih-i Osmanî Encümeni adıyla II. Meşrutiyet'te kurulmuş, Cumhuriyet'in ilanı sonrasında adı Türk Tarihini Tetkik Cemiyeti olmuş, 1930'ların başlarında Türk Tarihi Araştırma Kurumu, son olarak da Türk Tarih Kurumu adını almış olan kurumdur. Milliyetçilik açısından diğeri ise Türk Dili Tetkik Cemiyeti olarak kurulan ve dilde sadeleşmeyle Türk Dil Kurumu adını alan kurumdur. Her ikisi de yeni oluşturulan bu kurumlar hem Cumhuriyet ve ulus-devlet için bir dil ve tarih kimliği yaratmak ve inşa etmek hem de yeni devletin yurttaşlarına özgüven vermek amacındadırlar. Türk Tarih Kurumu "Türk tarih ve medeniyetini ilmî surette tedkik ve tetebbu eylemek vazifesiyle mükellef olmak üzere" görev üstlenecek ve bir süre hararetle benimsenen

Gamalı haç ve Uygurlar

Hitlercilerin işareti Uygur Türklerinin mukaddes saydıkları işaretten alınmıştır

Dört köşesinde gamalı haç bulunan Uygurlara aid bir resim

Almanyayı ziyaret eden Türk gazetecileri «Berlin de Ulusları Tanıtma» müzesini de ziyaret etmişlerdi. Arkadaşlarımız arada, Uygurlar tarafından yapılmış bir tablo görmüşlerdir ki bunun üzerinde Alman nasyonal sosyalistleri tarafından kabul e- dilmiş gamalı haçresimleri vardır.

Yukarıki resmin gamalı haçlarından biri

Bu tablo, Şarkî Türkistanda Murtuk-ta Bezeklikte Miladın 9 uncu veya 10 uncu yüzyılında bulunmuştur. Bir döşeme freski olan tablo, bir gölü göstermektedir. Gölün ortasında ibadet için bir kaide vardır.

Burada masa yerine dört köşe bir yer vardır ve kenarları işlemelidir. Bunun dört köşesinde birer gamalı haç vardır. Gamalı haç, Buda dininde eski bir saadet sembolü (timsali) rolünü oynar. Döşeme freskinde Uygurlar tarafından bir Buda mabedinde gösterilmiştir.

Resimdeki sularda çocuklar, ördekler, müzevher, hayvan kabuğundan borular, çiçekler, kıymetli eşya ve müzik aletlerinden teller, buhurdanlar ve trampeteler görünmektedir.

Uygur Türklerine aid bir eserde gamalı haçlar göçülmesi Türk gazetecilerin nazarı dikkatini celbetmesi üzerine Ulusları Tanıtma müzesi müdürlüğü bu döşeme freskinin birer kopyasını çektirip Türk gazetecilerine göndermek nezaketinde bulunmuştur.

Malûmdur ki Türk dilinde ilk edebiyatı yaratan ve tahrir lisanını vücude getiren Uygur Türkleridir. Bunların Arab harflerini kabul etmeden evvelki eserleri ve bahusus kodatkobiktten dahi eski olan altın yarık (yani altın ışık) ve asîr Türk dilinin tarihi ve eski Türk medeniyeti için pek kıymetdar olan eserleri meydana çıkarılmış yarkî Türkistanda Turfanda hafriyat yapan Alman âlimlerile bu eserleri çözen (deşifre eden) Berlin Üniversitesi Türkiyat profesörü Bangdur. Deşifre kendisine en çok yardım e-den müt.hassıs muavini şimal Türklerinden profesör Reşid Rahmeti Aratır.

Fakat henüz deşifre edilmiyen binlerce kitabe ve eser daha vardır ki bunlar Berlindeki Ulusları Tanıtma müzesinde yatıyor. Bunlar birçok âlimlerin yüzlerce sene işgal edecek kadar çoktur. Bunlar deşifre edildiği zaman gamalı haç gibi Avrupalıların nezdinde ehemmiyetsiz addedilen birçok işaretler ve Avrupa dillerine giren ve menşeleri malûm olmıyan birçok tabirlerin kökleri anlaşılacak ve Avrupa medeniyetine de büyük bir hizmet edilmiş olacaktır.

Yukarıdaki resimde görülen gamalı haça gelince budistlerde dua ve ayin diğer şark kavimlerinde olduğu gibi tesbihle değil bir çarkla yapıldığından çark ve resmi mukaddes ve uğurlu addedilmekte idi. Dua çarkının resmi hem uğur getirmekte hem de belâ ve kazayı defetmektedir.

Uygur Türklerinin çarka verdikleri kudsiyet ve uğurluluk budist olmıyan Asyanın diğer kavimleri tarafından dahi Asyalı milletlere nüfuz ve hulûl ederek Avrupaya kadar gelmiş ve şimdi dünyanın en müteaddin ve en kuvvetli bir devleti sayılan modern (asrî) Almanyanın ulusal (millî) arması olmuştur.

"Türk Tarih Tezi"ni yayın ve etkinlikleriyle tanıtacak ve savunacaktır. Kısaca bu teze göre, Orta Asya'da medeniyeti inşa etmiş olan Türkler, yaşanan kuraklık nedeniyle göç etmek zorunda kalınca, göç ettikleri her yere, Anadolu, Orta Doğu, Kuzey Afrika, Rusya, Balkanlar ve Avrupa coğrafyasına uygarlık taşımışlardır. Uygarlığın ve dinlerin kökeninde Türkler olduğu tam bir mübalağa olmakla birlikte, bu tutum Türkiye'ye özgü değildir ve yadırganmamalıdır. Zira

A. HİLMİ ÖMER

DARÜLFÜNUN DİNLER TARİHİ MÜDERRİS MUAVİNİ

İSA MESELESİ

24 ve 26 Eylül 1931 tarihinde Darülfünun İlâhiyat fakültesinde verilen konferanslar

İSTANBUL

1931

İsa Meselesi

4

Tarih tetkikleri

Eski dünyanın büyük bir Türk Allahı

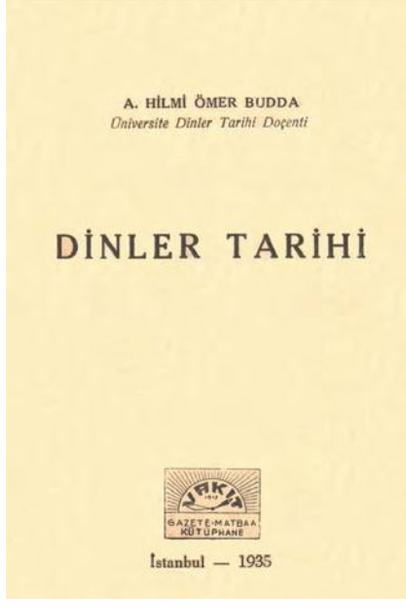
Beluciston'ın, bugün en meşhur mukaddes yerlerinden biri, Makran eyaletinde, Hingol nehrinin garbinde, bu nehrin denize döküldüğü yerden birkaç mil ötede, 65 derece, 31 dakika tul; 25 derece, 30 dakika arz dairelerinde bulunan *Hinglâj*, dağıdır.

Türk Allahı,
***Milliyet*,**
1 Ağustos 1934

ulus-devletler, kurulma süreçlerinde kendi tarihlerini özel ve başat hale getirdikleri gibi kendi milletlerini de özel ve üstün hale getirmektedirler. Bununla da yetinmeyip "gelenek icat etmektedirler." Eric Hobsbawm, Terence Ranger, Ernest Gellner, Antony Smith gibi milliyetçilik konusunda uzman isimlerin yetkin bir şekilde izah ettikleri bir dönüşümdür bu. Türkiye'de de yeni milli kimlik inşası sürecinde hem Dünya uygarlığının hem de Anadolu tarihinin bilinmeyen devirlerinden itibaren hem bu coğrafya hem de burada yaşayan en eski kavimler Türk olarak ilan edilecek ve bunu destekleyecek çalışma ve açıklamalar yapılacaktır. Yeni devlet ve rejimin yurttaşlarına bir özgüven verme süreci ve siyasetidir bu.

Hatta bu dönem öyle bir dönemdir ki dünyadaki her olay, gelişme ve hatta simge de tarihsel olarak Türklere bağlanır. Meselâ bunlardan biri Nasyonal Sosyalizmin simgesi olan gamalı haçtır. Nazizm'in yükselişiyle birlikte gündeme gelen gamalı hacın bile Uygurlara ait olduğu haberi çıkmakta gecikmez.[15] "Gamalı Haç ve Uygurlar-Hitlercilerin işareti Uygur Türklerinin mukaddes saydıkları işaretten alınmıştır" başlıklı yazıda şu iddiayı okumak şaşırtıcı değildir:

"...gamalı haca gelince Budistlerde dua ve ayin diğer Şark kavimlerinde olduğu gibi tespihle değil bir çarkla yapıldığından çark ve resmi mukaddes ve uğurlu addedilmekte idi. Dua çarkının resmi hem uğur getirmekte hem de belâ ve kazayı defetmektedir.

A. HİLMİ ÖMER BUDDA
Üniversite Dinler Tarihi Doçenti

DİNLER TARİHİ

GAZETE-MATBAA KÜTÜPHANE

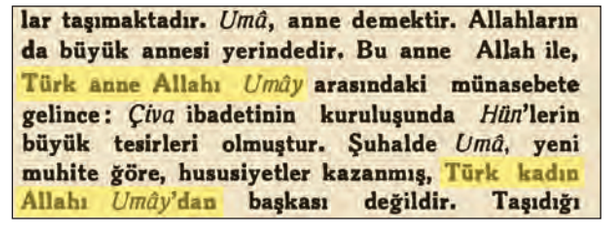
İstanbul — 1935

Dinler Tarihi

Uygur Türklerinin çarka verdikleri kudsiyet ve uğurluluk Budist olmayan Asya'nın diğer kavimleri tarafından dahi Asyalı milletlere nüfuz ve hulûl ederek Avrupa'ya kadar gelmiş ve şimdi dünyanın en mütemeddin ve en kuvvetli bir devleti sayılan modern (asrî) Almanya'nın ulusal (milli) arması olmuştur."

"BÜYÜK TÜRK MÜTEFEKKİRİ BUDDA..."

Hilmi Ömer, dinler tarihi üzerine çalışan bir akademisyen olarak 1920'li yıllarda Budizm'e olduğu kadar Hristiyanlığa da yakından ilgi duymuş ancak akademik ürünlerini 1930'ların başından itibaren vermeye başlamıştır. Bu konuda *İsa Meselesi* adıyla yazdığı kitap çok ilgi çekmiştir. Kitabını "Dünya en eski zamanlardan beri halâskârlar için çırpınmaktadır. Bundan dolayı bu konferanslar, Türklerin halâskârı olan Gazi MUSTAFA KEMÂL Hazretlerine' ithaf edilmiştir." diye yazarak Gazi Paşa'ya ithaf etmiştir.[16]

lar taşımaktadır. *Umâ*, anne demektir. Allahların da büyük annesi yerindedir. Bu anne Allah ile, Türk anne Allahı *Umây* arasındaki münasebete gelince: *Çiva* ibadetinin kuruluşunda *Hün*'lerin büyük tesirleri olmuştur. Şuhalde *Umâ*, yeni muhite göre, hususiyetler kazanmış, Türk kadın Allahı *Umây*'dan başkası değildir. Taşıdığı

Umay- Türk anne Allahı

"Tufan meselesi" gibi dinler tarihinin önemli konularını yazı konusu haline getirmeye başlamış, günümüzde de tartışma konusu olan İsa'nın yaşamadığı, Vaftizci Yahya'nın asıl kişi olduğunu belirten yazılar yazmış, konuşmalar yapmıştır. Aynı zamanda özellikle Türk Tarihine yönelik ilgisinin bir sonucu olarak Amazonların da Türk olduklarını iddia ettiği gibi[17], Sakaları Türk olarak kabul edip, Budizm dahil Uzak Doğu dinlerinin kaynağını da Türkler, Türk dinleri ve Allah telakkisi olarak kabul etmiştir. Bu bakış açısıyla ve hiç tereddüt etmeden Buda'yı özel bir yere koymakta ve "Büyük Türk mütefekkiri Budda" olarak nitelemektedir.[18]

"Çağımızın başlangıcından yedi, sekiz yüz yıl önce, Himalaya eteklerinde, kısmen Nepalla, kısmen şimdi Basti, Gorakhpour kentlerini içine alan Sakaların cumhuriyeti vardı. Budda, bu cumhuriyetin idare merkezi olan Kapilavastu yakınlarında, Lumlini koruluğunda doğmuştur. Taşıdığı Çakyamuni "Sakaların bilgini" lâkabından da anlaşılacağı üzere öz bir Türk mütefekkiri bulunan ve orijinal bir ahlâk ve felsefe okulu kurmuş olan Budda..."

Hilmi Ömer'e göre Çin medeniyetini kuranlar Türkistan ve Kaşgar'dan gelen Türklerdir. Yalnızca Budizm değil, Taoizm ve Konfüçyanizm de Türklerden, Türk kültür ve dininden esinlenmiştir. Hatta Taoizm'in kurucusu Tao Te King adlı kutsal kitabın yazarı kabul edilen Lao Tsu'nun Çin'in Ho-nan bölgesinde bir köyde doğduğu ve bu bölgenin de bir Türk merkezi olduğu, dolayısıyla Lao Tsu'nun bir Türk olduğunu iddia eder.[19]

Sonraları şöhret bulunca kendisine *Sidharta* "maksadını yapmış„, *Baudha Çakyamuni* "Sakaların hekîmi Budda„ denmiştir. Hintlilerin Buddaya verdikleri bu unvandan da anlaşılacağı üzre, Budda, *Saka* türklerindendir (1). Babası da, yine *Saka*'lardan arazi sahibi *Çuddhadana*, annesinin adı *Mâya*'dır. Yukarda söylediğim gibi Budda,

"Buda Saka Türklerindendir"

"ESKİ DÜNYANIN BÜYÜK BİR TÜRK ALLAHI"

Hilmi Ömer'in yazılarında kullandığı "Allah" kelimesi hemen dikkat çeker. Yazılarında kullandığı "Allah" kelimesini dinler tarihindeki mitolojik tanrı ve ilâh karşılığı olarak kullanmıştır. Özel olarak İslamiyet'te kullanılan Allah kelimesini sıradanlaştırmak gibi bir amacı yoktur. Bu bağlamda "Eski dünyanın büyük bir Türk Allahı" başlığıyla iki yazı kaleme almış ve *Milliyet* gazetesinde (1 Ağustos ve 22 Birinci Teşrin [Ekim] 1934) tarihlerinde yayınlanmıştır. 1 Ağustos tarihinde yazdığı yazıda Mazdeizm'in başlıca Allahlarından birisinin Anâhita olduğunu, bunun bir "hanım Allah" olduğunu, "bolluk veren yağmurlar, hususiyle yıldızlar mıntıkasında bulunup, dünyadaki bütün akarsulara kaynak olan, bir pınarın Allahı" olduğunu belirtir. Anâhita'nın "bir Türk Allahı" olduğunu vurgulayarak, "Bütün erkeklerin tohumunu, doğuracak kadınların rahmini temizleyen, onları kolaylıkla doğurtan, emzikli kadınların sütünü memelerinde vaktiyle toplattıran Allah'ın, hep Anahita" olduğunu ve "bundan dolayı evlenecek çağda bulunan kızlar, çocuk doğuran kadınlar, bu Türk Allah'a yalvarmışlar, ondan yardım beklemişlerdir." diyecektir.[20] Bu konuda yazdığı ikinci yazıda da "Eski Ermenilerin taptıkları en büyük Allah Anahit'tir." "Türk anne Allahı" olarak nitelediği Anahit'e Anadolu'da ve ayrıca Yunan ve Roma uygarlığında da rastlandığını anlatır.[21]

DİNLER TARİHİ KİTABI...

Ömer Hilmi Budda'nın 1935 yılında *Dün ve Yarın Tercüme Külliyatı*'ndan çıkan *Dinler Tarihi* kitabı[22] dinler tarihi üzerine Türkiye'deki nadir telif eserlerden biridir. Yalnızca birinci cildi yayınlanan bu eser, basıldığı gibi de ses getirmiştir. Bu eser[23] Hint, Çin ve Japon dinleri hakkında ayrıntılı bilgiler verir. Hint dinleri: Hinduizm, Budizm, Cayinizm; Tibet dini: Lamaizm; Çinlilerin dinleri: İptidai din, Taoizm, Konfüçyanizm, Çin Budizm'i ve son olarak Japon dini ve Japon Budizm'i konularını anlatır. Bu çalışma yayınlandığında ciddi bir yankı yapmış, uzun değerlendirmelere konu olmuştur.[24] Bu kitabın bir başka önemi ilk uygarlıkları ve dinleri -dönemin ruhu gereği olsa

Rudra :

Véda, ların en eski Allahlarından biri olan **Rudra**, bir türk Allahıdır. **Rig - Véda**, daki ilâhilerinden, güzelliği, kuvveti, iyiliği, en müessir ilâçlarla hastaları iyi etmek kudreti, merhameti, uluvcenabı, sena edilmişdir. **Çiva** adıyle mahiyetini muhafaza ederek zamanımıza kadar gelebilmiş olan bir Allahdır. Allah **Prajâpati**, kendi öz kızile cinsî mü-

"Rudra bir Türk Allahıdır"

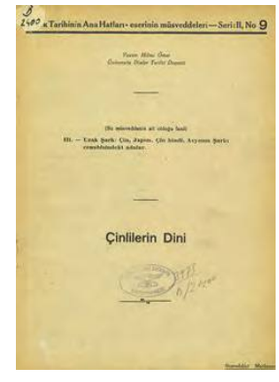
gerek- Türklere bağlamasıdır. Daha kitabın önsözünde, "Bütün eserde, Türk medeniyet ve kültürünün, klasik dünyaya saçtığı nurları göstermeğe çalıştık. Buna dair söylediklerimizi, bizzat Garp bilginlerinin yaptıkları tetkiklerle, isbat etdik." (s. 4) diye yazılmıştır ve Hint medeniyetinin aslının Türk medeniyeti olduğunu şu cümlelerle ifade eder: "Kurduğu orijinal medeniyetle cihana, medeniyetler kaynağı olmuş Türklerin bir bölümü olan Sümerlerinki ile Sind medeniyetine ait verimlerin birbirlerine benzeyişleri, bu iki medeniyetin bir ırka, Türklere mensup olduklarını göstermektedirler.

Pumpelly heyetinde çalışmış olan *E. Huntington*'un *Taklamakan* çölünün şark ve cenub kısımlarındaki tetkiklerinin verdiği neticeler (4), Çin tarih ve medeniyetini kuranların, Türkistan ve Kaşgardan gelmiş türkler olduğunu ispat etmiştir. Bütün bu tetkiklerden alınmış umumî netice, iklim ve fizik şartların Orta Asya'dan birçok türk göçmelerini mucip olduğu, böylece ana yurttrn giden türklerle beraber, dünyanın her tarafına medeniyet götürüldüğüdür. Çin'e vukubulan göçmelerde,

Çin medeniyetini kuranlar Türklerdir

Çin'deki Dinler

Çinlilerin Dini

Hindistan'da kurulmuş bu yüksek Türk medeniyetinden, tarihten sonraki Hint dinlerinde, asıl şekilleri yahut hiç değilse izleri devam etmiş olanları vardır. (...) Sind ve Sümer medeniyetlerinin Türkler tarafından kurulduğunu gösterdiği kadar, bu medeniyetin sonraki Hint ve İran dinleri üzerinde bırakmış oldukları derin izleri de." (s. 6-7)

VÉDALAR VE ÖNEMLİ TÜRK ALLAHLARI: VERUNA, RUDRA, PUSHAN VE ÂPAH...

Hilmi Ömer, Hint dinlerinden söz ederken Sindlerin Sümerlere çok benzediğini ve Türk ırkına mensup olduklarını yazar. Kutsal metinlerinin adından dolayı, Hint dinleri tarihinin ilk zamanlarına, Védalar devri denmiştir. Véda "bilgi", ama özellikle "dinî bilgi" demektir. Hilmi Ömer, Véda ilahiyatında Allahlarının sayısının 33 olduğunu belirtir. Véda uygarlığının en büyük gök Allahlarından biri olan *Varuna*'nın, aslında en büyük "Türk gök Allahlarından" biri olduğunu yazar. Güneşi parlatan, geceleri aya ışık verdiren, yıldızları hareket ettiren hep Varuna'dır. Rüzgâr, Varuna'nın nefesidir. Nehirlerin akmasını sağlayan da yeryüzünün yağmurlarla bereketlenmesi için bu-

YEDİNCİ BAHİS

JAPON DİNİ

Japonlar, Kora'dan geçerek Japonyayı istilâ etmiş olan, birbirlerile akraba iki Türk kabilesinin çocuklarıdırlar(1).Bu kabilelerden biri,milâttan iki asır önce, *Kyûshû* adasına girmiştir. Diğeri, bu tarihden birkaç asır önce zaten *Izoumo*'yı işgal etmişti.Sonradan gelenler öncekini hükmü altına almış, sonra birbirlerile kaynaşmışlardır. Japonyan ın asıl yerli ahalisi olduğu zan edilen *Aïnu*'lar, şimale doğru itilerek orada, *Yeso* adasında yavaş yavaş münkariz oldular, yahut Türkler ile karıştılar. Bu yerli halkın, Türkler üzerinde hiç bir tesiri olmamıştır.

Japonların atası Türktür

lutlara emreden de Varuna'dır. Yeryüzünde yaşanan her şeyi görür, günah işleyenleri cezalandırır. Fakat tövbe edenlerin yalnız kendi günahlarını değil, babalarının işledikleri günahları da affeder. Halk günahlardan kurtulmak için, hepsinden önce bu Varuna'ya yalvarılır ve bu Allahtan ümit bekler diye belirtir.[25]

Hilmi Ömer'e göre, Védaların bir diğeri en eski Allahı olan *Rudra* da Türk Allahıdır. Güzelliği, kuvveti, iyiliği, en etkili ilaçlarla hastaları iyi etmek kudreti, merhameti vardır.[26] Védaların Türk Allahlarından bir başkası bolluk bereket Allahı olan *Pushan*'dır. İneklere süt verir, hayvanları çukurlara düşmekten korur, yolcuları ve vahşi hayvanları hırsızların ellerine düşürmez.[27] Ayrıca taşıdığı isimden "bir Türk Allahı" olduğu belli *Apah* vardır.[28] Son olarak da klasik dünyada kendisine taptığı "Allahların da en büyük annesi", bir "Türk Anne Allahı" bir "Türk kadın Allahı" olan *Umay*'dan" söz eder.[29]

BUDİZM'İ "ÖZ BİR TÜRK, BUDDA KURMUŞTUR..." BUDA'NIN BERBERİ UPÂLI DE TÜRK'TÜ!..

Bütün bunlar anlatıldıktan sonra Budizm konusu gelir. Budizm'i uzun uzadıya anlatmadan önce, Budizm'i "öz bir Türk, Budda kurmuştur" diyecektir.

"Hayat yükü altında ezilen, inleyen, muztarip beşeriyetin ezeli derdine bir derman bulmak vazifesini üstüne alarak ortaya çıkmış olan, Budda dininden asırlardan beri milyonlarca insan, teselli ve şifa aramıştır, milyonlarca insana rahmü şefkat kaynağı olmuştur. Bugün beş yüz milyon mümini olan bu dini, öz bir Türk, Budda kurmuştur." s. 222.

Buna kanıt olarak da Hindistan'ın kuzeyinde M.Ö. 6. yüzyılda Saka Türklerinin yaşadığını, Hintlilerin Buda için kullandığı *Şakyamuni* adının "Sakaların hekimi anlamına geldiğini vurgular. Buda Saka Türklerinden olduğu gibi Buda'nın babası da annesi de Saka Türklerindendir.[30]

Hilmi Ömer'e göre, Buda'nın şeriat ve kaideye dair talimlerini yazma göreviyle Buda'nın ruhani meclisinde yer alan isimlerden ve Buda'nın berberi olan Upâli de Saka Türklerindendi. Berber Upâli, Buda'nın öldüğü yıl, Buda'nın koyduğu ve sonradan Budizm olarak adlandırılacak olan kaide ve şeriatını metin halinde kaleme alacak Meclise seçilmişti.[31]

Pûshan :

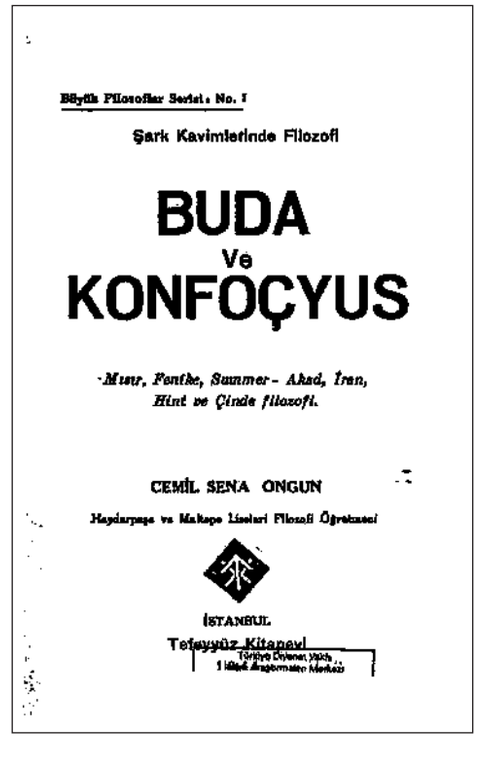
Güneşin, bolluk veren kuvvetini şahıslandırdığı zannedilen **Pushan** "refah verici„ başlıca çobanlığa ait bir uluhiyet olarak görünmektedir. Bu Allah da bir Türk Allahıdır. İneklere süt veren, hayvanları çukurlara düşmekden koruyan, yerlerine salimen getiren bu Allahdır. Yolları bilir. Yolcuları vahşî hayvanlar, ve hırsızların ellerine düşürtmez.

Pushan bir Türk Allahıdır

ÇİN MEDENİYETİNİ TÜRKİSTAN VE KAŞGAR'DAN GELEN TÜRKLER KURMUŞTUR

Hilmi Ömer hem *Dinler Tarihi* hem de daha önce yayınladığı *Çindeki Dinler* adlı kitaplarında, Türklerle Çinliler arasındaki benzerliklerden söz etmiştir. Çin medeniyetinin de Türkler tarafından kurulduğuna emindir. Ona göre Çin uygarlığının temeli Orta Asya Türk Uygarlığı, Çin medeniyetini kuranlar da Kaşgar ve Türkistan Türkleridir. Türk, Sümer, Çin dilleri arasında dil olarak da akrabalık olduğunu belirtmiştir. Toprak ve Hasat Allahları, eşiğin kutsallığı, hatta camiye ayakkabı ile girmemenin bile eşiğe duyulan kutsallıktan geldiğini belirtir. Çinlilerin "Göğün Oğlu" anlamında kullandıkları Tang-Li kavramının Türklerde Tangiri olmasının rastlantı değil Türkçeden Çinceye geçmiş bir çeviri olduğunu belirtir. [32]

Kitapta Çin gelenekleri ile Türk gelenekleri arasında benzerliğe dikkat çekerek, "eşik" ve "ocak" kutsallığı (s. 347-349), atalara ibadet (s. 352) ve Gök İbadeti (s. 353) arasındaki benzerliklerin altını çizer. Ama kendince en güçlü kanıt, Çince Allah anlamına gelen Tien chang, T'ien-ngli, T'ien-i, T'ie-ngi kelimelerinin Türkçe Tangrı ile eş anlamlı olduğunu vurgular.[33] Bütün Conficius mâbetlerinin aynı plana göre yapıldığını belirterek, Konfüçyüs mabedini anlatırken "Bir sıra avludan sonra, bizzat mâbede, "büyük Kemal"in salonuna girilmektedir." vurgulaması manidardır. (s. 376).

Büyük Filozoflar Serisi: No. 1

Şark Kavimlerinde Filozofi

BUDA
Ve
KONFOÇYUS

Mısır, Fenike, Sümer - Akad, İran, Hint ve Çinde filozofi.

CEMİL SENA ONGUN

Haydarpaşa ve Makaya Liseleri Filozofi Öğretmeni

İSTANBUL

Tefeyyüz Kitanevi

Buda ve Konfocyus

BİR TÜRK DİNİ OLARAK TAOCULUK

Hilmi Ömer Taoculuğun da bir Türk dini olduğunu, ortaya çıktığı coğrafyanın da Türk medeniyet ve nüfusuna ait bir yer olduğunun altını çizer.

"Taoism

Taoism'in Konfüçyüsçülüğe esaslı tesirlerini göz önünde bulundurduğumuz için, ilkin Taoism'den bahsediyoruz. Taoism'in el kitabı olan Tao-te-King kitabını, an'ane Lao-tse, yahut Lao-tzu-lavtza okunmalıdır- ya atfetmiştir. Fakat Lao Tzu, hakkında bildiklerimiz pek azdır.(...) Lao Tzu, (...) milattan önce 604 yılında şimdiki, Honan eyaletinde Kwei-te şehri yakınlarında K'iu-Jen köyünde doğmuştur. O zaman doğduğu kasaba, Tcheou Krallığına tabidir. Çin dinlerine yazdığımız, yukardaki önsözden de anlaşılacağı üzere, burası tarihten önce ve sonraki zamanlarda Türk medeniyet ve nüfusunun toplandığı başlıca merkezlerden biridir." (s. 359)

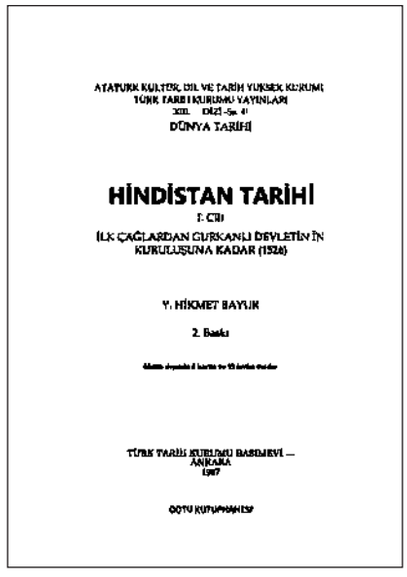
Çinlilerin Taoculuğunun da Orta Asya Türk uygarlığının mitolojisindeki kozmik sisteminden esinlendiğini, onu taklit ettiğini belirtir. (s. 362)

JAPONLAR KORE'DEN GEÇEREK JAPONYA'YI İSTİLA ETMİŞ İKİ TÜRK KABİLESİNİN ÇOCUKLARIDIR...

Kitabın Japon dinini anlattığı son bölümde hem Japonların Kore yarımadasından Japonya'ya geçen iki Türk kabilesinin çocukları olduğunu iddia eder hem de Japon dininin kurucusu olarak Türkleri zikreder: Japonlar, Kore'den geçerek Japonya'yı istila etmiş olan, birbirleri ile akraba iki Türk kabilesinin çocuklarıdırlar. (...) Japonya'nın asıl yerli ahalisi olduğu zannedilen Ai'nu'lar, şimale doğru itilerek orada, Yeso adasında yavaş yavaş münkariz oldular yahut Türkler ile karıştılar. Bu yerli halkın, Türkler üzerinde hiç bir tesiri olmamıştır.

"DÖRT BÜYÜK PEYGAMBER VARDIR: İSA, MUHAMMED, MUSA, BUDA"...

Elbette başta Uygurlar olmak üzere Orta Asya Türk kavimlerinin bir din, inanış ve gelenek olarak Budizm'den etkilendiği ve benimsediği açıktır. Bununla birlikte Buda'nın babasının ve annesinin Türk olduğunu iddia etmek ayrı bir konudur. Ancak dönemin ruhu gereği yadırganmamalıdır. Zira o dönemde Hilmi Ömer bu yaklaşımında yalnız değildir. Meselâ *Buda ve Konfoçyus* adıyla bir kitap yazmış olan Cemil Sena Ongun da benzer düşünceleri ileri sürer. *Zerdüşt*'ün Türk olduğunu belirten Samih Rifat'ın *Edebiyat-ı Umumiye Mecmuası*'ndaki incelemesine

ATATÜRK KÜLTÜR, DİL VE TARİH YÜKSEK KURUMU
TÜRK TARİH KURUMU YAYINLARI
XIII. Dizi -Sa. 41
DÜNYA TARİHİ

HİNDİSTAN TARİHİ
I. CİLT
İLK ÇAĞLARDAN GURKANİ DEVLETİNİN KURULUŞUNA KADAR (1526)

Y. HİKMET BAYUR

2. Baskı

TÜRK TARİH KURUMU BASIMEVİ — ANKARA
1987

ODTÜ KÜTÜPHANESİ

***Hindistan Tarihi*, Y. Hikmet Bayur**

atıf yapar. Ongun, Buda'nın *Sıddhatta* adındaki eski bir Türk kavmine mensup olduğunu ve Saka/Sakya Türklerinden olduğunu, belirterek babasının, "Himalaya eteklerindeki Sakyaları emri altına toplamış olan Souddhodna adında bir Raca" olduğunu yazar. Hatta Çin'deki *Konfoçyus (Confosius)* felsefesinin de "Türk dilinin, dininin ve bilgisinin tesiri altında geliştiğini belirterek Türk kökenlerine vurgu yapar.[34]

Dünya tarihini Türklere bağlama furyasının bir sonucu olarak *Hindistan Tarihi* adlı eseri yazmış olan Yusuf Hikmet Bayur da Hindistan'da İskit karşılığı olarak kullanılan Sakya veya Sakaların da ırk bakımından Türk olduklarını dolayısıyla Buda'nın da ırk bakımından Türk olduğunu yazar.[35] Hitler Faşizminden kaçarak Türkiye'ye gelen ve 1948'e kadar Türkiye'de kalan, A. Ü. DTCF'de Hindoloji Bölüm Başkanlığı yapmış olan Walter Ruben, *Buddhizmin Tarihi*[36] ve *Eski Hint Tarihi* adlı eserlerinde[37] Uygur Türkleri ile Budizm arasındaki ilişkiyi de ele almış, Türk gelenekleri ile Budist gelenekler arasındaki benzerliğe dikkat çekmiş, Buda'nın Türk kökenleri ve etkisi üzerinde durmuştur. Asaf Halet Çelebi de *Pali Metinlerine Göre Gotama Buddha*[38] adlı eserinde Budizm'in bânisi Budda'nın Sakya milletinden olduğunu belirtmekle birlikte Türk olduklarını söylemenin zor olduğunu ifade eder.

1939'da Hristiyan Türkler üzerine bir inceleme kaleme alan Kadircan Kâflı[39] şu notu düşer: "Kubilay Han Buda dinini kabul etmekle beraber şu sözleri de söyledi: Dört büyük peygamber vardır: İsa, Muhammed, Musa, Buda... Ben bunların dördünden de yardım bekler, şefaat umarım..."

DİPNOTLAR

1 "Bir doçent çocuğuna Buda ismini koydu", *Cumhuriyet*, (20 Kânunisâni [Ocak] 1934), s. 4.
2 "Buda bey", *Akşam*, (19 Kanunisâni 1934), s. 3.
3 Gerçi daha sonraki aile bilgileri kayıtlarında 11 Ocak 1934 tarihinde doğan oğlunun Buda adıyla değil de Acun adıyla anıldığı görülmektedir. Cemil Kutlutürk; "Hilmi Ömer Budda'nın Dinler Tarihi Disiplinine Katkısı", *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt: XIX, Sayı: 36 (Aralık 2017) s. 142.
4 İsmail Hakkı Baltacıoğlu; "A. Hilmi Ömer Budda ile Görüştüm", *Yeni Adam*, No:459, (14 Ekim 1943), s. 6. Konuşmanın tamamı için İsmail Hakkı Baltacıoğlu; "A. Hilmi Ömer Budda ile Görüştüm", *Yeni Adam*, No: 458 (14 Ekim 1943) s. 6-7 ve İsmail Hakkı Baltacıoğlu; "A. Hilmi Ömer Budda ile Görüştüm", *Yeni Adam*, No: 460 (21 Ekim 1943).
5 Hikmet Tanyu; "Türkiye'de Dinler Tarihi'nin Tarihçesi", *Ankara Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt: VIII ayrı basım (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1960/1961) s. 109-124, özellikle s. 120-122.
6 Hakkında çok az araştırma vardır. Bu konuda yazılmış iki makaleden biri Betül Tarakçı Tığlı, "Türkiye'de Dinler Tarihinin Öncülerinden Hilmi (Ömer) Budda ve Eserleri", *Darülfünun İlahiyat Sempozyumu*, 18-19 Kasım 2009 (İstanbul, 2010):

465-477. Diğeri için Cemil Kutlutürk; "Hilmi Ömer Budda'nın Dinler Tarihi Disiplinine Katkısı", *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt: XIX, Sayı: 36 (Aralık 2017) s. 139-167.

7 Mücellidoğlu Ali Çankaya; *Yeni Mülkiye Tarihi ve Mülkiyeliler*, cilt IV, (Ankara: Mars Matbaası 1969).

8 Haydarpaşa Lisesi'nde muallim Ömer Hilmi Buda'nın mebus adaylığı *Cumhuriyet*, (23 Mart 1939), s. 1 ve 9.

9 *Cumhuriyet*, (21 Ekim 1949) s. 3.

10 "5 Haziran 1952 evinde ölü bulunur. "Prof. Hilmi Budda evinde ölü bulundu", *Cumhuriyet* (5 Haziran 1952), s. 1 ve 5 ve *Milliyet*, (5 Haziran 1952), s. 7.

11 Ömer A. Hilmi; *İsa Meselesi 24 ve 26 Eylül 1931 Tarihinde Darülfünun İlahiyat Fakültesinde Verilen Konferanslar*, (İstanbul: Zelliç Biraderler, 1931).

12 Hilmi Ömer [Budda]; *Çinlilerin Dini* "Türk tarihinin ana hatları" eserinin müsveddeleri Seri:II, No: 9 [Bu müsveddenin ait olduğu fasıl: III. Uzak Şark: Çin, Japon, Çinhindi, Asya'nın Şarkı cenubisindeki adalar.] ([Ankara] : [Türk Tarih Kurumu-Başvekâlet Matbaası], [1934]) s. 23.

13 Hilmi Ömer [Budda]; *Çindeki Dinler* "Türk tarihinin ana hatları" eserinin müsveddeleri; No: 39 [Bu müsveddenin ait olduğu fasıl: III. Uzak Şark: Çin, Japon, Çinhindi, Asya'nın Şarkı cenubisindeki adalar ve Amerika.] ([Ankara]: [Türk Tarih Kurumu], [1932]).

14 Ölümünden çok sonra eski makaleleri toplanıp yayınlanmıştır. Hilmi Ömer Budda; *Kurban ve Tufan Üzerine Makaleler*, Haz: Bekir Zakir Çoban, (İstanbul: İnsan Yayınları, 2003). Sami dinlerdeki tufan hikayesinin Sümerlerden alındığına dair bakınız: A. Hilmi Ömer, Sümer dininin Babil, İbrani, İslam dinlerindeki tesirleri: Tufan hikayesi, *Darülfünun İlahiyat Fakültesi Mecmuası*, (1 Teşrin, 1932) No: 23 s. 53-64; (1 Kanun 1932), No:24, s. 33-45. "Bu hususta ve diğer Türk kabilelerinde tufan hikayesi hakkında daha ziyade malumat almak için Kur'an'da halk hikayeleri adlı eserimize müracaat edilmelidir" demektedir. Vurgu için bkz. Cemil Kutlutürk; "Hilmi Ömer Budda'nın Dinler Tarihi Disiplinine Katkısı", *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt: XIX, Sayı: 36 (Aralık 2017) s. 145.

15 "Gamalı Haç ve Uygurlar-Hitlercilerin işareti Uygur Türklerinin mukaddes saydıkları işaretten alınmıştır", *Cumhuriyet*, (5 Haziran 1935), s. 7]

16 A. Hilmi Ömer [Budda]; *İsa Meselesi 24 ve 26 Eylül Tarihinde Darülfünun İlahiyat Fakültesi'nde Verilen Konferanslar* (İstanbul: Zelliç Biraderler, 1931).

17 Amazonların da Türk olduğunu savunur. "Amazonlar I", *Yolların Sesi*, (15 Ocak 1935) "Amazonlar II", *Yolların Sesi*, (1 Şubat 1935), Aktaran Betül Tarakçı Tığlı; "Türkiye'de Dinler Tarihinin Öncülerinden Hilmi (Ömer) Budda ve Eserleri" *Dârülfünûn İlahiyat Sempozyumu 18-19 Kasım 2009 Tebliğleri* (İstanbul: Bayrampaşa Belediyesi, 2010) s. 465-477.

18 Hilmi Ömer Budda; "Budda", *Cumhuriyet*, (16 Temmuz 1935) s.8. Bu makale Haydar Rifat Yorulmaz'ın Edward Sehuren'den çevirdiği *Buda* adlı eserin tanıtımı için yazılmıştır. Eduard Şure (Edward Shure); *Budda* (Çev: Haydar Rifat) (İstanbul: Sanayiinefise Matbaası, 1933), Haydar Rifat [Yorulmaz] çevirdiği *Buda* adlı eserin değerlendirmesini yaparken. "...Sakaların bilgini lakabından da anlaşılacağı üzere öz bir Türk mütefekkiri bulunan ve orijinal bir ahlak ve felsefe okulu kurmuş olan Budda hakkındaki tetkikler Garp bilginlerinden ziyade bizle ilişkili olmak gerektir" diyecektir.

19 Hilmi Ömer [Budda]; *Çinlilerin Dini* "Türk tarihinin ana hatları" eserinin müsveddeleri Seri:II, No: 9 [Bu müsveddenin ait olduğu fasıl: III. Uzak Şark: Çin, Japon, Çinhindi, Asya'nın Şarkı cenubisindeki adalar.] ([Ankara]: [Türk Tarih Kurumu-Başvekâlet Matbaası], [1934]) s. 1-16.

20 Hilmi Ömer (Üniversite Dinler Tarihi Doçenti); "Eski dünyanın büyük bir Türk Allahı", *Milliyet*, (1 Ağustos 1934), s. 4.

21 Hilmi Ömer (Üniversite Dinler Tarihi Doçenti); "Eski dünyanın büyük bir Türk Allahı II", *Milliyet*, (22 Birinci Teşrin 1934), s. 4.

22 Hilmi Ömer Budda; *Dinler Tarihi Birinci Cilt* (İstanbul: Dün ve Yarın Tercüme Külliyatı, 1935) İkinci cildi yayınlanmamıştır.

23 İçindekiler şöyledir:
Önsöz (s. 3); Birinci Bahis Hint Dinleri -Önsöz- (s. 5); 1-Hint Dinleri Tarihinin Büyük Devirleri (s. 8); 2-Védalar Dini (s. II)' III Brahmanalar (s. 17) IV Âranyaka›lar, Âranyakas (s. 19); V Sûtralar (s. 22); VI Védanga (s. 23); VII Bhâsya (s. 25); VIII Védaların Allahları (s. 25); IX Kahramanlar (s. 41); X Védalar Devrinde Rahipler (s. 4); XI Védalar Devrinde Mâbedler (s. 45); XII Védalar Dininde İbadet (s. 45); XIII Kozmogonik İtikadlar (s. 52); XIV Ölüm ve Ahret Hakkında İtikadlar (s. 55); XV Brahmanlık le Brahmanisme (s. 64); XVI Upanishad'lar (s. 68); XVII Brahman'lığın Felsefe Sistemleri (s. 80); Bibliyografi; İkinci Bahis-Caynism le Jainisme Önsöz (s. 119); 1-Caynism'in kuruluşu (s. 120); II-Caynism Cemaati (s. 123); III-Caynismiin esaslı itikatları (s. 125); IV-Ruh ve kurtuluşu (s. 126); Bibliyografi (s. 128); Üçüncü Bahis -Hinduism L'indoisme Önsöz (s. 128); Hinduism'i Tarif Denemeleri (s. 136); II. Ve-da'lardan Hinduism'deki Bakiyyeler (s. 139); III Brahmanlık Devrinden Hinduism'e Geçenler (s. 141); IV Hinduism'in Mukaddes Edebiyatı (s. 147); V Hinduism'in Allahları (s. 160); VI Vishnu (s. 164); VII Vishnu İbadetinin İntişarı (s. 172); VIII Bhakti-Marga Dini (s. 174); IX Bhagavad-Gita (s. 187); X Guru'lara İbadet (s. 196); XI Hindistan'da Tek Allahçılık Hareketi (s. 198); XII Sikh'ler (s. 200); XIII Brahma Samaj (s. 202); XIV Arya Samaj (s. 206); XV Hinduism Teosofik (s. 211); XVI Köylü Sınıfların İtikatları (s. 215); Bibliyografya (s. 219); Dördüncü Bahis-Budism le Bouddhisme Önsöz; I-Budism Hakkında Başlıca Kaynaklar (s. 223); II Budda'nın Hayatı (s. 234); III Benares Vaazı (s. 245); IV Budda'nın İlk Talebeleri (s. 251); V Budism'in Doktrinleri Izdıraba dair yüksek hakikat (s. 255); VI Iztırabın Kaynağı ve Izdırabın Giderilmesine Dair Hakikatler Sebebiyet Bağı (s. 259); VII Budism'in Metafiziği (s. 279); Budism'in Ruh Hakkındaki Fikirleri (s. 284); IX Nirvana (s. 297) Iztırabın Giderilmesi Yoluna Dair Hakikat, Budism'in Ahlakı (s. 302); XI İbadet (s. 307); XII Budism'in Ruhani Meclisleri (s. 311); XIII Budism'in Büyük İki Büyük Cemaati (s. 314); Bibliyografi (s. 319); Beşinci Bahis -Lamaism (s. 321); Bibliyografya (s. 341); Altıncı Bahis-Çinlilerin Dini Önsöz (s. 342); II Çinlilerin İptidai Dini (s. 344); III Bütün Eşyanın İki Zıd Prensibe Ayrılması (s. 357); IV Taoisim (s 359); V Confuciusçilik (s. 370); VI Confucius İbadeti (s. 375); VII Çin'de Budism (s. 377); Bibliyografi (s. 379); Yedinci Bahis-Japon Dini (s. 380); II Rahipler, Kahinler, Usül, Merasim (s. 385); III Dualar, İbadet, Kurbanlar (s. 387); IV Japonya'da Budism (s. 389); Bibliyografi (s. 401).

24 M. Turhan Tan; "Tahlil ve Tenkit: Dinler Tarihi-Yazan: Doçent A. Hilmi Ömer Budda", *Cumhuriyet* (7 Ağustos 1935) s. 6. 25 Varuna: İndra, yanında Védaların en büyük gök Allahlarından birisi, Varuna'dır. Bu Védalara girmiş bir Allahıdır. Fiziki ve manevi nizamı idare eden Varuna'dır. Gök ve yer onun emriyle birbirlerinden ayrılmışlardır. Güneşi parlatan, geceleyin aya ışık verdiren, yıldızları hareket ettiren, odur. Rüzgar, Varuna'nın nefesidir. Nehirleri akıtdıran, yeryüzünü yağmurlarla bereketlendirmek için bulutlara emreden Varuna'dır. Yeryüzünde geçen her şeyi, görüp, günah edenleri cezalandırır. Fakat tövbe edenlerin yalnız kendi günahlarını değil, babalarının işlediklerini de affeder. Günahlardan kurtulmak için, hepsinden önce bu Allah'a yalvarılır, bu Allahtan ümit beklenilir. Varuna'ya hitap eden ilahiler de, diğer ilahilerin ancak nadiren vardığı, ahlaki bir yükseklik vardır." Hilmi Ömer Budda; *Dinler Tarihi Birinci Cilt* (İstanbul: Dün ve Yarın Tercüme Külliyatı, 1935) s. 30.

26 "Rudra: Védaların en eski Allahlarından biri olan Rudra, bir Türk Allahıdır. Rig-Véda'daki ilahilerinden, güzelliği, kuvveti, iyiliği, en müessir ilaçlarla hastaları iyi etmek kudreti, merhameti, uluv cenabı, sena edilmiştir. Çiva adıyla mahiyetini muhafaza ederek zamanımıza kadar gelebilmiş olan bir Allahtır." Hilmi Ömer Budda; *Dinler Tarihi Birinci Cilt*, (İstanbul: Dün ve Yarın Tercüme Külliyatı, 1935) s. 35.

27 "Püshan: Güneşin, bolluk veren kuvvetini şahıslandırdığı zannedilen Pushan "refah verici" başlıca çobanlığa ait bir uluhiyet olarak görünmektedir. Bu Allah da bir Türk Allahıdır. İneklere süt veren, hayvanları çukurlara düşmekten koruyan, yerlerine salimen getiren bu Allahtır. Yolları bilir. Yolcuları vahşi hayvanlar ve hırsızların ellerine düşürtmez", Hilmi Ömer Budda; *Dinler Tarihi Birinci Cilt* (İstanbul: Dün ve Yarın Tercüme Külliyatı, 1935) s. 36.

28 "Âpah: (...)Bu Allah'ın da bir Türk Allah'ı olduğu taşıdıkları addan bellidir: Védalarda Apah, Avesta da: Apô, Acemce: Apan, Sumer, Apsu'dan başka bir şey değildir." Hilmi Ömer Budda; *Dinler Tarihi Birinci Cilt* (İstanbul: Dün ve Yarın Tercüme Külliyatı, 1935) s. 37.

29 "Uma, anne demektir. Allahların da büyük annesi yerindedir. Bu anne Allah ile, Türk anne Allah'ı Umay arasındaki münasebete gelince: Çiva ibadetinin kuruluşunda Hünlerin büyük tesirleri olmuştur. Şu halde Uma, yeni muhite göre, hususiyetler kazanmış, Türk kadın Allahı Umay'dan başkası değildir. Taşıdığı Durga "dağlı" Parvati, "dağ kızı" Haimvati gibi adlarda bu Allahın dışardan Hindistan'a girmiş olduğunu göstermektedir. Türk anne Allahının, bütün klasik dünyada mazhar olduğu geniş teveccüh, bu görüşü teyid eden diğer kuvvetli bir delildir". Hilmi Ömer Budda; *Dinler Tarihi Birinci Cilt* (İstanbul: Dün ve Yarın Tercüme Külliyatı, 1935) s. 162.

30 "Sonraları şöhret bulunca kendisine Sidharta "maksadını yapmış", Baudha Çakyamuni "Sakaların hekimi Budda" denmiştir. Hintlilerin Budda'ya verdikleri bu unvandan da anlaşılacağı üzere, Budda, Saka Türklerindendi. Babası da, yine Sakalardan arazi sahibi Çuddhadana, annesının adı Maya' dır." (s. 240) Verdiği dipnotta "Sakaların Türk olduklarını ispat eden vesikalar için, hazırlamakta olduğum *Budda* adlı eserime bakınız" notunu düşer. Ancak bu eser hiçbir zaman yayınlanmaz. Hilmi Ömer Budda; *Dinler Tarihi Birinci Cilt* (İstanbul: Dün ve Yarın Tercüme Külliyatı, 1935) s. 240 dn/1.

31 BUDİZM'İN RUHANİ MECLİSLERİ: İçinden tarih ve menkıbenin hissesini ayırmak güç olan bir an'aneye göre, Budizm'in ilk ruhani meclisi, Budda'nın öldüğü yılda, Magadha Krallığında Rajagriha şehrinde toplanmıştır. Beş yüz kişinin toplandığı bu meclisin maksadı, Budda'nın, şeriat ve kaideye dair olan talimlerini, ilk defa olarak yazmaktı. Bu iş, üç kişiye verildi: Kaçyapa, metafiziği; Upâli- Saka Türklerindendir. Budda'nın berberi idi, kaide, disiplini; Ananda- Budda'nın güzide talebesi ve amcası- şeriat, mezhebi tesbit etmeyi üzerlerine aldılar." Hilmi Ömer Budda; *Dinler Tarihi Birinci Cilt*, (İstanbul: Dün ve Yarın Tercüme Külliyatı, 1935) s. 311-312.

32 "E. Huntington'un Taklamakan çölünün şark ve cenub kısımlarındaki tetkiklerinin verdiği neticeler, Çin tarih medeniyetini kuranların, Türkistan ve Kaşgar'dan gelmiş Türkler olduğunu ispat etmiştir. Bütün bu tetkiklerden alınmış umumi netice, iklim ve fizik şartların Orta Asya›dan birçok Türk göçmelerini mucip olduğu, böylece ana yurttan giden Türklerle beraber, dünyanın her tarafına medeniyet götürüldüğüdür. (...) "Çin medeniyetini Türklerin kurduğunu dil bakımından da gösterebiliriz: Oxford Üniversitesinde Assiryoloji profesörü olan C. J. Ball, otuz yıl süren uzun bir tetkikten sonra Türk, Sümer, Çin dilleri arasındaki akrabalığı ispat etmiştir." (s. 343-344).

33 "Çince gök Allah demek olan, Tien chang, T'ien-ngli, T'ien-i, T'ie-ngi kelimelerinin hepsi Türkçe, Tanrı, Tangri kelimeleridir. Çinlilerin "göğün oğlu" yani imparator manasında kullandıkları T'ang-li, kelimesi ise, bu Türkçe kelimenin Çincedeki transkripsiyonundan başka bir şey değildir." (s. 355 ve devamındaki açıklamalar s. 356).

34 Cemil Sena Ongun; *Şark Kavimlerinde Filozofi Buda ve Konfoçyus Mısır, Fenike*, Summer-Akad, İran, Hint ve Çin'de Filozofi (İstanbul Tefeyyüz Kitabevi, 1941). Zerdüşt'ün Türklüğü s.15 dn/1, Buda'nın ve babasının Türklüğü için s. 50. Konfoçyus (Confosius) felsefesinin Türklüğü konusunda s. 91 vd.

35 Yusuf Hikmet Bayur; *Hindistan Tarihi* Cilt 1 *İlk Çağlardan Gurkanlı Devletinin Kuruluşuna Kadar (1526)*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1987) 2. Baskı s. 42-43. Walter Ruben'in *Eski Hint Tarihi* kitabına da dipnotta atıf yapar.

36 Walter Ruben; *Budizmin Tarihi* (Çev: Abidin İtil) (Ankara: Sakarya Basımevi, 1947), A.Ü. D.T.C.F. Yayınları. Bu eser kullanılarak hazırlanan bir başka eserde Walter Ruben; *Eski Metinlere Göre Budizm (Budacılığın Diyalektik Yorumu)* (Haz: Lütfü Bozkurt) (İstanbul: Okyanus yayınları, 2000), 3. Baskı Hazırlayan: Lütfü Bozkurt, "Budacılık Üzerine Notlar" başlıklı giriş yazısında "Türkler ve Budacılık" alt başlığında Budizm'in Türk kökenleri zikreder ve Uygurların etkisini anlatır. "Türkler Budacılığa Burkancılık (Burkan Dini), Buda'ya da Burkan diyorlardı." şeklinde açıklamalarla bu etkiyi genişleterek anlatır. s. 13-18.

37 Walter Ruben, *Eski Hint Tarihi* (Ankara: İdeal Matbaası, 1944) s. 74-77. Ayrıca vurgu için Cemil Kutlutürk, s. 153-154.

38 Asaf Halet Çelebi; [Asaf Halet Çelebi; *Pali Metinlerine Göre Gotama Buddha* (Yy: Batı Yayını, 1946) s. 19.

39 Kadircan Kâflı; "Hristiyan Türkler" *Cumhuriyet* (27 Temmuz 1939) s. 7.

JURNALCİLİKTEN PATRONAJA 1946 SEÇİMLERİ:

CHP Milletvekili Adayları Hakkında Yazılan Şikâyet ve Tavsiyeler

HALİL İBRAHİM KILIÇ

BU MAKALEDE, PARTİ İÇİ SİYASAL DENETİMİN BİR ARACI OLARAK ORTAYA ÇIKAN "JURNALCİLİK" BENZERİ UYGULAMA, 1946 SEÇİMLERİNİN HEMEN ARİFESİNDE CHP MİLLETVEKİLİ ADAYLARI HAKKINDAKİ ŞİKÂYET MEKTUPLARININ NİTELİĞİ VE TAVSİYE MEKTUPLARINDA ÖNE ÇIKAN PATRONAJ İLİŞKİLERİ BAĞLAMINDA ELE ALINMAKTADIR.

Türkiye'deki siyasal partiler günümüzde milletvekili genel seçimleri için aday belirleme süreçlerinde parti örgütünün ya da liderinin belirleyiciliği ölçütünde değişen temayül yoklaması, ön seçim ya da mülakat gibi yöntemlere başvuruyorlar. Cumhuriyet'in tek partili dönemindeyse adaylar parti liderinin mutlak yetkisiyle belirleniyor ve iki dereceli uygulanan seçimler, seçmenlerin yalnızca belirlenen isimleri onaylamasından ibaret kalıyordu. Bu haliyle seçimler plebisiti andırıyor ve seçimden önce aday olarak belirlenen tüm isimler parlamentoda yerini alıyordu. Böylelikle siyasi rekabet, parlamentoya seçilip seçilememek üzerine kurulu olmuyor; asıl rekabet aday olabilmek için parti kademelerinde veriliyordu.[1] Milletvekili adaylarının belirlenmesinde adayların "halk sevgisine mazhar olması" ve "inkılap kanunlarına bağlı olması" bekleniyordu.[2] Bununla birlikte 1931 ve 1935 seçimlerinde bağımsız vekil olarak parlamentoya seçilmenin de önü açılmıştı.[3] 1943 seçimlerindeyse 458 milletvekilliği için 530 aday gösterilerek seçmenlere ilk kez kısıtlı bir tercih hakkı tanınmıştı.[4]

1946 yılına gelindiğindeyse çok partili ilk seçimin gerçekleştirilecek olması siyasi rekabete aday olma yarışını daha güçlü şekilde dahil etmişti. Tek partili dönemde olduğu gibi bu seçimde de parti merkezi yönetimince belirlenen adaylıklar için partiye uzun yıllar hizmet etmiş ve tanınmış isimlere öncelik tanınmış, yine de aday olmak isteyenler başvurularını parti genel sekreterliğine ulaştırmıştır.[5] Bununla birlikte 1946 seçimlerinde milletvekili adaylık dosyasını parti genel sekreterliğine ulaştıran partililer hakkında çeşitli şikâyet ve tavsiye mektupları da parti üyeleri ve yurttaşlarca partiye iletilmiştir.

Petrol Mayaları

Cumhuriyet

23 üncü yıl Sayı: 7877

Pazar: 21 Temmuz 1946

Vitaol A VİTAMİNLİ

Türk Demokrasisi Bugün İmtihan Veriyor

Vatandaş reyini atarken ilhamını vicdanından al ve güvendiğini seç

Ankarada faaliyet dün gece sabaha kadar sürdü

Bursada dünkü garib hâdiseler

Demokrat Partinin Valiyi protestosu

Bütün yurtda aynı merak ve aynı soru: «Hangi taraf kazanacak?»

İki büyük partiyi düşündüren üçüncü büyük parti: Müstakiller

Bir R. P. adayı vefat etti, yerine başkası gösterildi

Vatandaşlar, milli iradeye reylerinizle tecelli edeceklir

D.P. de daimi toplantı

Partiye dün gece gelen garib haberler: Bazı yerlerde seçim yapılıp bitmiş. H. P. kazanmış

Urfa Demokrat Parti şubesi merkezi seçimlere iştirak etmiyeceğini bildirdi

Celâl Bayarın dün gecesi beyanatı

ECEVİT Doğum Nisbi Mükâfatı

İzmirde sükûnet var

Adana gazetelerinin yaptıkları liste en fazla beğeniliyor

Adana Belediyesi meclisinin karşı sandık başlarına kaçırılan listesi

Beş vilâyete dair son tahminler

İstanbulda netice saat 24 ten evvel belli olmıyacak

Vali Lütfi Kırdar dün bir beyanname neşretti

Alınan yeni tedbirler

Cumhuriyet, 21 Temmuz 1946

Geçmiş seçimlerde de uygulanmışsa da 1946 seçimlerinde aday belirlemede dilekçe yönteminin niteliğinin değiştiğinden ve bunun birkaç nedeni olabileceğinden söz edilebilir. Öncelikle 1946 seçimlerinin Demokrat Parti'nin kurulmasıyla birlikte Türkiye'nin çok partili siyasal hayata dönüşünün ilk seçimi olmasının, seçim çevrelerinde siyasi rekabe-

Cumhuriyet
Seçimin Umumî Neticesi
İstanbul dahil 63 vilâyette 395 C.H.P. adayı, 66 D.P. adayı ve 4 bağımsız aday kazanarak milletvekili oldular
Dün beş vilâyetin neticeleri de belli oldu
Ankara ve Bursada C. H. P., Çanakkalede D. P., Kütahya ve Maraşta her iki partinin kazandıkları bildiriliyor
İstanbulda netice dün gece saat 3 te belli oldu
Demokrat Parti 18, Halk Partisi ise 5 milletvekili çıkardılar
Mareşal Çakmak 194.833 reyle kazananların başında geliyor
Demokrat Parti seçimin feshedilmesini isteyecek
Partinin milletvekili seçilen üyelerinin hep birden istifa etmeleri de muhtemel görülüyor
İzmirde heyecan
Demokrat Parti, Valinin şahsi muhalefetine rağmen yarın bir miting yapmaya karar verdi
Bursa da İnönüne başvurdu
Afyondaki hâdiseler
Nuri Demirağ Parti liderliğinden çıkarıldı
Ankaradaki netice ve sayanı dikkat rakamlar

***Cumhuriyet*, 24 Temmuz 1946**

tin yoğunlaşmasındaki itici gücü temsil ettiğini düşünebiliriz. 1946 seçimlerinin Türkiye'de 1876'dan bu yana uygulanan ilk tek dereceli seçim olduğunu da aklımızda tutmalıyız. Halkın doğrudan oylarıyla seçilecek milletvekilleriyle kurulacak patronaj ilişkileri ile iki partili siyasal atmosferin yaratacağı toplumsal güç ilişkileri (iktidar-muhalefet yanlısı olmanın yaratacağı her türlü imtiyaz, ayrıcalık ve statü)[6], seçmenlerin, adayların belirlenmesi sürecine doğrudan müdahale ettiği bir zeminle şekilleniyor. Öyle ki genel sekreterliğe ulaşan "jurnallerin" önemli bir kısmı, parti mührü taşıyan ve parti yöneticilerince kaleme alınan resmî belgeler yerine, parti üyeliğine dair bir ibarenin yer almadığı imzalarla iletilmiş telgraflardan ya da el yazısıyla kaleme alınmış mektuplardan oluşuyor. 1946 seçimlerine giderken CHP yönetiminin taban mobilizasyonunu güçlendirmeye dönük adımlar attığı da not düşülmelidir. Seçim öncesinde parti yerel teşkilatlarına üye sayılarının arttırılması ve seçimlerin kazanılması için "kuvvetli bir dayanışma ile" çalışılması bildiriliyordu.[7]

Kamuoyunu tavsiye ve şikâyet mektupları aracılığıyla izleme politikasına dair söz etmemiz gereken bir motivasyon da parti-devlet bütünleşmesinden kaynaklanıyordu. 1946 seçimlerine giderken devlet-parti kaynaşmasının henüz çözülmemiş olmasının en önemli göstergesi, muhalif partilerin faaliyetlerinin izlenmesi ve raporlanmasının İçişleri Bakanlığı genelgesiyle istenmesidir. Söz konusu genelge ile taşra yerleşimlerinde isim vermeden DP hedef alınıyor, "köylerde yapılmakta olan zehirleyici propagandaları önlemek üzere partiler adına gönderilen kimselerden hangi parti adına hareket ettiklerini gösterir vesika" isteniyor, bir anlamda bu kişilerin "jurnallenmesi" sistematize ediliyordu.[8]

Bu noktada, bu makalede söz konusu mektupların neden "jurnal" olarak nitelenebileceğiyle ilgili teorik tartışmalara değinmeliyiz. Türk Dil Kurumu jurnal sözcüğünü "biriyle ilgili olarak yetkililere verilen kötüleme, ihbar yazısı", jurnalci sözcüğünü ise "jurnal ederek yetkililere, yöneticilere yaranmaya çalışan kimse" olarak tanımlıyor.[9] Cengiz Kırlı, 19. yüzyılın ortalarında Osmanlı Devleti'nin halkın kamusal alandaki günlük sohbetlerinde ne konuştuğunu özel hafiyeler aracılığıyla dinlemeye ve kaydetmeye başladığını ve bunun yeni bir sosyal kontrol biçimi olarak yürürlüğe konduğunu tespit eder.[10] Kırlı'ya göre havadis jurnalleri, devletin kamuoyunu keşfetmesiyle yeni bir yönetim zihniyetinin gereklerine uygun bir denetim aracıdır. Michel Foucault'nun yönetimsellik (*governmentality*)[11] kavramıyla tanımladığı bu yönetim zihniyeti, nüfusun kontrol ve denetiminin nüfusa dair bilginin sistematik şekilde edinilmesinden meydana gelir. Burada "jurnal" olarak incelediğimiz mektupların böyle bir yönetim rasyonalitesi içinde ortaya çıktığını düşünebiliriz. Parti içi siyasal kontrol ve denetimin aracı olarak ortaya çıkan bu mekanizma, devlet aygıtı içinde de sistematize edilmiştir ki mektuplardaki şikayetler belirli tehdit algıları çerçevesinde partinin/devletin bekasını korumak ve sürdürmek için, kısacası devlet aklının[12] bir gereği olarak kaleme alınmıştır.

CHP'nin 1946 seçimlerine yönelik güvenlik ve siyasal kontrol mekanizması olarak işlettiği bu sistemi hem Türkiye'de yerleşik dilekçe kültürü hem de İkinci Dünya Savaşı sırasında ortaya çıkan sosyo-politik koşullar bağlamında değerlendirebiliriz. Halil İnalcık, Ortadoğu'da hükümet sistemlerinin dayandığı adalet ilkesinin bir şikayet etme/arzuhal geleneği ortaya çıkardığını ve Padişah'ın kendine hitaben yazılan dilekçeleri halktan bizzat topladığını aktarır.[13] Dilekçe yazma yoluyla talepte bulunma ve şikayet etme geleneği devlet otoritesini meşru kılan bir devlet-toplum ilişkisi ortaya çıkarırken, halkın yasa dışı yollara sapmadan dertlerini ve isteklerini iletmesinin de bir yolunu oluşturur.[14] Dilekçe geleneğiyle birlikte bahsetmemiz gereken bir sosyo-politik mekanizma da 19. yüzyılda ortaya çıkan jurnalcilik faaliyetleridir. II. Abdülhamid dönemiyle özdeşleşen jurnalcilik faaliyeti, halkın başta kahvehaneler ve berber dükkanları

AKŞAM
Seçim her tarafta neticelendi
İstanbul seçiminin neticesi: Demokratlar 18, Halk Partisi 5
Son rakam: 391 C. H., 62 D.P., 12 bağımsız Milletvekili seçildi
Halk Partisinden seçilenler Kâzım Karabekir, Hüseyin Cahit Yalçın, Hamdullah Suphi, Recep Peker, Cemil Cahit Toydemir
Milletvekilleri Ankara'ya gelmeğe başladılar. Birkaç yerden seçilenlerden münhal kalan dairelerde yeniden seçim yapılacak

***Akşam*, 24 Temmuz 1946**

Bir seçim sandığının başında partililer ve oy kullanan yurttaşlar

olmak üzere kamusal mekanlarda ne konuştuğunun, devlet işleri hakkındaki dedikoduların padişaha iletilmesinin yeni bir yoluyken, İnalcık'ın aktardığı arzuhallerden farkı jurnallerin belirli bir sistematik dahilinde kaydedilip yazıldığıdır.[15] Osmanlı toplumunda yerleşik dilekçe kültürünün Cumhuriyet'in ilk yıllarında da sürdürüldüğü çeşitli çalışmalarda ortaya konmuştur. Yiğit Akın, Erken Cumhuriyet döneminde CHP'ye çeşitli dilekçelerin iletildiğini ve bu dilekçelerde şikayetlerin yanı sıra iş ve maddi yardım taleplerinin de yer aldığını aktarır. Akın, dilekçelerdeki dilin devlet otoritesinin meşruluğunu kabul eden bir dil olduğuna ve dilekçelerde yer alan birçok talebin, karşılanabileceği yerel otoriteleri aşarak doğrudan merkezi otoriteye yöneltildiğine dikkat çeker.[16] Türkiye'de dilekçe geleneği ve jurnalcilik faaliyetleri incelenirken, İkinci Dünya Savaşı'nın cephe dışı savaş stratejilerinden biri olarak sosyal kontrol ve muhbirlik geleneğinin yerleşiklik kazandığı da dikkate alınmalıdır.[17] İkinci Dünya Savaşı, casusluk ve ajanlık faaliyetlerinin olduğu kadar bir sosyal kontrol biçimi olarak vatandaşlar arasında muhbirlik yapma pratiğini de yaygınlaştırmıştır.

Bu bağlamda, bu makalenin amacı Cumhuriyet'in ilk çok partili seçimi olan 1946 seçimleri özelinde, milletvekili adaylarıyla ilgili işletilen şikâyet ve tavsiye mekanizmasının nasıl bir devlet-toplum ilişkisi bağlamında ortaya çıktığı ile bu uygulamanın taşrada nasıl bir toplumsal ve siyasal ilişkiler ağı yarattığını sorgulamaktır.

ŞİKÂYET MEKTUPLARI

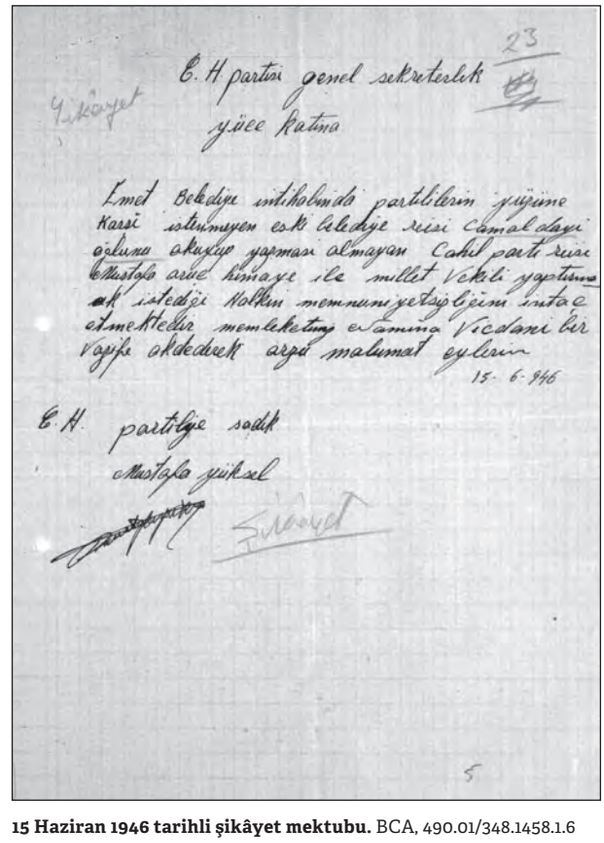
Şikâyet mektuplarının ilk örneğini, parti yerel organlarının parti yönetimine ilgili adayla ilgili uyarılarını resmi bir dille ilettiği mektuplar oluşturuyor. Bu mektuplardan biri İskenderun örgütünden Ömer C. Türkmenilli tarafından eski Hatay Valisi Şükrü Sökmensüer hakkında yazılan mektuptur.[18] Mektupta Sökmensüer'in Hatay'da görevli iken yaptığı yolsuzluklar dört madde halinde aktarıldıktan sonra Sökmensüer'in "halkın sevgi ve inancını kaybetmiş" olduğu belirtiliyor ve seçimlerde partinin başarı elde edemeyeceği kaygısı dile getiriliyor.[19]

Parti'ye milletvekili adaylık dosyasını ileten yurttaşlar hakkında parti yerel örgütlerinin toplu imzalarıyla genel sekreterliğe ilettiği şikâyet mektupları da Devlet Arşivleri'nde yer alıyor. Örneğin, Kütahya'nın Emet ilçesinden CHP milletvekili adayı olan eski Belediye Başkanı Cemal Dayıoğlu hakkında yazılan bir şikâyet mektubu, CHP'nin Emet ilçesinden iki ocak başkanı ve 16 üyenin imzasıyla genel sekreterliğe iletilmiştir.[20] Mektupta Dayıoğlu'nun daha önce CHP'den istifa edip ilçe merkezinde Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın kurulmasına öncülük ettiği, bugün de DP ile ilişkisinin olduğu vurgulanıyor ve parti yönetimi "Kendisinin iki taraflı oy kazanması ihtimali de göz önüne alınarak eğer bu Cemal Dayıoğlu'nun partice milletvekilliğine adaylığı kabul ediliyorsa bu kabul ilişinden sarfınazar edilmesini saygılarımızla arz ve ihbar ederiz." sözleriyle uyarılıyordu.

Dayıoğlu hakkında yazılan diğer bir şikâyet mektubu da Emetli bir yurttaş tarafından el yazısıyla kaleme alınıp genel sekreterliğe iletilmiştir. "C.H. Partiye sadık Mustafa Yüksel" ismiyle imzalanmış 15 Haziran 1946[21] tarihli mektup, Dayıoğlu'nun "okuma yazması olmayan, cahil biri" olduğunu öne sürerek ve bunu "vicdani bir vazife akdederek" partiye bildirmektedir.[22] Benzer şekilde halihazırda Balıkesir Milletvekili olan ve bir sonraki dönem için de adaylık başvurusunu partiye ileten Hulusi Küçükler hakkında yine bir yurttaş tarafından uyarı niteliğinde bir şikâyet mektubu kaleme alınmıştır. Mektubun altında yine parti ile organik bir bağı ifade etmeyen Dursunbeyli Halil Kireçli şeklinde sade bir imza yer alır:[23]

> "Kazamızdan halen Balıkesir milletvekili bulunan Hulusi Küçükler ihtikar suçundan kati ilamla mahkumdur. Bu devrede fırkamızca aday gösterildiği takdirde efkarı umumiyede fena tesir yapacağını arz ederim."

"Yurt seven eski bir partili" olduğunu belirterek mektubuna başlayan bir yurttaşsa doğrudan partiye hitabında bir CHP milletvekili adayı hakkında bildikle-

C. H. partisi genel sekreterlik
yüce Katına

Şikâyet

Emet Belediye intihabında partililerin yürüme karşı istemiyen eski belediye reisi Cemal adayı oğluna okuyup yazması olmayan cahil parti reisi Mustafa adına himaye ile millet vekili yaptırmak istediği noktayı memnuniyetsizliğini intaa etmektedir memleketimiz namına vicdani bir vazife akdederek arzı malumat eylerim

15. 6. 946

C. H. partiye sadık
Mustafa yüksel

15 Haziran 1946 tarihli şikâyet mektubu. BCA, 490.01/348.1458.1.6

PARTİNİN DEVLET AKLINA UYGUN ADAY BELİRLEME GÜDÜSÜ ŞİKÂYET MEKANİZMASINI, YURTTAŞLARIN PATRONAJ ARAYIŞI DA TAVSİYE ETME DAVRANIŞINI ORTAYA ÇIKARIYOR. BUNLAR AYNI ZAMANDA YURTTAŞLARIN PARTİYE SADAKATLERİNİ GÖSTERMESİNİN İMKÂNINI YARATIYOR.

rini aktarmayı kendi deyimiyle "vazife biliyor" ve bu kişinin aday olması durumunda "parti hasımları bu halden istifade edeceklerdir" uyarısında bulunuyor.[24] Şikayet niteliğindeki bu mektup, mektubu kaleme alan yurttaşın partiyle güncel bir bağının bulunmadığını, buna rağmen milletvekili adayı olan kişinin partiyi zarara uğratacağını düşünerek partiye samimi bir ikazda bulunduğunu gösteriyor:

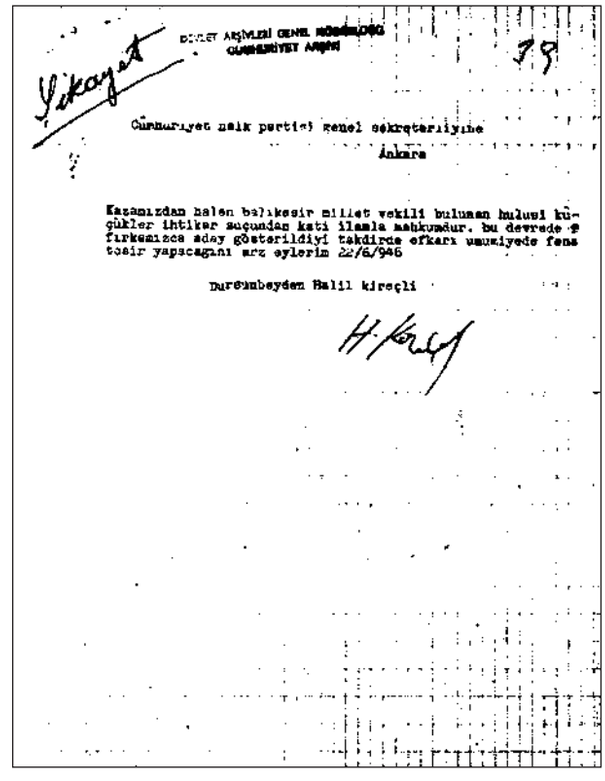
> "Halk Partisi adına Rize'den adaylığını koyan Ankara'daki tümenden Ön Yüzbaşı Fazıl Sağlam her bakımdan ahlaksız ve tamamıyla bir hırsız ve memleket bağlılığı olmayan bir karaktersizdir. Bulunduğu her vazifede rüşvet almak ve çalmak bunun baş işidir."

Yukarıdaki örnekte olduğu gibi şikâyet mektuplarında milletvekili adayları hakkındaki kişisel ithamların ve sahip oldukları kötü alışkanlıkların ihbar edilmesi yaygın bir durumdur. Örneğin, Manisa iline kayıtlı üç CHP üyesinin "vatan ve parti borcu bilerek" arz ettiği mektupta, milletvekili adayı Yunus Muammer'in partiye düşmanlığı ve karaktersizliğinin parti müfettişlerince tespit edildiği ve Paris'teki tahsil hayatında morfin ve kokain kullanmaya alıştığı ihbar edilir.[25]

Şikayetlerin bir başka örneğini de yine adayların kişisel yaşamları hakkındaki ithamları içermekle birlikte, aynı aday hakkında birden fazla şikâyet mektubunun yazıldığı örnekler temsil ediyor. Gaziantep'in Nizip ilçesinde milletvekili adaylığı için başvuru yapan Mazlum Sayın hakkındaki şikâyetlerin ilk mektubunda, Sayın'ın yalnızca kişiliği hedef alınır ve mektup "Nizipli Halil Yurtseven" imzasını taşır:[26]

> "Nizipli Şerif oğlu Mazlum Sayın'ın Gaziantep'e milletvekili olmak üzere namzetliğini koyduğunu haber aldım. Tahsili olmayan, rakı düşkünü, memleketinde kravat bağlamayıp külhani bir vaziyet takınan ve daha beş sene evvel Gaziantep'te nakliyat komisyoncusu Kazım Ağa'nın kâtibi iken bugün milletvekilliği sevdasına düşen bu adam layıkı değildir. Gaflet olunmamasını Büyük Meclisimizin selameti namına arz eylerim."

Halil Yurtseven adının mektubu yazan/yazdıran -daktilo ile yazılıp pullanan mektubun bir arzuhalciye yazdırılmış olduğu kuvvetle muhtemeldir- "muhbir" yurttaşın gerçek ismi mi olduğunu yoksa takma bir isim mi kullandığını bilmiyoruz. Daha önemlisi milletvekilli adaylığını parti merkezine ileten Mazlum Sayın ile kişisel bir husumetinin olup olmadığını da bilmiyoruz. Bildiğimiz devlet ve toplum arasındaki yönetimsel ilişkinin, Nizipli bir yurttaşın milletvekili olmak isteyen bir başka yurttaşı jurnalleme yoluyla partiye/devlete ihbar etme ve bu şekilde onun aday olmasını engellemeye dönük zemini yaratmasıdır. Halil Yurtseven isimli yurttaş, Sayın'ın adaylığını Demokrat Parti'den koyması durumunda aynı şikâyeti

Şikayet

DEVLET ARŞİVLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
CUMHURİYET ARŞİVİ

79

Cümhuriyet halk partisi genel sekreterliğine
Ankara

Kazamızdan halen balıkesir milletvekili bulunan hulusi küçükler ihtikar suçundan katı ilamla mahkumdur. bu devrede ş fırkamızca aday gösterildiği takdirde efkarı umumiyede fena tesir yapacağını arz eylerim 22/6/946

Durumbeyden Halil kireçli

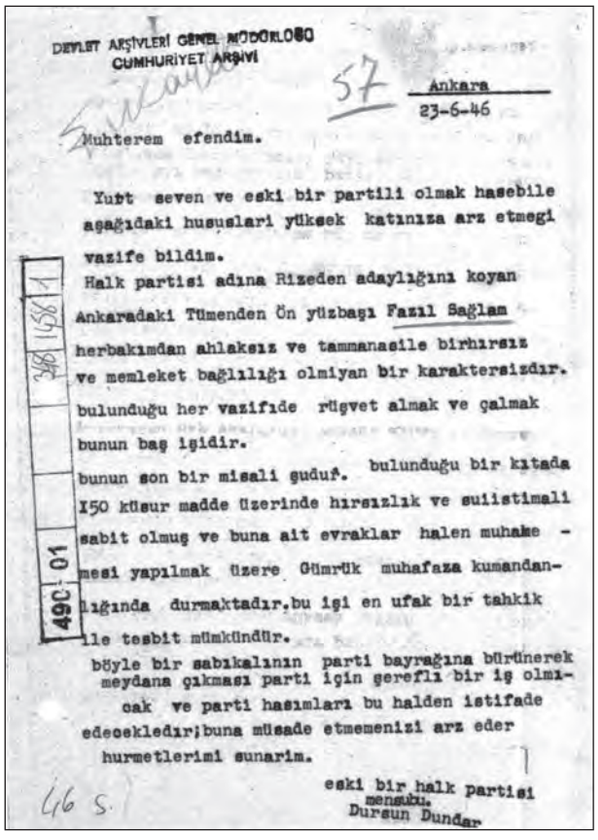
H. Kireçli

22 Haziran 1946 tarihli şikâyet mektubu. BCA, 490.01/348.1458.1.13

DP yönetimine de iletecek miydi? Bu sorunun yanıtını da bilmiyoruz. Ancak yine bildiğimiz bir şey daha var ki o da başka bir yurttaşın(!) da -mektuplar aynı tarihte gönderiliyor- Sayın hakkında bir şikâyet mektubu kaleme aldığı/aldırdığıdır. "Nizipte Hamdi Alptekin" imzasını taşıyan bu mektup ise Mazlum Sayın hakkında daha fazla bilgi/istihbarat içeriyor. Mektup Mazlum Sayın'ın Nizip'te "derebeyliliği ile tanınmış olan Şerif Sayın'ın oğlu" olduğu bilgisiyle başlıyor ve "DP'yi kurmak üzere bulunanlarla birlikte hummalı bir faaliyet içinde olduğuna" dair istihbaratı ile devam ediyor:[27]

> "Şerif ve Ecdadı, çok uzun yıllar, belki de bir asır kadar uzak bir tarihin malı olan Urfa'ya ait Arabızade Vakfı'nı bir mülk gibi idare etmiş, müracaata cesaret eden her devrin memurları bir menfaat ya da tehditlerle susturulmuş, vakıf, mülkiyete inkılap etmiş ve Şerif Ailesi bu geniş vakıflarla kendilerine gayri meşru bir servet bulmuşlardır. Fakat 934-938 yıllarında Nizip'e gelen Vakıflar Memuru Orhan Türkmen, Cumhuriyet'in nurlu feyizlerinden ilham, kanunlarından kuvvet ve o zamanın kıymetli Valisi Akif İyidoğan'dan direktif alarak Şerif Ailesi elindeki bütün vakıf gayrimenkullerine el koymuş, muvaffak olmuş ve işte hakiki derebeyliliği, bu genç evkafçının ateşi ve dürüst hareketi ile tarihe karışmıştır."

Nizipli Mazlum Sayın'ın milletvekili adayı olmasına yükselen bu itiraz, ilkine kıyasla daha siyasal bir

DEVLET ARŞİVLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
CUMHURİYET ARŞİVİ

Ankara
23-6-46

Muhterem efendim.

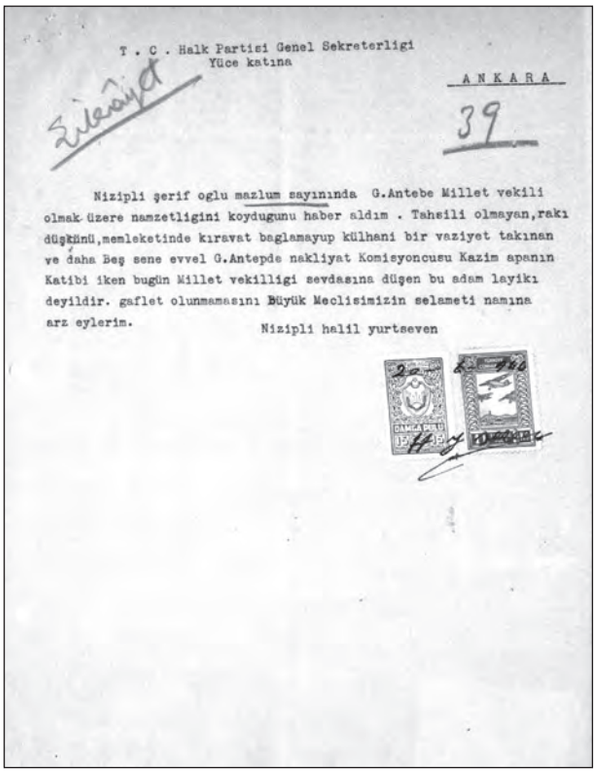
Yurt seven ve eski bir partili olmak hasebile aşağıdaki hususları yüksek katınıza arz etmegi vazife bildim.

Halk partisi adına Rizeden adaylığını koyan Ankaradaki Tümenden Ön yüzbaşı Fazıl Sağlam herbakımdan ahlaksız ve tammanasile birhırsız ve memleket bağlılığı olmiyan bir karaktersizdir. bulunduğu her vazifide rüşvet almak ve çalmak bunun baş işidir. bunun son bir misali guduf. bulunduğu bir kıtada 150 küsur madde üzerinde hırsızlık ve suiistimali sabit olmuş ve buna ait evraklar halen muhake - mesi yapılmak üzere Gümrük muhafaza kumandanlığında durmaktadır.bu işi en ufak bir tahkik ile tesbit mümkündür.

böyle bir sabıkalının parti bayrağına bürünerek meydana çıkması parti için gereflı bir iş olmıcak ve parti hasımları bu halden istifade edeceklerdir;buna müsade etmemenizi arz eder hurmetlerimi sunarim.

eski bir halk partisi mensubu.
Dursun Dundar

23 Haziran 1946 tarihli şikâyet mektubu. BCA, 490.01/348.1458.1.1

T . C . Halk Partisi Genel Sekreterligi
Yüce katına

ANKARA

Şikayet

39

Nizipli şerif oglu mazlum sayınında G.Antebe Millet vekili olmak üzere namzetligini koyduğunu haber aldım . Tahsili olmayan,rakı düşkünü,memleketinde kıravat baglamayup külhani bir vaziyet takınan ve daha Beş sene evvel G.Antepde nakliyat Komisyoncusu Kazim apanın Katibi iken bugün Millet vekilligi sevdasına düşen bu adam layiki deyildir. gaflet olunmamasını Büyük Meclisimizin selameti namına arz eylerim.

Nizipli halil yurtseven

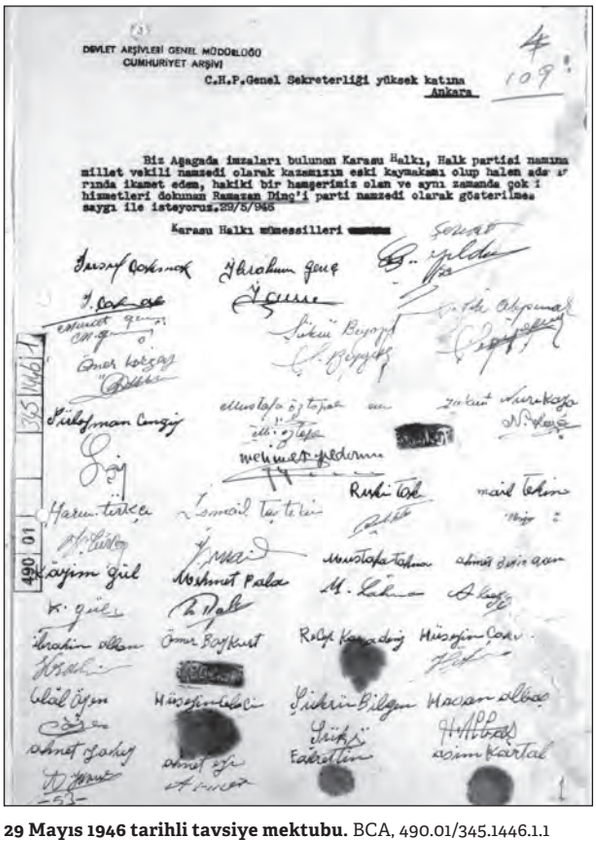
20 Haziran 1946 tarihli şikâyet mektubu. BCA, 490.01/348.1458.1.15

niteliğe sahip gözüküyor. Nitekim taşradaki ekonomi-politik iktidar örüntülerini vurgulayarak, Sayın Ailesi'nin mal varlığının haksız iktisap olduğunu öne sürüyor. Ayrıca bunu yaparken hem seçimlerde yöre halkının desteğini arkasına alamayacak olmasıyla CHP'nin DP karşısında güç kaybedeceği ikazında bulunuyor hem de Cumhuriyet'in faziletlerinden bahsederek devletin varlık nedeninin (*raison d'État*) Sayın'ın adaylığıyla nasıl örtüşmediğini telkin ediyor.

CHP yönetimi bu ve diğer şikayetleri dikkate aldı mı; aldıysa ne kadar dikkate aldı? Diğer sorular gibi bu soruya da kesin bir yanıt veremiyoruz ancak buradaki meselemizin bu olmadığını bir kez daha tekrar edip, çok partili siyasal hayatın özellikle taşra kentlerinde oluşturduğu dikey toplumsal ilişkilerin zemininin oluşmasında partiye/devlete şikâyet mekanizmasının önem taşıdığını tekrar vurgulamalıyız. Ayrıca yerel parti idarecisi, eşraf ya da "muhbir" yurttaşın devlete sadakatini nakletmesinin bir yolu olan şikâyet mekanizması, devletin kamuoyunu keşfedip dinlemesinin de bir aksını teşkil ediyor. Yukarıda da belirtildiği gibi seçimlere dönük kamuoyu yoklaması hem parti eliyle hem İçişleri Bakanlığı eliyle sistematize edilen bir izleme politikası olarak partililere/yurttaşlara ödev biçiliyordu.

TAVSİYE MEKTUPLARI

Milletvekili adaylığı konusunda tavsiye içeren mektupların büyük bir kısmı, genellikle belediye başkanı veya parti il, ilçe, bucak ve/veya ocak başkanlarınca imzalanmış ve daha resmi bir formatta daktilo ile yazılmıştır. Parti yerel teşkilatının, seçim çevresinde görevli bürokratların ya da köy muhtarı ve aza-

DEVLET ARŞİVLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
CUMHURİYET ARŞİVİ

C.H.P.Genel Sekreterliği yüksek katına
Ankara

4
109

Biz Aşagada imzaları bulunan Karasu Halkı, Halk partisi namına millet vekili namzedi olarak kazamızın eski kaymakamı olup halen adı arında ikamet edem, halkla bir hasgerimiz olan ve aynı zamanda çok i hizmetleri dokunan Ramazan Dinç'i parti namzedi olarak gösterilmes saygı ile isteyoruz.29/5/946

Karasu Halkı mümessilleri

29 Mayıs 1946 tarihli tavsiye mektubu. BCA, 490.01/345.1446.1.1

larının aday hakkındaki tavsiyelerinin iletildiği bu mektupların, adayın başvurusunun parti yönetimi nezdindeki pozisyonunun güçlendirilmesinde rol oynadığı düşünülebilir. Parti örgütünce bir anlamda siyasal nitelikli desteğin iletildiği bu tavsiye mektupları, adayın seçim bölgesinde toplumsal bir karşılığı olduğunu yani yerel desteğin güçlü olabileceği mesajını parti yönetimine iletmektedir. Ancak bu durum, hakkında tavsiye verilen kişinin adaylığını garantile-

miyor, CHP yönetimi tek parti iktidarı geleneklerini devam ettirerek tanınmış isimleri farklı taşra kentlerinden aday gösterip parlamenter olmasını sağlıyordu. Örneğin, 23 Haziran 1946 tarihinde genel sekreterliğe iletilen bir tavsiye mektubunda, Balıkesir Baro Başkanlığı görevi yapmış Avukat Tevfik Başaran'ın adaylığı Manyas Belediye Başkanı ve Manyas CHP İlçe Başkanı'nca desteklenmiş, Manyas halkının da Başaran'ın adaylığını desteklemekle kalmayıp, adaylığın Manyas halkını "müteşekkir ve minnettar bırakacağı" vurgulanmıştır:[28]

> "İlmen, ahlaken temayüz etmiş herkesin sevgi ve itimadını kazanmış olan mumaileyh yalnız ilçemizde değil vilayetimizin her tarafından seçilecek kabiliyetini haiz bulunmaktadır."

Verilen tavsiyeye rağmen Başaran'ın adaylığının CHP yönetimince onaylanmadığı anlaşılıyor. Nitekim TBMM'nin sekizinci yasama dönemini teşkil eden 1946 seçimlerinde Balıkesir'den seçilen 13 milletvekili arasında Başaran'ın ismi yer almıyor. Onun yerine, tarihçi İsmail Hakkı Uzunçarşılı, eski İttihatçı ve Orgeneral Kazım Özalp ve Orgeneral İzzettin Çalışlar gibi tanınmış isimler Balıkesir'den aday gösterilip TBMM'ye seçilmiştir.[29]

Bunun bir adım ötesi ise büyük bir grubun desteğiyle bir yurttaşın adaylığının desteklenmesi, bir anlamda onun aday gösterilmesidir. Örneğin 29 Mayıs 1946'da Karasu halkı sayfalar dolusu imza ile eski kaymakam Ramazan Dinç'in milletvekili adayı olmasını talep eden dilekçeyi genel sekreterliğe ulaştırmıştır.[30] Başka bir yerde, yerel halk tarafından yörenin eski bir Nafia Müdürü'nün milletvekili olması, toplanan imzalarla birlikte genel sekreterliğe şu sözlerle iletilir:[31]

> "Beş sene müddetle Bolu'da Nafia Müdürü olarak çalışan ve dört sene evvel buradan ayrılıp bizlere karşı derin alaka gösteren ve çevremizin genel bayındırlık işlerine büyük müzaheret gösteren eski Bolu Nafia Müdürü halen Bayındırlık Bakanlığı Şoseler İkinci Şube ve Bakım İşleri Şefi Nazım Berksan'ın ilimiz memleket vekilliği adaylığına partiniz adına ilimize namzet gösterilmesini saygılarımızla rica ederiz."

Bu örnekler, geçmiş hizmetleri nedeniyle eski bir hükümet görevlisinin yöre halkında oluşan toplumsal karşılığının siyasal bir zeminde devam etmesine yönelik talepler olarak değerlendirilebilir. Bu örnekler dışında kalan bir kısım mektuplar ise yerel toplulukların, grupların, çıkar odaklarının ya da yalnızca kişilerin siyaset alanıyla kurduğu siyasal patronaj ilişkilerini (*clientelism*) daha net bir biçimde göstermesi bakımından bu tür mektuplardan farklılaşıyor. Kayseri'den Hacılar Bucağı Dokumacılar Küçük Sanat Kooperatifi üyesi 311 kişinin imzasını taşıyan ve 22 Haziran 1946 tarihinde genel sekreterliğe iletilen dilekçe bu tür tavsiye mektuplarının en iyi örneklerinden birini temsil ediyor.[32] Mektupta "partili ve partisiz bütün Kayserililerin sevgi, saygı ve itimadını kazandığı" vurgulanan Kayserili İzzet Gözübüyükoğlu'nun CHP tarafından Kayseri'den aday gösterilmesi talep

Tarihçi İsmail Hakkı Uzunçarşılı

edilir. Gözübüyükoğlu'nun Ankara'da serbest avukatlık yaptığının belirtildiği mektupta, kooperatifle organik bir bağının olup olmadığı anlaşılmaz. Ancak Gözübüyükoğlu'nun milletvekili seçilmesinin kooperatif ve Kayserililer üzerinde yaratacağı kayırmacılığa dayanan siyasal patronaj ilişkisinin bu mektubun yazılmasındaki itici gücü oluşturduğunu tahmin edebiliriz.[33] Gözübüyükoğlu'nun milletvekili adaylığı için bu türden bir girişimden haberi olup olmadığını bilmiyoruz ama başka bir örnek bu tür girişimlerin milletvekili adayı olması istenen kişiden habersiz yapıldığını da gösteriyor. Halihazırda milletvekili adaylık başvurusu yapmış olan Balıkesirli tüccar ve parti yöneticisi Servet Çırpan Ankara'ya yolladığı bir telgrafta, haberi olmadan halk tarafından il seçim kuruluna kendi adına 300 imzalı bir mazbata sunulduğunu aktarır ve mükerrer başvuruyu engellemek için bunu geri çektiğini beyan eder.[34]

Tavsiye mektuplarının ayırt edici örneklerinden birini de birden fazla milletvekili adayına desteğini sunmak için geniş bir yerel koalisyonun imza toplama yoluyla yazdığı mektuplar temsil ediyor. "*Önümüzde yapılacak olan milletvekili seçimi için milli şefimizin işaret buyuracağı zevatı can ve gönülle seçeceğimizi önceden arz etmeği vazife biliriz.*" sözleriyle başlayan bir mektup, aralarında eski milletvekillerinin de bulunduğu yedi adaya destek sunuyor. Mektubun altında imzası olanlar ise tüccar, bakkal, kahveci, tuhafiyeci, terci, marangoz gibi geniş bir yerel ticaret koalisyonunu teşkil eden yurttaşlardan oluşuyor.[35] Bu haliyle mektubun tavsiyeden çok seçim öncesi açıktan desteğin bir deklarasyonu niteliği taşıdığı söylenebilir.

Sabri Sayarı, siyasal iktidar ve seçmen ilişkisini incelerken Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerde yatay toplumsal ilişkilere nazaran dikey toplumsal ilişkilerin görünür olduğunu ve kayırmacılığa dayalı siyasal patronaj ilişkilerinin (*clientelism*) güçlü bir şekilde görüldüğünü belirtir. Sayarı'ya göre parti patronajı, hem patron gibi algılanan siyasi parti temsilcisinin hem müşteri gibi algılanan seçmenin çıkar elde

etmesine dayalıdır. Söz konusu çıkar ilişkisini ise siyasal partiler ve seçmen arasındaki karşılıklı destek ve koruma ilişkisi belirlemektedir.[36] Devlet-toplum ilişkisinin belirlenmesinde sosyo-ekonomik koşulların belirleyiciliğine vurgu yapan Sayarı'ya göre CHP'nin taşra kentlerinden seçilen milletvekilleri de ağırlıklı olarak önde gelen yerel ailelerden gelmiş ve hükümet himayesine erişimleri onların yerel düzeydeki sosyal etkilerini güçlendirmiştir.[37] Mübeccel Kıray da taşradaki geleneksel patronaj ilişkilerinin çok partili hayata geçiş ile parti patronajı şeklinde biçim değiştirmeye başladığını tespit etmiştir.[38] Milletvekili adaylığının onaylanması için çeşitli tavsiye mektuplarının yöre halkınca genel sekreterliğe iletilmesinin de destek-koruma ilişkilerinin arayışının bir sonucu olduğu düşünülebilir. Yukarıda görüldüğü gibi, bu bazen yöre halkının kentin bayındırlık işlerine büyük katkı sağlayan eski bir hükümet yetkilisinin siyasal temsilci olarak parlamentoya gönderilmesinin talep edilmesi şeklinde olmuşken, bazen bir kooperatifin üyelerinin hemşehrileri olan bir avukatı aday göstermesi şeklinde olmuştur. Bazı durumlarda da yörenin milletvekili adaylarının arkasında geniş bir ticaret ağının desteğinin olduğu deklare edilmiştir.

SONUÇ

Tavsiye ve şikâyet mektuplarının Devlet Arşivleri'nde daha pek çok örneği olduğunu belirtirken, yukarıda yer verdiğim örneklerin her birini nitelikleri bakımında kendi benzerlerini temsil edecek şekilde seçtiğimi söylemeliyim. Yukarıda aktarıldığı gibi tavsiye ve şikâyet mektupları belirli bir formata sahip olmayıp, bir kişinin ya da grubun bir ya da birden fazla milletvekilli adayının adaylık başvurusunun parti yönetimince onaylanması ya da onaylanmamasının talep edildiği metinlerdir. Dilekçenin siyasetine bakan çalışmalar söz konusu olduğunda geniş bir literatürden söz ettiğimizi belirtmeliyiz: İş ve maddi yardım talebinden yerel yöneticilerin üst mercilere şikayetine, modernleşme politikaları ve inkılap kanunlarına bağlılığın bildirilmesinden iktidar karşısında direniş olanakları ile siyasal alanı genişletme arayışlarına kadar geniş bir alana yayılan bulgulardan söz ediyoruz. Bu çalışmada incelenen mektupların kaleme alınma ve partiye iletilme motivasyonlarının dönemin sosyo-politik ruhundan ve Osmanlı-Türkiye toplumuna yerleşik dilekçe kültüründen ayrılamayacağını söyleyebiliriz. 1946 seçimleri özelinde, partiye iletilen tavsiye mektuplarının genel bir eğilimle siyasal patronaj elde etmek olduğunu düşünebiliriz. Şikâyet mektuplarındaysa bu durum daha farklı bir hal alıyor. Mektupların 1946 seçimleri özelinde CHP'nin tek parti iktidarında da işlettiği dilekçe geleneğinin sürdürülmesiyle gizli oy, açık sayım, serbest seçim gibi demokratik ilkeleri içermeyen bir seçim sürecinde başvurduğu yönetim rasyonalitesi dahilinde kaleme alınmış olabileceğini düşünebiliriz. Öyle ki bu yönetim tarzı, partiye sadık olan bir üyenin ya da yurttaşın, milletvekilliğine aday olan birini partiye şikâyet ya da tavsiye etmesini sağlayabileceği bir temelde tanımlanmıştır. Parti teşkilatı ve devlet mekanizmasının CHP karşısındaki rakip partileri de izlemesinin hem devletin varlık nedenine uygun adayların seçime girmesini sağlamayı amaçlayan jurnalcilik faaliyetini kolay kıldığını hem de yurttaşların siyasal patronaj ağlarına dahil olabilecekleri şekilde parti yönetime aday önerebilecekleri bir zemini şekillendirdiğini düşünebiliriz.

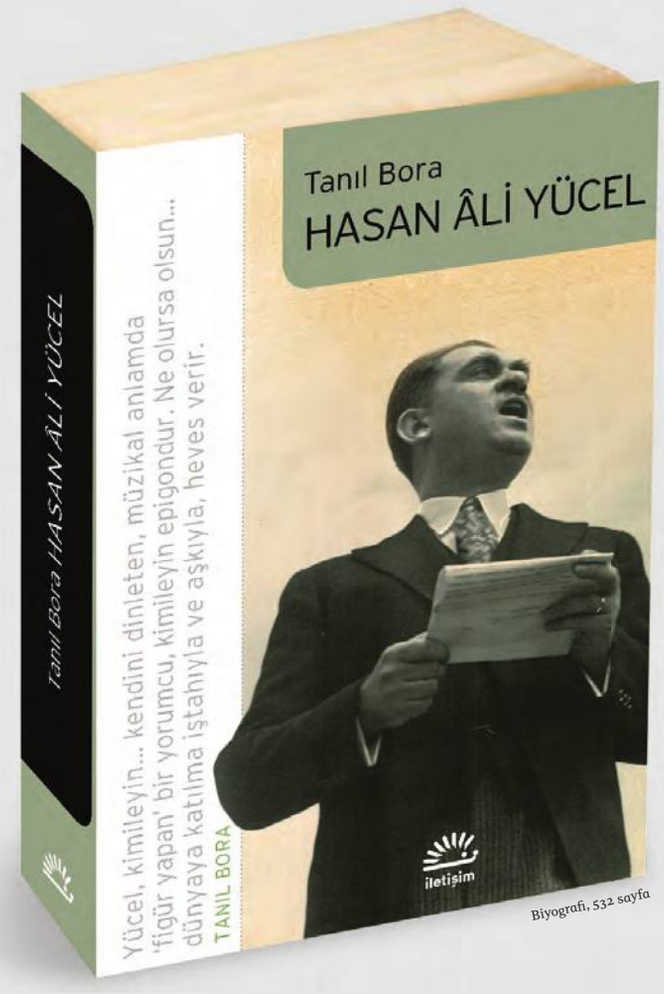
HALİL İBRAHİM KILIÇ - İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ SİYASAL BİLGİLER FAKÜLTESİ, SİYASET BİLİMİ VE ULUSLARARASI İLİŞKİLER BÖLÜMÜ, DOKTOR ADAYI

DİPNOTLAR

1 Şirin Tekeli, "Cumhuriyet Döneminde Seçimler", *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*. Cilt: 7 (İstanbul: İletişim Yayınları, 1983), s. 1801.
2 Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA). *Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) [490.1.0.0]*. No. 131.527.1.4.
3 Mehmet Ö. Alkan, "Osmanlı'dan Günümüze Türkiye'de Seçimlerin Kısa Tarihi", *Görüş*, Mayıs 1999, s. 52; *Cumhuriyet*, 3 Şubat 1935.
4 Mehmet Ö. Alkan, *Türkiye'de Seçimlerin Kısa Tarihi*, s. 52-53.
5 BCA. *CHP [490.1.0.0]*. No. 291.1172.1.
6 Taşra kentlerinde iki partili sistemin yarattığı dikey toplumsal ilişkiler ve siyasete artan ilgi için bkz. Mübeccel Kıray, *Ereğli: Ağır Sanayiden Önce Bir Sahil Kasabası*. Ankara: Devlet Planlama Teşkilatı Yayınları, 1964; Deniz Kandiyoti, *Cariyeler, Bacılar, Yurttaşlar: Kimlikler ve Toplumsal Dönüşümler*. A. Bora vd. (çev.). İstanbul: Metis Yayınları, 1997; Tarık Buğra, *Yağmur Beklerken*. İstanbul: Ötüken Neşriyat, 1981; Orhan Kemal, *Hanımın Çiftliği*. İstanbul: Remzi Kitabevi, 1961.
7 BCA. *CHP [490.1.0.0]*. No. 6.28.25.
8 Devlet Arşivleri'nde ilgili İçişleri Bakanlığı tamimine ulaşmak mümkün olmamakla birlikte, Demokrat Parti'nin İçişleri Bakanlığı'nın anayasaya aykırı emir verdiğini beyan ettiği 11.07.1946 tarihli bir beyanname arşivde yer almaktadır. Bkz. BCA. *Başbakanlık Özel Kalem Müdürlüğü [30.1.0.0]*. No. 44.257.1.
9 *Güncel Türkçe Sözlük*, "Jurnal"; "Jurnalci". https://sozluk.gov.tr (Erişim: 18 Mayıs 2020).
10 Cengiz Kırlı, *Sultan ve Kamuoyu: Osmanlı Modernleşme Sürecinde "Havadis Jurnalleri" (1840-1844)*. İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları, 2009. Cengiz Kırlı, "Kahvehaneler ve Hafiyeler: 19. Yüzyıl Ortalarında Osmanlı'da Sosyal Kontrol", *Toplum ve Bilim*, 83, 2000, s. 58-79.
11 Michel Foucault, "On Governmentality". *I&C*, 6, 1979, s. 5-22.
12 Michel Foucault, *Güvenlik, Toprak, Nüfus: Collège de France Dersleri (1977-1978)*. F. Taylan (çev.). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2013.
13 Halil İnalcık, "Şikayet Hakkı: Arz-i Hal ve Arz-i Mahzarlar", *Osmanlı Araştırmaları*, 7-8, 1998, s. 33.
14 Serhan Afacan, "Devletle Yazışmak: Türkiye ve İran Sosyal Tarihçiliğinde Dilekçeler", *Türkiyat Mecmuası*, 21, Bahar 2011, s. 5.
15 Kırlı, *Kahvehaneler ve Hafiyeler*, s. 60-62.
16 Yiğit Akın, "Fazilet Değil Vazife İstiyoruz: Erken Cumhuriyet Dönemi Sosyal Tarihçiliğinde Dilekçeler", *Toplum ve Bilim*, 99, Kış 2003/2004, s. 98-128.
17 İlhan Tekeli ve Selim İlkin, *İkinci Dünya Savaşı Türkiyesi*. Cilt: 1. İstanbul: İletişim Yayınları, 2013, s. 562-584.
18 BCA. *CHP [490.1.0.0]*. No. 348.1458.1.50.
19 CHP yönetiminin -geçmiş dönemlerde Erzincan'dan TBMM'ye seçilen- Sökmensüer'in 1946 seçimlerinde Gümüşhane'den aday gösterilmesine karar vermesinde belki de Sökmensüer hakkında iletilen bu ikazın etkisi vardır.
20 BCA. *CHP [490.1.0.0]*. No. 348.1458.1.4.
21 Seçim, 21 Temmuz 1946 günü gerçekleştirilmiştir.
22 BCA. *CHP [490.1.0.0]*. No. 348.1458.1.6.
23 BCA. *CHP [490.1.0.0]*. No. 348.1458.1.13.
24 BCA. *CHP [490.1.0.0]*. No. 348.1458.1.1.
25 BCA. *CHP [490.1.0.0]*. No. 348.1458.1.10.
26 BCA. *CHP [490.1.0.0]*. No. 348.1458.1.15.
27 BCA. *CHP [490.1.0.0]*. No. 348.1458.1.14.
28 BCA. *CHP [490.1.0.0]*. No. 348.1458.1.3.
29 Sema Yıldırım ve Behçet Kemal Zeynel, *TBMM Albümü: 1920-1950*. Ankara: TBMM Basın ve Halkla İlişkiler Müdürlüğü Yayınları, 2010, s. 453-454. Benzer şekilde Gümüşhane CHP İl İdare Kurulu tarafından Yusuf Ziya Zarbun'un adaylığını tavsiye eden mektuba rağmen, Zarbun'un yerine yeni dönemde İçişleri Bakanı olarak görev alacak Şükrü Sökmensüer aday gösterilmiştir.
30 BCA. *CHP [490.1.0.0]*. No. 345.1446.1.1.
31 BCA. *CHP [490.1.0.0]*. No. 348.1458.1.20.
32 BCA. *CHP [490.1.0.0]*. No. 348.1458.1.17.
33 Sabri Sayarı, "Political patronage in Turkey". *Patrons and Clients in Mediterranean Societies*. E. Gellner ve John Waterbury (ed.) (London: Duckworth, 1977), s. 103-113.
34 BCA. *CHP [490.1.0.0]*. No. 291.1172.2.5.
35 BCA. *CHP [490.1.0.0]*. No. 345.1448.1.5.
36 Sayarı, *Political patronage in Turkey*, s. 101-105.
37 Sayarı, *Political patronage in Turkey*, s. 107.
38 Mübeccel Kıray, "Changing Patterns of Patronage a Study in Structural Change". *Sex Roles, Family and Community in Turkey*, Ç. Kağıtçıbaşı (der.) (Bloomington: Indiana University Press, 1982), s. 269-293.

iletişim

Hasan Âli Yücel'in düşünce dünyasında bir gezinti...

Cumhuriyet tarihinin en uzun süreli eğitim bakanı Hasan Âli Yücel hakkında etraflı bir biyografi. Yücel'in özdeşleştiği etkili bakanlık icraatı, başta hümanist kültür mirasıyla ilgili çeviri seferberliği ve Köy Enstitüleri tecrübesi, kitabın uzun bir bölümünü oluşturuyor. Fakat sadece o değil. Yücel'in milliyetçilik anlayışı, Kemalizm yorumları, dindarlığı anlama ve yaşama biçimi, geniş yer tutuyor. Bu arada onun üslûbuna ve meşrebine özel bir ilgiyle eğilerek... Hasan Âli Yücel'in düşman imgesi olarak, anti-komünist tehdit ve nefret söyleminin gözde bir malzemesi olarak gördüğü işlev de ele alınıyor.

Çalışma esasen bir entelektüel biyografi özelliği taşıyor; yazdıklarına, söylediklerine yoğunlaşarak, Yücel'in düşünce dünyasında bir gezinti.

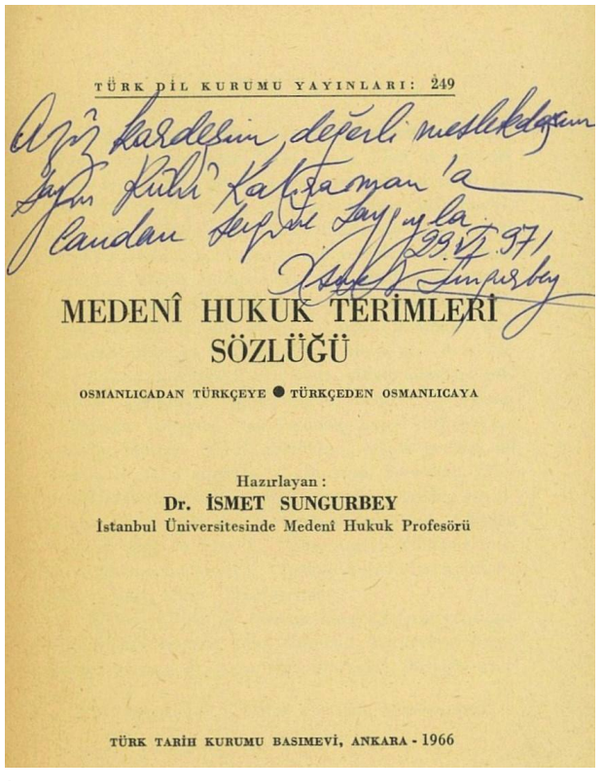
İsmet Sungurbey'in Hukuk Dili Çalışmaları

TARIK ÖZCAN

BU MAKALEDE HUKUK, TARİH VE EDEBİYAT ALANINDAKİ ESERLERİYLE BİLİNEN İSMET SUNGURBEY'İN HUKUK DİLİNİN ÖZ TÜRKÇELEŞTİRİLMESİ ÜSTÜNE ÇALIŞMALARI ANALİZ EDİLMEKTEDİR.

İSMET SUNGURBEY HAKKINDA

1928'de İstanbul'da doğan[1] İsmet Sungurbey, Türkiye'nin medenî hukuk sahasında yetiştirdiği en kıymetli hukukçulardan biridir. İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi'ni birincilikle bitirdikten sonra Ebul'ulâ Mardin'in asistanı olarak İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Medenî Hukuk Kürsüsü'nde akademik hayatına başlamıştır. Sungurbey'in asistanlığa başlamasında hocası Ebul'ulâ Mardin'in rolü büyüktür. Sungurbey, o günleri şöyle anlatır:

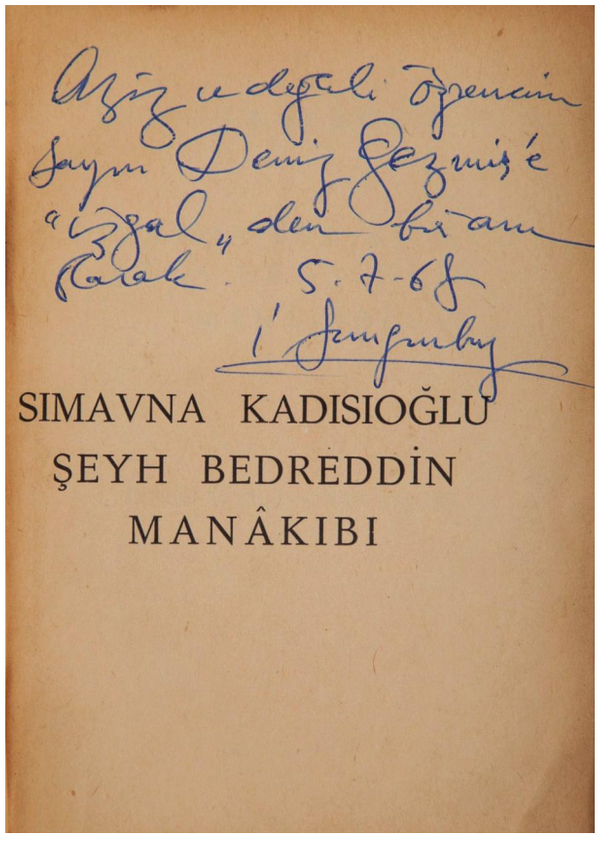
İsmet Sungurbey'in *Medenî Hukuk Terimleri Sözlüğü*'nü imzaladığı nüsha. Yazarın koleksiyonu

> "Adam yetiştirmeğe pek önem verir, genç istidatları bulup çıkarır, onları üniversiteye kazandırmak için elinden gelen çabayı gösterirlerdi. Medeni Hukuk Ordinaryüs Profesörü sayın üstâd Dr. Andreas B. Schwarz'ın eşya hukuku bölümünü okutmalarını kendilerinden reca etmeleri üzerine son sınıfta bize eşya hukuku derslerini takrir eden Ebul'ulâ Mardin, sınıfta sorduğu bir soruya verdiğim cevabı pek beğenmiş; yanındaki asistanlarına dönerek: 'Efendinin numarasını alınız, lütfen.' demişti ki, bu olay, beni son derece duygulandırıp mutlulandırmıştı. Bundan sonra yüksek ilgi ve teşviklerini esirgemeyen Ebul'ulâ Mardin, fakülteyi bitirince gene elimden tutmuşlar ve birtakım güçlükleri yenerek kendi kürsülerinin asistanlığına tayin ettirmişlerdi."[2]

1963'te İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Medenî Hukuk Kürsüsü'ne profesör olarak tayin edilen[3] Sungurbey, medenî hukuk alanında herhangi bir ders kitabı yayımlamamasına rağmen bu alanda pek çok monografi ve makale yayımlamış, velûd bir hukukçudur. Sungurbey'in yazmış olduğu monografi ve makaleler, günümüzde halen dahi hukukçuların yararlandığı kaynaklar arasındadır. Belirtilmelidir ki Sungurbey'in medenî hukuk çalışmaları sadece Türkiye'de değil İsviçre'de de övgüyle karşılanmıştır.[4]

İsmet Sungurbey aynı zamanda "68 Kuşağı'nın" önemli figürlerinden biridir. 1963'te katıldığı Türkiye İşçi Partisi'nde kritik görevler üstlenmiş, Mehmet Ali Aybar'a yönelik parti içi muhalefetin önde gelen isimlerinden biri olmuştur.[5] Yine aynı dönemde Türkiye Devrimciler Güçbirliği (DEV-GÜÇ) İstanbul Örgütü'nün başkanlığını yapmış,[6] kurucularından olduğu İşsizlik ve Pahalılıkla Savaş Derneği'nde sözcülük[7] ve başkanlık görevi üstlenmiş,[8] Milli Kurtuluş Savaşlarıyla ve Vietnam Halkıyla Dayanışma Derneği'nin kurucuları arasında yer almıştır.[9] Ayrıca dönemin önemli sol yayınları *Eylem*, *Türk Solu*, *Yön* gibi dergilerde çeşitli yazılar yayımlamıştır. Sungurbey, 12 Mart 1971 Muhtırası'ndan sonra siyasi görüşleri nedeniyle tutuklanmıştır.[10]

İsmet Sungurbey herhangi bir kalıba sığmayan, istisnaî bir entelektüeldir. Hukuk çalışmalarının yanı sıra tarih ve edebiyat alanında da bazı çalışmalar yürütmüştür. Yayına hazırladığı *Huzur Dersleri*, *Eski Vakıfların Temel Kitabı* onun entelektüel donanımını göstermesi bakımından kayda değerdir. Yine

İsmet Sungurbey'in Deniz Gezmiş'e "işgal anısı" olarak imzaladığı kitap. Hamdi Gezmiş Arşivi

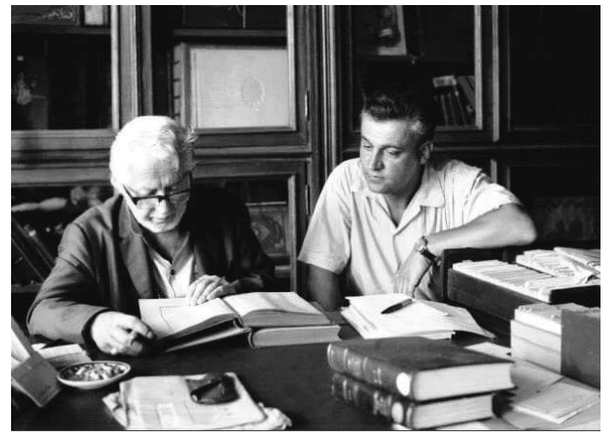
bu kapsamda *Sımavna Kadısıoğlu Şeyh Bedreddin Manâkıbı*'na yazdığı önsöz dahi onun edebiyata hakimiyetini gösterir niteliktedir.

Sungurbey'in entelektüel donanımından sadece öğrencileri değil edebiyatçı dostları da istifade etmiştir. "Edebiyat mahfillerinin" daima aranan ismi olmuş,[11] pek çok edebiyatçıyla yıllar süren dostluklar kurmuştur. Bu isimlerden bazıları şu şekilde sıralanabilir: Abdülbâki Gölpınarlı, Adnan Özyalçıner, Cevat Çapan, Doğan Hızlan, Edip Cansever, Fethi Naci, Muzaffer Buyrukçu, Oğuz Atay...[12]

Sungurbey'in anılması gereken bir diğer özelliği ise hayvanlara duyduğu büyük sevgidir. Hayvan hakları üzerine oylumlu çalışmalar yapmış, hayvan haklarının kamuoyunda görünürlük kazanması amacıyla *Hayvan Hakları: Bir İnsanlık Kitabı*'nı yayımlamıştır. Denilebilir ki Sungurbey, hayatını "açlık işkencesiyle" mücadeleye adamıştır:

> "Sabah 4'te kalkar, bir hırsız gibi yola düşerim. Hayvanlar yüzünden saldırı ve tehditlere uğradım. Onun için bir hırsız gibi parmak ucunda kimseye görünmeden hareket ediyorum. Yedikule'den Aksaray'a kadar Sur dışında mezarlıklar, parklar ve ara sokaklar olmak üzere 10-15 yerde dolaşırım ve kedileri beslerim. Bunu yaz kış, hastalık demeden sabah saat 4-9 arası yaparım. Kediler beni tam saatinde beklerler. Hayatta iki ilkem vardır: Mutlu kılmak, mutlu olmak ve her canlının yaşama hakkına saygı göstermektir."[13]

Hocalık döneminde binlerce hukukçu yetiştirmiş, ardında ciddi bir hukuk külliyatını miras bırakmış, eski kuşak zevk-i seliminin yeni kuşaklara aktarılmasında bir "köprü" görevi üstlenmiş olan Sungurbey, 21 Eylül 2006'da vefat etmiştir. Türkiye'de yetişmiş her münevvere nasip olmayacak ölçüde biricik, cesur, renkli bir hayat sürmüştür.

Abdülbâki Gölpınarlı ve İsmet Sungurbey

HUKUK DİLİ ÇALIŞMALARI

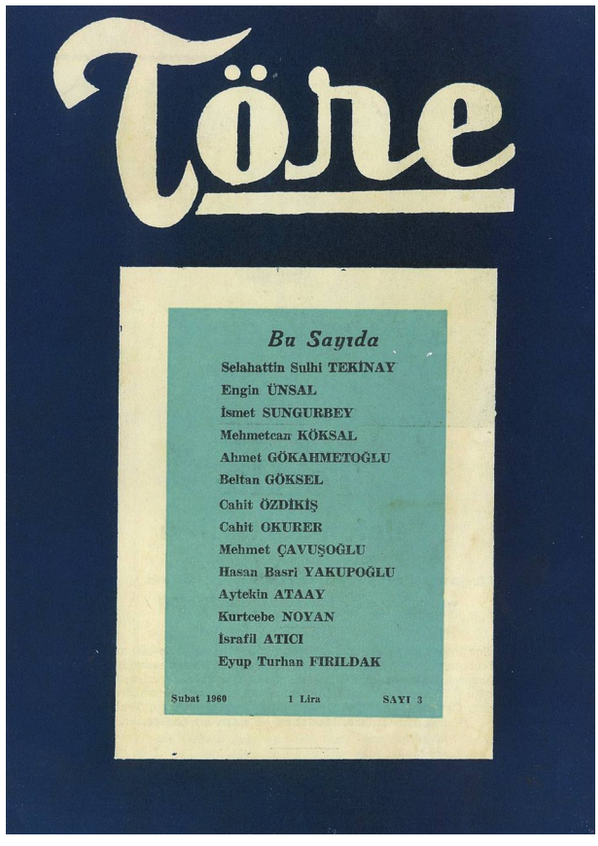
Sungurbey'in alâmet-i fârikalarından biri de hukuk dili çalışmalarıdır. Bir süre Türk Dil Kurumu'nda Terim Komisyonu üyesi ve Yönetim Kurulu üyesi olarak görev yapmış[14] olan Sungurbey, hukuk dilinin öz Türkçeleşmesi yolunda çalışmalar yürütmüştür. Her ne kadar onun hukuk dili çalışmaları, 1960'lı yıllarda olgunlaşmışsa da Türkiye'de hukuk dilinin öz Türkçeleşmesine yönelik bürokratik ve sivil arayışların tarihsel kökenleri daha eskiye dayanır.

Osmanlı'nın son döneminde başlayıp günümüze kadar uzanan dil dönüşümü süreci, bütün bilim dallarının terim dağarcığını etkilemiştir.[15]Ancak özellikle erken Cumhuriyet döneminde ulus devlet politikalarının bir aracı olan öz Türkçe politikası, bu dönüşümü giderek hızlandırmıştır. Öz Türkçe politikasının temeli, Arapça-Farsça kökenli kelimelerin Türkçeden arındırılmasına dayanmaktadır. Bu politikanın amacı ise dili biçimlendirmek, dile egemen olmak ve bu sayede ulus devletin ihtiyaç duyduğu kimlik inşasını sağlayarak yurttaşların anlam dünyasını şekillendirebilmektir.[16]

1932'de Türk Dili Tetkik Cemiyeti'nin kurulmasıyla birlikte öz Türkçecilik politikası resmî bir hüviyet kazanmıştır. Her ne kadar Türk Dili Tetkik Cemiyeti'nin kurulmasıyla birlikte öz Türkçecilik politikası resmî bir hüviyet kazanmış olsa da Türk Dili Tetkik Cemiyeti'nin kurulmasından önce de dilde özleşmeye yönelik birtakım faaliyetler yürütülmüştür. Bu noktada özellikle 1929'da Darülfünun bünyesinde etkili olmuş "ıstılah çalışmalarını"[17] zikretmek gerekir.[18]

Kuşkusuz dil dönüşümü süreci ve bilim dallarının terim dağarcığının öz Türkçeleştirilmesi hamlesinden hukuk dili de payını almıştır. Hukuk dilinin özleştirilmesi öncelikle kanun dilinin değişimiyle gerçekleşmiştir. Bu bağlamda 1920'lerde Medenî Kanun, Borçlar Kanunu, Ceza Kanunu gibi kanunlarda hukuk dilinde özleşmeye yönelik sınırlı birkaç girişimin[19] ardından 1930'larda çıkarılan kanunlarda özleşme eğiliminin

şiddeti giderek artmıştır. 1945 yılında Anayasa dilinde yaşanan değişimle birlikte özleşme eğilimi zirveye çıkmış ve bugünkü hukuk dilinin oluşmasında önemli bir eşik aşılmıştır. Yine aynı dönemde Bülent Nuri Esen, Edip Serdengeçti,[20] Hıfzı Veldet Velidedeoğlu, Orhan Arsal, Sadri Maksudî Arsal, Suphi Nuri İleri, Süheyp Derbil gibi hukukçuların, hukuk dilinin özleştirilmesi yolundaki sivil arayışları, dil dönüşümünün akademiyi de ziyadesiyle etkilediğine işaret etmektedir. İsmi sayılan hukukçular, sivil arayışlar bakımından kabaca "birinci kuşak" olarak kabul edilebilir. Sonraki yıllarda, hukuk dilinde özleştirme faaliyetine devam eden Ahmet Erdoğdu, Ali Rıza Önder ve İsmet Sungurbey, "ikinci kuşağın" simgeleşmiş isimleridir. Devam eden dönemde ise Cem Eroğul ve Sami Selçuk, "üçüncü kuşak" olarak sınıflandırılabilir.

***Töre* Dergisi Sayı 3**

İkinci kuşağın en sivri isimlerinden biri İsmet Sungurbey'dir. Sungurbey, akademik hayatının ilk yıllarından itibaren öz Türkçeci bir tutum sergilemiş, hukuk dilinin özleşmesi yolunda hacimli çalışmalara imza atmıştır. Bu çalışmalardan *Medenî Hukuk Terimleri Sözlüğü*, yayımlandığı dönemde pek çok hukukçuyu etkilemiş, özleşmeyi savunan hukukçuların adeta baş ucu kitabı olmuştur.[21] Sungurbey'in sözlüğü, seksen altı sayfadan oluşmakta, Osmanlıca medenî hukuk terimlerinin öz Türkçe karşılıklarını içermektedir. Bazı terimlerin, öz Türkçe karşılığı verilirken parantez içinde Almanca ve Fransızca karşılıklara da yer verilmektedir.[22] Sungurbey, sözlüğünü hazırlarken *Türkçe Sözlük*, *Tarama Dergisi*, *Söz Derleme Dergisi*, *Tarama Sözlüğü* gibi yapıtlardan; halk dilinden, genel kültür dilinde kullanılan sözcük, deyim ve terimlerden yararlanmıştır.[23] Sungurbey, *Medenî Hukuk Terimleri Sözlüğü* için yazdığı ön sözde, birçok öz Türkçeci gibi özleşme olgusunu bir "savaş" olarak nitelendirmiştir:

> "Büyük Atatürk'ün 'Ülkesini, yüksek bağımsızlığını korumasını bilen Türk ulusu, dilini de yabancı diller boyunduruğundan kurtarmalıdır.' buyruğu ile Üniversiteler Yasası'nın 'Üniversitelerin ilk görevi, öğrencilerini Türk devriminin ülkülerine bağlı, milli karakter sahibi vatandaşlar olarak yetiştirmektir.' ilkesi gereğince, kültür dilimizin her gün gittikçe daha özleşen genel akışı içinde bir ada gibi özleştirilmesi gereken tek bilim dili olarak kalmış bulunan töre (hukuk) dilimizin de Türkçeleştirilmesi, arı-duru bir töre dilinin kurulması için uzun yıllar elimden geldiğince uğraşmış, öğrencilerime öz Türkçe sevgisini aşılamağa çalışmış, yapıtlarımda hep öz Türkçe yazmış, bu uğurda çeşitli güçlüklere göğüs gererek dil devrimine karşı güçlerle savaşmıştım."[24]

Medenî Hukuk Terimleri Sözlüğü'nde yer alan terimlerin bazıları radikal bir yapıya sahiptir. Örneğin adalet yerine *tüze*, ahlâk yerine *sağtöre*, cevaz yerine *boşuğ*, dava yerine *aranç/dilem*, def'i yerine *savu/kaçını*, encümen yerine *yarkurul*, faiz yerine ürem, halef yerine *tikel ardıl*, hukuk yerine *töre*, mahkeme yerine *yargılık*, mülkiyet yerine *iyelik*, tacir yerine *satman/satkan/tecimen*, tereke zilyedi yerine *bırakıt elmeni*, vakıf yerine *turgu/bekit* karşılıkları kullanılmıştır.[25]

Sungurbey'in sözlüğünde yer verdiği terimler, temel olarak Türk Dil Kurumu'nun hazırladığı sözlüklerin terim dağarcığı ile örtüşmektedir. Ancak Sungurbey'in sözlüğü, yer yer özgün bir içeriğe sahip olup onun bizzat ürettiği terimleri de ihtiva etmektedir. Bu yönüyle Sungurbey, "yapay dil kurgusuna" hizmet etmekten geri durmamıştır.

Sungurbey, yalnızca sözlük hazırlamakla kalmamış ayrıca hukuk dilinde özleşmeyi savunan çeşitli yazılar yazmıştır. Bu yazılar, esasen iki dergide öbeklenmiştir: *Türkçe* ve *Töre*. *Töre* dergisine ayrıca değinmek faydalı olacaktır. *Töre*, Milli Türk Talebe Birliği Cemiyeti'nin İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi şubesinde yer alan öğrencilerin yayımladığı, hukuk ve sanat konularını içeren bir öğrenci dergisidir. Adından da anlaşılacağı üzere dergide, hukuk dilinin özleşmesi hakkında yazılar yayımlanmıştır.[26] Sungurbey'in bu dergide yer almış olması öğrencilerin, onun bu konu hakkındaki yetkinliğine güvendiğini hatta öğrenciler nezdinde bir etki alanı yaratabildiğini[27] göstermesi bakımından önemlidir. Yine bir öğrenci dergisi olan *Guguk* isimli mizah dergisinde Sungurbey'in çalışmalarından övgüyle bahsedilmektedir.[28]

Sungurbey'in çalışmalarını övgüyle karşılayanlar kadar eleştirenler de mevcuttur.[29] Peyami Safa, "Bu Ne Biçim Hukuk Dili", "Doçent Sungurbey'in Yalanlaması", "Bir Doçent'in Tekzibi Üzerine" yazılarında, Sungurbey'i hiddetli bir şekilde eleştirmektedir.[30] Peyami Safa, Sungurbey'i uydurma kelimeleri kullanmakla suçlamaktadır:

> "[...]Dün bu sütunda bir hukuk doçentimizin tekzibi çıktı. Baro dergisinde yayınladığı bir yazıdan aldığım parçadaki kelime hatâlarını belirttikten sonra, büyük bir halk ve aydın çoğunluğunun kullanmadığı ve bazı uydurma kelimeleri Dil Kurumu'nun sözlüğünde bile bulunmayan dili Türkçe diye ileriye süren bu tekzip, esasa ait iddialarımızdaki hakikati meydana çıkarmaktan başka bir şey yapmamıştır[...]

[...]Dâvanın esası, üniversitelerimizde, gençlere, mânalarını sözlüklerde bile bulamadıkları uydurma kelimelerden mürekkeb bir dille öğretim yapmanın hiçbir bakımdan doğru olmadığıdır. Bu uydurma kelimeler bazı sözlüklerde bulunsa bile (ki doçentin kullandıklarının çoğu yoktur), üniversite öğrencileri bir metni anlamak için ikide bir sözlüğe başvururlarsa, zaten anlaşılması zor olan ilmî metinlerin bütününü kavrayamaz, yorulur ve boşuna zaman kaybına uğrarlar[...]"[31]

Sungurbey, "melez" bir nitelik taşıyan Osmanlıca terim ve terkiplerin terk edilerek "ulusal hukuk dilinin" oluşturulmasını savunmaktadır. Hukuk dilinin Arapça ve Farsçadan arındırılması gerektiğini, Batı hukukundan alınan hukuk terimlerinin Osmanlıca terimlerle ifade edilemeyeceğini belirtmektedir.[32] Sungurbey, "Töre Dili Türkçeleştirilmelidir" isimli yazısında ise Mecelle'de kullanılan hukuk dilinin dönemine göre ilerici bir yapıya sahip olduğunu dile getirmektedir:

> "Fıkıh (fıkh) denilen İslâm töresi betikleri (kitapları) düpedüz Arapça yazılıyordu. Bu duruma göre, 19. yüzyılın sonunda, eski Yurttaşlar Yasamız (Medenî Kanunumuz) olan 'Mecelle-i Ahkâm-ı Adliye'nin, Arapça değil de Osmanlıca yazılması bile büyük bir ileri adım diye görülmelidir. Bu yasayı kaleme alan Ahmet Cevdet Paşa, büyük tarihini, eski 'vakanüvis' tarihlerine, örneğin Vâsıf Efendi'nin tarihine oranla 'kaba Türkçe' (!) denilen bir dille yazdığı gibi Mecelle'yi de o çağa göre ileri bir dille yazmış, üstelik 'akça, nesne, dek, diye' gibi yeni Yurttaşlar Yasamızda bile kullanılmamış olan Türkçe sözlere de yer vermişti. Ne var ki çağına göre böyle bir ilerilik gösteren Mecelle'de de Arapça sözlere oranla Türkçe sözler gene devede kulak gibi kalmıştır."[33]

Arapça kökenli hukuk terimlerinin, hukukçular için bir "cendere" ve "işkence" niteliği taşıdığını vurgulayan[34] Sungurbey, hukuk dilinde özleşmeyi savunduğu yazılarında bütünlükçü bir Kemalist reflekse sahiptir. Onun hukuk dili çalışmalarının temel motivasyonu, "Atatürk devrimlerinin bölünmez bütünlüğüne" hizmet etmek üzerine kurgulanmıştır. Sungurbey, dil devrimine özel bir önem atfetmekte ve dil devriminin, "Atatürk devrimlerine biçim verdiğini" savunmaktadır:

> "Atatürk devrimi, bölünmez bir bütündür, dil devrimi de bunun ayrılmaz bir parçası, başka deyişle, biçimi, rengidir. Büyük bir ozanın dediği gibi, 'bir şeye inanmak, onun rengine boyanmaktır.' Atatürk devrimine, bu öze inananlar, bu biçimi, bu rengi de benimserler. Atatürk devrimini bölünebilir saymak, bir bölümce tanıyıp bir bölümce tanımamak; bu devrimi parçalamak, giderek ortadan kaldırmak demektir. Nitekim Atatürk devrimine karşıt olan gerici düşükler de, bu devrimi tutan-tutmayan diye parçalamak yoluyla ortadan kaldırmağa yeltenmişler, ilk olarak da dil devriminden başlayarak Anayasa'yı 1340 diline çevirmişler, böylece reis-i cumhur, erkân-ı harbiyye-i umumiyye gibi sözcükleri hortlatabileceklerini sanmışlardı."[35]

***Guguk*, 1963**

Sungurbey'in *Medenî Hukuk Terimleri Sözlüğü*'nde önerdiği terimlerin bazıları radikal bir yapıya sahip olduğundan hukuk dilinde kalıcı olmayı başaramamıştır. Ancak *Medenî Hukuk Terimleri Sözlüğü*'ndeki terimlerin azımsanmayacak bir kısmı da hukuk dilinde kalıcı olmayı başarabilmiştir. Orhan Arsal'ın 1930'larda yayımladığı öz Türkçe hukuk sözlüklerinin (*Devletin Kurucu Unsurları* için hazırlanan lügatçe, *Kurul Sözlüğü Denemesi*, *Türe Sözlüğü İçin Bir Önerge*) terim dağarcığı ile *Medenî Hukuk Terimleri Sözlüğü*'ndeki terim dağarcığı mukayese edildiğinde Sungurbey'in, birinci kuşak özleşmeci hukukçulara göre daha başarılı olduğunu söylemek mümkündür. Bu durum, 1960 ve devamında hukuk dilinde özleşmeye yönelik sivil toplum gücünün erken Cumhuriyet dönemine göre daha yüksek olmasıyla ilişkilendirilebilir.

EK

İsmet Sungurbey'in *Türkçe Dergisi* (Sayı 28) İçin Hazırladığı Lügatçe

TARIK ÖZCAN – STAJYER AVUKAT, İSTANBUL BAROSU

İsmet Sungurbey'in *Türkçe Dergisi* (Sayı 28) İçin Hazırladığı Lügatçe

Osmanlıca Terimler	İsmet Sungurbey Terimleri
Akit	Sözleşme
Ariyet	İğreti
Ayn	Nesne
Bâtıl muamele	Çürük işlem
Bey'	Satım
Beyyine külfeti	Tanıt yükü
Butlan	Çürüklük
Defi	Kaçını (Verweisgerungsrecht)
Delil	Kanıt
Ehliyyet	Yetenek
Eşya hukuku	Nesneler töresi
Evleviyetle	Yeğlikle
Ferağ	Geçirim
Fer'i hak	Yan hak (Nebenrecht)
Fer'i zilyed	Bağımlı tutkan (Unselbstaendigerbeslizer)
Fesih	Bozma
Feshi ihbar	Bozacağını bildirme
Gabin	Sömürme
Gaiplik	Yitiklik
Gayr-ı menkul	Taşınmaz
Gayr-ı muteber	Geçmez
Hak sahibi	Hak ıssı
Halefiyyet	Ardıllık
Hata	Yanılma
Havale	Yollama
Hibe	Bağışlama
Hile	Aldatma
Hissedar	Paydaş
Hukuk	Töre
Hüsn-ü niyet (subjectif)	İyi inanç (guter Glaube)
Hüsn-ü niyet (objectif)	Dürüstlük kuralları (Treu und Glaube)
İcab	İster, önerme, öneri
İcazet	Onay
İddia	Sav
İflâs	Batkınlık
İkametgâh	Yerleşme yeri (karş. mesken)
İllî	Nedensel
İllîyyet	Nedensellik
İltizami muamele	Borçlanma işlemi
İnşaî	Biçimleyici hak (Gestaltunggerecht, droit formateur)
İrtifak	Katlandırım
İştirak halinde mülkiyyet	Ortak eğelik (iyelik)
Kabul	Taplama
Kanun	Yasa
Malik	Eğe (İye)
Mamelek	Varlık
Medenî hukuk	Yurttaşlar töresi (bürgerliches Recht, droit civil)
Mesken	Konut
Miras	Kalıt
Muteberiyyet	Geçerlik
Müşterek mülkiyyet	Birlikte eğelik, paylı eğelik (iyelik)
Niza	Çekişme

Resmi	Görevsel (officiel)
Sicil	Kütük
Sui niyyet	Kötü inanç
Şart	Koşul
Şerh	Açım
Şirket	Ortaklık
Şuf'a hakkı	Önalım hakkı (Verkafrecht, droit de préemption)
Tahvil	Çevirme, dönüştürüm (Konversion)
Tasarrufi muamele	Harcama işlemi
Tazminat	Zarar, giderim
Tekeffül	Sağlama (Gewaehriestung, garantie)
Temerrüt	Direnme
Teminat	İnanca
Terike	Bırakı
Terkin	Çizim
Tescil	Kütüğe yazım
Teselsül	Dayanışma (solidaritaet, solidarité)
Usul	Süreç (procédure, Verfahren)
Vaad	Sözverme, adama
Vâhib	Bağışlıyan
Vâzı-ı kanun	Yasayıcı
Vefa hakkı	Gerialım hakkı (Rückkaufscrecht)
Zilyedlik	Tutkanlık

DİPNOTLAR

1 Kardelen Özden ve İsmail Altay, İsmet Sungurbey'in doğum yılını 1928 olarak nakletmektedir. Kardelen Özden, "Yedikule'nin Düşkün Dostu Hocası: İsmet Sungurbey", *Robert Kolej Tarih Dergisi*, Sayı 12, 2015, s. 41; İsmail Altay, "Açılış Konuşması", *Prof. Dr. İsmet Sungurbey'e Armağan*, İstanbul Barosu Yayınları, 2014, s. 13. Ancak İşsizlik ve Pahalılıkla Savaş Derneği Tüzüğü'nde Sungurbey'in doğum yılı 1927 olarak geçmektedir. Bkz. "İşsizlik ve Pahalılıkla Savaş Derneği Tüzüğü", *Türk Solu*, Sayı 30, 1968, s. 8.

2 İsmet Sungurbey, *Ebül'ula Mardin*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1988, s. 27.

3 BCA. 30-11-1-0/298-15-17.

4 Erol Cihan, "Anılar", *Prof. Dr. İsmet Sungurbey'e Armağan*, İstanbul Barosu Yayınları, 2014, s. 19; Ergun Özsunay, "Anılar", *Prof. Dr. İsmet Sungurbey'e Armağan*, İstanbul Barosu Yayınları, 2014, s. 28.

5 Nebil Varuy, *Türkiye İşçi Partisi: Olaylar, Belgeler, Yorumlar*, Sosyal Tarih Yayınları, 2010, s. 106-108.

6 İsmet Sungurbey'in DEV-GÜÇ İstanbul Örgütü Başkanı sıfatıyla yayımladığı bir bildiri için bkz. İsmet Sungurbey, "6. Filo ile İlgili Bildiriler", *Türk Solu*, Sayı 36, 1968, s. 2.

7 İsmet Sungurbey'in, İşsizlik ve Pahalılıkla Savaş Derneği Sözcüsü sıfatıyla imzaladığı bir bildiri için bkz. "Devrimci Kuruluşların TİP Üyelerine Çağrısı", *Türk Solu*, Sayı 59, 1968, s. 16.

8 "İşsizlik ve Pahalılık Mitingi Yapılıyor", *Cumhuriyet*, 17 Mayıs 1970, s. 5.

9 Turhan Feyizoğlu, "Vietnam Halkıyla Dayanışma Derneği", *Cumhuriyet*, 12 Mayıs 2005, s. 9.

10 Özden, s. 42; "Göz Altına Alınanlar", *Milliyet*, 8 Haziran 1971, s. 1.

11 Turgay Anar, *Yeni Türk Edebiyatında Edebiyat Mahfilleri*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Yeni Türk Edebiyatı Bilim Dalı, Doktora Tezi, 2011, s. 240; s. 254; s. 401.

12 Oğuz Atay, meşhur projesi *Türkiye'nin Ruhu* için İsmet Sungurbey'den yardım istemiştir: "Şu Türkiye'nin ruhu için yapacak ne kadar çok işim var. Eski yazı öğrenmek bile var. Gecekondu araştırması için Turan söz verdi. Sonra İsmet Sungurbey..." Oğuz Atay, *Günlük*, İletişim Yayınları, Yirmi Beşinci Baskı, 2018, s. 220.

13 Yıldırım Türker, "Çağımızın Bir Dervişi" http://www.radikal.com.tr/yazarlar/yildirim-turker/cagimizin-bir-dervisi-891394/ (Erişim Tarihi: 10.09.2020). Ayrıca bkz. İsmet Sungurbey, "Toplu Hayvan Kıyımı", *Cumhuriyet*, 17 Ocak 1987, s. 2; "Moda Diye Hayvan Beslenmez", *Cumhuriyet*, 15 Ağustos 2004, s. 12; "Ağlatan Destek", *Milliyet*, 12 Ekim 1988, s. 13; "Kimsesiz Hayvanlar Katledilecek", *Milliyet*, 8 Ağustos 1999, s. 6.

14 *Onuncu Türk Dil Kurultayı*, Türk Dil Kurumu Yayınları, 1963, s. 43; s. 135.

15 Günal Seyit, *Türkiye'de Hukuk Dilinin Dönüşümü*, On İki Levha Yayıncılık, 2018, s. 1.

16 Seyit, s. 10.

17 Darülfünun bünyesinde etkili olmuş "ıstılah çalışmaları" hakkında bkz. "İsmet Paşa Hz.lerinin Nutukları", *Vakit*, 18 Şubat 1929, s. 3; "Dilimizden Yabancı Kelimeler Atılacak", *Akşam*, 19 Şubat 1929, s. 2; "Dil Temizliği Yolunda", *Milliyet*, 21 Şubat 1929, s. 1; "Öz Türk Dili ve Darülfünunumuz", *Milliyet*, 22 Şubat 1929, s. 1; "İlmi Istılahlarımız İçin İşe Başlanıyor", *Vakit*, 24 Şubat 1929, s. 2; "Darülfünun Divanı Toplandı", *Milliyet*, 25 Şubat 1929, s. 1.

18 Darülfünun'un ilgasından sonra İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi bünyesinde "ıstılah çalışmalarına" devam edilmiştir. Bkz. Fethi Gedikli, "İstanbul Üniversitesi ve İstanbul Hukuk Fakültesinde 1941-1944 Yılları Arasında Yapılan Terim Çalışmalarına Dair", *Ord. Prof. Dr. Ali Fuat Başgil'in Anısına Armağan*, On İki Levha Yayıncılık, 2019, s. 555-586.

19 Seyit, s. 56.

20 Edip Serdengeçti'nin öz Türkçe hukuk çalışmaları için bkz. Emre Partalcı, *Darülfünun Hukuk Fakültesinden Bir Sayfa: Edip Serdengeçti ve Mülkiyet Düşüncesi*, On İki Levha Yayıncılık, 2020, s. 39-40.

21 Hıfzı Veldet Velidedeoğlu, İsmet Sungurbey'in sözlüğünden oldukça yararlandığını belirtmektedir. Hıfzı Veldet Velidedeoğlu, *Türkçeleştirilmiş Metinleriyle Birlikte Türk Kanunu Medenisi ve Borçlar Kanunu Cilt: 1*, TDK Yayınları, 1970, s. xıx. Server Tanilli ise İsmet Sungurbey'in hukuk dilinde özleşme arayışının birçok hukukçuyu etkilediğini vurgulamaktadır. Server Tanilli, "İsmet Sungurbey'in Ardından..." *Cumhuriyet*, 6 Ekim 2006, s. 4. Ayrıca bkz. "Prof. Dr. Ejder Yılmaz ile Röportaj", *Hukuk Gündemi*, Sayı 1, 2014, s. 54.

22 İsmet Sungurbey, bu durumu şöyle açıklamaktadır: "Şüf'a hakkı" gibi eski töremizden gelen bir Osmanlıca terimin doğrudan doğruya Türkçe karşılığı, İsviçre'den alınmış olan Yurttaşlar Yasamıza (Medenî Kanûnumuza) dayanan yeni töremizin anlayışına uymuyorsa, artık Osmanlıca terimin Türkçe karşılığına değil, Almancasının, Fransızcasının Türkçe karşılığına yer verilmiş ve bu gibi terimlerde ayraç içinde Almancası, gerekliyse Fransızcası da belirtilmiş, 'usul hukuku', 'Prozessrecht, Verfahrensrecht', 'droit de procédure' gibi, az da olsa, ne Osmanlıca terimin, ne de Almanca, Fransızca terimlerin bilimsel yönden kavramı anlatamadığı durumlarda bunların yerine yeni öğretide kullanılan terimlerin Türkçe karşılıklarına yer verilmiştir." İsmet Sungurbey, *Medenî Hukuk Terimleri Sözlüğü*, TDK Yayınları, 1966, s. vıı-vııı.

23 Sungurbey, *Medenî Hukuk Terimleri Sözlüğü*, s. vıı.

24 Sungurbey, *Medenî Hukuk Terimleri Sözlüğü*, s. v.

25 İsmet Sungurbey, bu terimleri bazı kitap ve makalelerinde de kullanmıştır. Sungurbey, kitap ve makalelerinde bu terimleri kullanırken önce öz Türkçe terimi kullanmış, yanına parantez içinde terimin Osmanlıca hâlini eklemiştir.

26 *Töre* dergisinde, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi mezunu olan, Türkiye'deki İslamcılık düşüncesinin ayrıksı figürlerinden Nuri Pakdil gibi isimlerle karşılaşmak mümkündür. Belirtilmelidir ki Pakdil, gençlik yıllarından vefatına kadar öz Türkçe taraftarlığını sürdürmüştür.

27 İsmet Sungurbey, "hukuk" terimi yerine "töre" teriminin kullanılmasına özel bir önem atfetmektedir. İsmet Sungurbey, "Neden Hukuk Değil de Töre", *Türkçe*, Sayı 28, 1962, s. 1.

28 Engin Ural/Erol Değerli, "Dil Üzerine", *Guguk*, 1963, s. 11.

29 Örneğin Ali Rıza Önder, hukuk dilinde özleşmeyi savunmakla birlikte İsmet Sungurbey'in önerdiği "kentlik" terimiyle ilgili bir eleştiri getirmektedir: "Sayın Profesör Sungurbey'in *Medenî Hukuk Terimleri Sözlüğü*'nde 'kentlik' deyimi geçiyordu. Kentlik nedir, dedik; 'belediye' kavramını karşılıyorsa da, ilk anda kulağa pek hoş gelmiyor, dendi. Ve bunu şu şekilde düzeltmek önerisi Sayın Ömer Asım Aksoy tarafından ileri sürüldü: 'Kent işleri' diyelim, dediler. Gerçekten, bu bizim de hoşumuza gitti." *Türk Hukuk Dili Nasıl Özleştirilebilir?*, TDK Yayınları, Açık Oturuma Katılanlar: Bahri Savcı, Nahit Saçlıoğlu, Ali Rıza Önder, İsmet Köker, 1967, s. 36.

30 Peyami Safa, *Osmanlıca-Türkçe-Uydurmaca*, Der: Ergun Göze, Ötüken Yayınevi, 1970, s. 196-204.

31 Safa, s. 201-203.

32 İsmet Sungurbey, bu görüşlerini "Hukuk Dili Türkçeleşmeli" isimli konferansında dile getirmektedir. Bu konferans, 1958'de Türk Devrim Ocaklarında toplanmıştır. Sungurbey vermiş olduğu konferansta, Nurullah Ataç'ın öz Türkçe arayışlarını övgüyle anmıştır. "Hukuk Dili Türkçeleşmeli", *Cumhuriyet*, 18 Ocak 1958, s. 3.

33 İsmet Sungurbey, "Töre Dili Türkçeleştirilmelidir", *Töre*, Sayı 3, 1960, s. 5. Ayrıca bkz. İsmet Sungurbey, "Baromuzun 4 Nisan Bandırma Semineri'ne Katılan Hocamız Prof. Dr. İsmet Sungurbey'in Yaptığı Konuşmanın Tam Metni", *Balıkesir Barosu Dergisi*, Sayı 5, 1981, s. 14-15.

34 İsmet Sungurbey, "Hukuk Dilinin Türkçeleştirilmesi Önlenemez", *Günümüzde Yargı*, Sayı 50, 1980, s. 14.

35 İsmet Sungurbey, "Soruşturmaya Verilen Yanıtlar", *Türkçe*, Sayı 28, 1962, s. 5.

YÜZYIL ÖNCE, YÜZYIL SONRA

Türkiye Başkentlerinde Kaybolan Arşiv Malzemeleri Meselesi

MURAT TURAN

OSMANLI DEVLETİ'NİN MERKEZİ İSTANBUL'DA YAŞANAN KAYBOLMA MESELESİNİN, YÜZYIL SONRA TÜRKİYE CUMHURİYETİ'NİN MERKEZİ ANKARA'DA DEVAM ETMESİ, ÜZERİNDE İYİCE DÜŞÜNÜLMESİ VE ÇÖZÜM BULUNMASI GEREKEN BİR "DEVLET SORUNU"DUR.

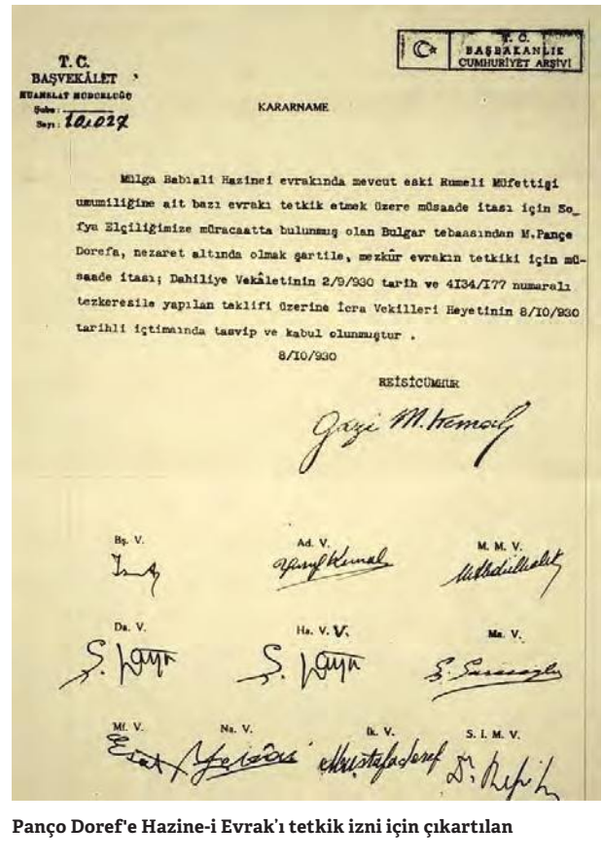
GİRİŞ

Türkiye Cumhuriyeti Sayıştay Başkanlığı'nın Eylül 2020'de yayımlamış olduğu 2019 Yılı Sayıştay Denetim Raporu'nda, Ankara Üniversitesi'ne bağlı Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Kütüphanesi'nde bulunan yaklaşık 15.000 adet yazmadan 440 adedinin kaybolduğu belirtilmekteydi. Tarih araştırmalarının birincil kaynaklarından olan arşiv evrakının ve yazmaların kaybolması, aslında Türkiye için yeni bir mesele değildi. Osmanlı Devleti'nin son yıllarında, mezatlarda satılan evrak ve yazmaların tam sayısını bilemiyoruz. İstanbul Defterdarlığı'nın 1931 tarihinde, Osmanlı dönemine ait eski evrakı müzayedeye çıkartarak, Bulgaristan'daki kâğıt fabrikalarına satışından sonra, Cumhuriyet Hükümetleri yeni kararlar almak zorunda kalmıştı. Bu olayla birlikte Türkiye'de modern arşivciliğin kurulmaya başladığını söylemek mümkündür. Ancak aradan geçen uzun yıllara rağmen ne yazık ki bugün Türkiye'nin başkenti Ankara'da, 440 adet yazma kaybolabilmektedir. Gerek Osmanlı, gerekse Cumhuriyet döneminde arşiv evrakının ve yazmaların kaybolmasının en önemli sebebi, kataloglama işleminin iyi yapılamamasıdır.

HAZİNE-İ EVRAK'TA KAYBOLAN ARŞİV MALZEMESİ

Osmanlı Devleti'nde arşiv malzemeleri, İstanbul'da At Meydanı'ndaki Saray-ı Atik denilen mahzende, Bâb-ı Âli civarındaki Tomruk Dairesi'nde ve çeşitli yerlerde muhafaza edilmekteydi. Türkiye'de ilk arşiv teşebbüsü, 1845'de Sadrâzam Mustafa Reşid Paşa'nın merkez teşkilâtına ait Divan-ı Hümayûn, Bâb-ı Âsafî ve Bâb-ı Defterî kayıtlarını bir araya getirterek, Hazine-i Evrak'ı kurdurmasıyla başlamıştı. Osmanlı Devleti'nin sona ermesi üzerine, arşiv malzemesinin Hazine-i Evrak'a devri neticesinde buradaki malzemeler zenginleşmişti. Cumhuriyet döneminde Sadâret evrakını muhafaza etmek için Başvekâlet Kalem-i Mahsus Müdürlüğü'ne bağlı Mahzen-i Evrak Mümeyyizliği adı ile bir daire kurulmuştu. Bu daire 1927'de Hazine-i Evrak Müdür Muavinliği kadrosu ile Başvekâlet Müsteşarlığı'na 1929'da Başvekâlet teşkilatı içerisinde Baş Muamelât Müdürlüğü'ne, 1933'te ise yine Başvekâlet teşkilâtı içerisinde Evrak ve Hazine-i Evrak Müdürlüğü'ne bağlanmıştı. 1937'de Başvekâlet teşkilatı içerisinde Müsteşara bağlı müstakil bir Arşiv Dairesi haline getirilen bu daire, 1943'te Başvekâlet Arşiv Umum Müdürlüğü statüsüne kavuşturulmuştu.[1]

Cumhuriyet döneminde arşivcilik konusundaki çalışmaların çok yönlü olarak başlamasını sağla-

T.C.
BAŞVEKÂLET
MUAMELÂT MÜDÜRLÜĞÜ
Şube:
Sayı: 14.023

T.C.
BAŞBAKANLIK
CUMHURİYET ARŞİVİ

KARARNAME

Milga Babıali Hazinei evrakında mevcut eski Rumeli Müfettişi umumiliğine ait bazı evrakı tetkik etmek üzere müsaade itası için Sofya Elçiliğimize müracaatta bulunmuş olan Bulgar tebaasından M.Panço Dorefa, nezaret altında olmak şartile, mezkûr evrakın tetkiki için müsaade itası; Dahiliye Vekâletinin 2/9/930 tarih ve 4I34/I77 numaralı tezkeresile yapılan teklifi üzerine İcra Vekilleri Heyetinin 8/I0/930 tarihli içtimaında tasvip ve kabul olunmuştur.

8/I0/930

REİSİCÜMHUR

Gazi M. Kemal

Bş. V. İ. Saydam
Ad. V. Gazi M. Kemal
M. M. V. Abdülhalik Renda
Da. V. S. Hayri Ürgüplü
Ha. V. V. S. Hayri Ürgüplü
Ma. V. F. Fahrettin Kerim Gökay
Mf. V. Esat Yeğenağa
Ns. V.
İk. V. Hüsnü Mustafa Dorsay
S. İ. M. V. Dr. Refik Koraltan

Panço Doref'e Hazine-i Evrak'ı tetkik izni için çıkartılan 8 Ekim 1930 tarihli Cumhurbaşkanlığı kararnamesi

12 MAYIS 1987 MİLLİYET • 11

ARAŞTIRMA HABER

YÖNETEN: NECATİ DOĞRU

NADALYORUM BU YÜZU

Kitap okunmak için değil çalınmak için korunuyor

Çalıntı kitabı Sahaflar'da bulduk

"Müthiş bir kitap hırsızlığı var"

Bir kitap hırsızlığının öyküsü

"Galatasaray Lisesi'nden 891 kitap çalındı"

Kütüphanelerimiz göz göre göre soyuluyor...

Ezra ARSAN

HIIRSIIZ VAAAAR!..

Nasıl kitap çalıyorlar?

"Kütüphanecilerin hepsi hırsız değil"

***Milliyet*, 12 Mayıs 1987**

yan asıl gelişme, 1931'de İstanbul Defterdarlığı'nın Osmanlı dönemine ait eski evrakı, Bulgaristan'daki kâğıt fabrikalarına satması üzerine başlayan tartışmaydı. 1931'de çoğu maliyeye ait Osmanlı dönemi arşiv malzemesi, İstanbul Defterdarlığı'nda görevli bazı kişiler tarafından Bulgaristan'daki kağıt fabrikalarına hurda kâğıt olarak satılmıştı. Satılanların hurda kâğıt olmayıp, arşiv malzemesi olduğu kısa sürede anlaşılmış, Muallim Cevdet ve İbrahim Hakkı Konyalı'nın yayınları sayesinde, hükümetin konuyla yakından ilgilenmesi sağlanmıştı.

Türkiye Hükümeti, Bulgaristan yönetimi ile yazışmalar yapıp, satılan arşiv evrakının kâğıt hamuru olmasını önlemiş ve evrakın diplomatik yoldan geri verilmesini istemişti. Bu arada Bulgaristan yönetimi Avusturya'dan uzmanlar getirterek, arşiv malzemelerini inceletmiş ve kendilerini ilgilendirenleri ayırmıştı. Diplomatik yoldan geri istenen arşiv malzemeleri ancak iki sene sonra Türkiye'ye iade edilebilmişti. Başvekâlet Müdevvenat Müdürü Emrullah Barkın'ın hazırladığı rapora göre, bu evrakın Bulgaristan'a gidişi ve gelişi sebebi ile önemli eksilme olmuş, satılan evrakın miktarı rivayete göre otuz ton olduğu halde, geri gelen evrak sadece elli üç çuvaldan oluşmakta ve bu da en fazla sekiz ton tutmaktaydı. Arşiv malzemesinin kaybolmasına neden olan gelişmenin arka planının 1929'da şekillenmeye başladığı düşünülebilir. Çünkü Osmanlı Meclisi Mebusanı'nda Manastır Mebusluğu yapmış bir isim olan Panço Doref, 1929 yılında Bulgaristan'dan İstanbul'a gelmiş, Bâb-ı Alî'de bulunan Hazine-i Evrak'ı tetkik edebilmek için 8 Ekim 1930 tarihli Cumhurbaşkanlığı kararnamesi ile gerekli izni almıştı. 1931'de İstanbul Defterdarlığı tarafından Bulgaristan'a satılan arşiv evrakı kamuoyu tarafından duyulunca, bu satışta Panço Doref'in rolünün olabileceği konuşulmaya başlanmıştı. Panço Doref kendisi hakkında çıkan tartışmalar konusunda şu açıklamayı yapma gereği duymuştu:[2]

Bazı gazetelerde, geçenlerde İstanbul Defterdarlığı'ndan eski evrakın müzayedeye çıkarılarak yeni kâğıt yapılmak üzere Bulgaristan'da bulunan iki kâğıt fabrikasına satılması münasebetiyle, benim geçen sene İstanbul'da Hazine-i Evrak'ta olan teşebbüatımı hatıra getiriyorlar. Halbuki şimdiki İstanbul Vilâyeti dairesinde bulunan Hazine-i Evrak resmî bir daire olup, Türkiye Cumhuriyeti Başvekâleti'nin emri tahtında bulunuyor. Bu evrakın tasnif ve muhafazası dirayetli müdür ve memurların yedi itinalarına tevdi edilmiştir. Benim vaktile Türkiye'de ve sonra hariçte Türklük lehine olan çalışmam ayna gibi açık ve Hazine-i Evrak'ta tetkikatım ise Başvekil muhterem İsmet Paşa Hazretlerinin müsaade-i mahsusasile olmuştur. Gerek orada ve gerek Türk Darülfünunun (Tarih Cemiyeti) Kütüphanesinde tetkikatım neticesi olarak, Türk-Bulgar milletlerinin yaşayışlarına ve münasebatına ait birçok mühim vesikalara tesadüf ve bunları aynen kopya ettim. Bunların bazılarını Sofya'da elli bin nüsha olarak çıkan *Zora* gazetesinde neşri ile Türklük ve Türk milleti hakkında isnat olunan birçok eracifin butlanını ispat ederek her iki milletin daha yakın anlaşmalarına büyük tesir yaptı.[3]

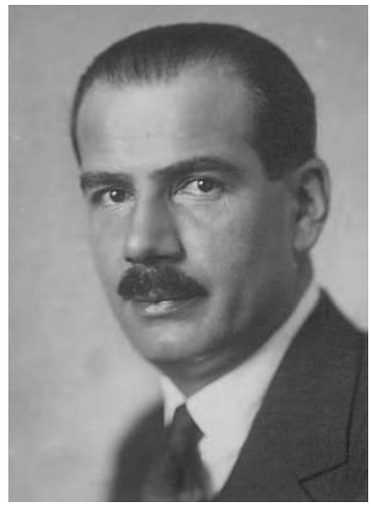
Panço Doref'in Bulgaristan'a satılan evrak ile doğrudan bir ilgisinin olduğunu ortaya koyacak somut bir belgeye sahip değiliz. Ancak Osmanlı arşivlerinde Bulgaristan'ı doğrudan ilgilendiren çok sayıda belgenin bulunduğunu, Bulgaristan'a ilettiğini düşünmemiz mümkündür.

1931'de gerçekleşen bu olay neticesinde Ayasofya ve civarındaki depolarda yok olmaya terkedilmiş evrakın varlığından haberdar olunmuştu. Başvekil İsmet Paşa hemen bir genelge yayımlayarak, ülke genelindeki tüm depoların resmî kurumlar tarafından koruma altına alınmasını istemişti:

Ahiren İstanbul Defterdarlığı'nda eski ve lüzumsuz diye satılan evrak arasında çok kıymetli bazı tarihî vesikalar bulunduğu anlaşılmıştır. Bilumum

daireler evrak mahzenlerinde de birçok kıymetli vesaik bulunacağı şüphesiz ve bunun takdiri ihtisas erbabına ait bulunduğundan gerek merkezde ve gerek vilâyetlerdeki evrak mahzenlerinde bulunan muamelesi hitam bulmuş eski ve yeni bilcümle evrakın hiçbir bahane ile ve hiçbir suretle ziyana uğramalarına meydan verilmemesi, bilâkis muhafazalarına itina edilmesi için icap edenlere tamimen emir ve tebliğ buyurulmasını ehemmiyetle rica ederim.[4]

Ruşen Eşref Ünaydın

1935 yılı içerisinde yayımlanan başka bir genelge ile hiçbir bahane ve suretle mevcut evrakın kaybına sebebiyet verilmemesi istenerek, evrak imhasının ve satışının önüne geçilmeye çalışılmaktaydı. Ayasofya civarındaki depolarda bulunan arşiv malzemesinin Topkapı Sarayı'na nakilleri gerçekleştirilerek koruma altına alınmaları sağlandı. Bir yandan da Devlet Arşivi'nin kurulması yönünde hazırlıklar başladı. 19 Eylül 1934'te kabul edilen kanuna göre, merkez ve taşra kuruluşlarında ayıklama, yok etme ve saklama işlerini görmek ve bu konularda karar vermek üzere Ankara'da Merkez Komisyonu'nun, Bakanlıklar ile valiliklerde ise Ayıklama Kurulu'nun kurulması kararlaştırıldı. 12 Ocak 1935'te Ankara'da modern arşivcilik hizmetlerinin gerektirdiği bir arşiv binası yapılması ve burada çalışacak görevlilerin yetiştirilmesi maksadıyla, Avrupa'ya öğrenci gönderilmesine karar verildi. Aynı yıl içerisinde arşivi düzenlemek amacıyla Macaristan'dan arşiv uzmanı Dr. Fekete Lajos Türkiye'ye getirildi. 16 Ocak 1935'te resmî dairelerdeki lüzumsuz kâğıtların ne suretle yok edileceğine dair bir kararname yayımlandı. 30 Mart 1937'de saklanmasına lüzum olmayan evrakı gözden geçirilmesi amacıyla her ilçede birer Ayıklama Kurulu'nun teşkiline karar verildi. Bu kararın hemen ardından bir karar daha alınarak, Türk Tarih Kurumu tarafından yeni bir proje hazırlanıncaya kadar, resmî evrak ve defterlerin hiçbir suretle yok edilmemesi hakkında kararname yayımlandı. 1938'e gelindiğinde yazılı ve basılı kâğıtların kese kâğıdı olarak kullanılmamasına dair kanun yayımlandı.[5] Bütün bu çabalar neticesinde, Osmanlı Devleti'nden kalan arşiv malzemeleri ve yazmalar koruma altına alınmış ve arşivcilik manasında önemli ilerleme kaydedilmişti. Ancak bu sıralarda Atina'da büyükelçi olarak görev yapan Ruşen Eşref Ünaydın'ın burada karşılaştığı bir olay, aslında birçok arşiv evrakının ve yazmanın Avrupa pazarlarına çok önceden düştüğünü göstermekteydi.

TOPKAPI SARAYI ARŞİVİ'NDE KAYBOLAN EVRAK VE YAZMALAR

Osmanlı dönemine ait ve Topkapı Sarayı Arşivi'nden çıkma 189 adet evrak ve yazma, 1934'te Atina'da büyükelçilik görevi yapan Ruşen Eşref Ünaydın'ın çabaları sonucunda yok olmaktan kurtulmuştu. Tetkik edilmek üzere Topkapı Sarayı Arşivi'nden alınan ve daha sonra Yunanistan'a götürülerek burada satılığa çıkarılan kıymetli evrak, Ünaydın tarafından 1 Mayıs 1956'da yeniden ait olduğu yere, Topkapı Sarayı Arşivi'ne teslim edilmişti. Dönemin müze müdürü Halûk Şehsuvaroğlu bu evrak ve yazmalar için bir de kılavuz hazırlatmış ve hülâsalarını Ord. Prof. İsmail Hakkı Uzunçarşılı yapmıştı. Ünaydın, Topkapı Sarayı'nda kendisi için düzenlenen toplantıda şunları anlatmıştı:

Esasen bundan kırk yıl veya daha önce [1909-1917] Topkapı Sarayı Arşivi'nden alınmış olup sonraları memleket dışında satışa çıkarılmışken, bedeli tarafımdan ödenerek, şahsi tasarrufuma geçmiş bulunan, şu dört zarf veya paket içindeki yüz seksen dokuz belgeyi, yeniden yurdumuza döndürerek, bugün Topkapı Sarayı Arşivi'ne hediye etmekle gönül rahatlığı duyuyorum. Esasen daha onlara ilk sahip olurken düşüncem bu idi. Sağlığımda, bir gün kendi elimle onları, yeniden öz kaynakları olan arşive hibe ederek kavuşturmak... Ben hayatta kalmamış olsa idim bile eşim aynı şeyi yapmış olacaktı. Hasta düştüğüm zaman kendisine tavsiyem bu idi. Bu münasebetle, bu belgelerin değerini bilerek, onları ehemmiyetli bir yerde toplu tutmak, temiz bakımlarını sağlamak, izinli olarak veya memuriyet değiştirerek yolculuk ettiğimizde, onları kaybetmekten ve ziyana uğramaktan kurtarmak için bana ettiği yardım dolayısıyla, Bayan Saliha Ünaydın'a huzurunuzda teşekkür ederim.[6]

Ruşen Eşref Ünaydın söz konusu bu arşiv malzemesini, 1934-1939 yıllarında Atina'daki büyükelçilik görevi sırasında toplamıştı:

Ben elçi bulunduğum sıralarda, İstanbul Asâr-ıatîka Müzesi zannederim, müdür muavinliğinden emekliye ayrılmış Bay Makridis, [Theodoros Makridi] hükûmetimizin müsaadesi ile birkaç yıl önceden beridir, Atina'da Antuan Benaki'nin çok değerli şahsî koleksiyonlarından vücuda getirip kurduğu ve milletine bağışladığı, Şark Güzel Sanatlar Eserleri Müzesini tasnif ve tanzim eden müdür sıfatı ile bulunuyordu. Ben kendisi ile Türkiye'deki memuriyeti zamanından tanışırdım. Yeni Elçiyi ve Sefireyi, refikası ile birlikte tabiî olarak ziyarete gelen Bay Makridis, Benaki Müzesi bahçesinin bir köşesinde, Müdüre ayrılmış olan bir küçük köşkte oturmakta idi. Bir akşam, Bayan Makridis ile birlikte Türk Elçisine ve eşine, bu evde hususî bir yemek verdi. Yemekten sonraki konuşmamız sırasında, oturduğumuz odanın gözüme

çarpacak bir noktasına yerleştirilmiş, dolgunca üç dört büyük zarf üzerine dikkatimi çekti.

- Bunlar nedir? diye sordum.

Mânalı bir bakış ve gülümseyişle:

-Açayım, biraz tetkik buyurunuz. Mühim vesikalardır, dedi.

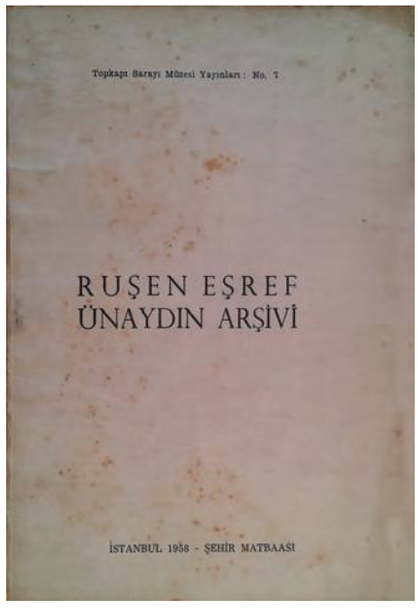
Hissettim ki, bizi davetten bir maksadı da bunları göstermekti. Zarfların içindeki kâğıtları gözden geçirdikçe hayretim arttı... Bunlar, Topkapı Sarayı Arşivi'nden çıkmış olduğu anlaşılan, bir takım tarihî belgelerdi.

Bay Makridis:

-Evet böyledir; maatteessüf oradan çıkmadır. Ve Sefir Beyefendi en hazini bunların burada verese [mirasçılar] tarafından satışa çıkarılmış olmalarıdır. Bunlar şimdi Atina'da sefaret sefaret dolaştırılmaktadır. İlgisi bulunan sefaretler de işlerine yarayan evrakı, esmanı mukabilinde satın almaktadırlar. Böyle böyle bu kıymetli ve ehemmiyetli vesikalar dağılıp gidiyorlar. Bana da birkaç gün önce satılmak üzere getirdiler. Gördüm ki mühim dokümanlardır. "Durunuz, bir kere de bizim elçimize göstereyim" dedim. Ve zatıâlinize arz etmek için, bunları, muvakkaten [geçici olarak] nezdimde alıkoydum" dedi.

...Evrakı gördüm. Onları elden çıkarmamasını, gereken teşebbüse hemen geçeceğimi ve hepsini aldıracağımı, Makridis'e bildirdim. Ve resmî kanaldan, gerekli makamlara yazı ile başvurdum. Vakit geçiyordu, müracaatıma cevap çıkmıyordu, verese sıkıştırıyordu. Makridis evrakı daha fazla alıkoyamayacaktı; büyük bir fırsat nimeti olarak, avucumuzun içine kadar düşmüş bu evrakın, gözlerim önünde yabancı ellere gitmesine gönlüm razı olmuyordu. İşte bu şartlar karşısında, bu vesikaları şahsen satın almaya karar verdim. Sahiplerini, bütün evrakı, kendilerinden kısım kısım alacağıma ve taksitle tediyede [ödemede] bulunacağıma ikna ettim. Ve ilk parçaları da ödeyip evrakın kâffesini [bütününü] yanıma aldım. Üç dört yıl müddet, muhtelif fiyatlarda pazarlığa uydurarak bunları, şimdi burada gördüğümüz şekilde toplayıp biriktirdim.[7]

Ruşen Eşref Ünaydın Arşivi

Topkapı Sarayı Arşivi'ne ait arşiv malzemesinin Yunanistan'da satılığa çıkarılmasına neden olan isimler ise Tarih-i Osmani Encümeni'nin gayrimüslim azalarından İskender Yanko Hoçi'nin [İskender Hoçi Bey / Hocazade Yahya İskender] ailesine mensup kişilerdi. İskender Yanko Hoçi, 1917 tarihinde İstanbul'da vefat ettikten sonra, ailesi Yunanistan'a taşınmış ve özel arşivi de burada satılığa çıkarılmıştı. Ünaydın bu konuda şunları ifade etmekteydi:

Bu evrak, Topkapı Saray Arşivi'nden ne maksatla alınmış, kimin tarafından alınmış, ne yolla Atina'ya gitmiş, nasıl satışa çıkarılmış? Bu evrak, incelenmek ve üzerlerinde çalışılarak, makale veya kitap yazılmak üzere Tarih-i Osmanî Encümeni âzasından biri tarafından alınmıştır ve bittabi encümen talimatnamesinin verdiği yetkiye dayanılarak... Kimdir bu üye? Şûrayı Devlet âzasından İskender Yanko Hoci Bey veya bazı kitaplarının üzerine, kendi el yazısı ile kaydettiği üzere "İskender Yaha Hâce, an âzayı Şûrayı Devlet".

Hangi yetki ile bu evrakı eline almıştır? Bu zat, Tarih-i Osmanî ilk encümen daimî âzasından beşincisidir. İmdi, Tarih-i Osmanî Encümeni talimatnamesinin beşinci maddesi der ki: "Encümen âzası, lieclil tetebbu devâirin evrak mahzenlerine müracaata mezundur."

On ikinci madde "Tarih-i Osmanîyi sırası ile edvâr ve fusule tefrik eyleyerek, her devir ve faslın tarihini, âzadan münasiplerine havale eyler, yazılan akşam, heyeti umumiyede okunarak, tadilât-ı lâzıme icrasından sonra sırası ile tabolunur." Bu yetki ve bu yetkinin genişletilmiş yorumu ile evrakı evine kadar götürmüştür.[8]

Arnavut Rumlarından olan İskender Yanko Hoçi, Rum tüccarlardan Hoçizâde Kosti'nin oğluydu. 24 Aralık 1857'de Yanya Vilayeti'nde doğmuş, on yaşında iken İstanbul'a gelmiş ve Rum Mektebi'nde okumuştu. Mekteb-i Sultani'ye girdikten sonra Paris'te hukuk ve Şark ilimleri eğitimi görmüş, Türkçe, Fransızca, Rumca, Arapça, Farsça, Arnavutça ve Yunanca dillerini bilmekteydi. 1876'da Bâbıâli Tercüme Odası'nda çalışmaya başlamış, 1877'de Paris Sefareti ateşeliğine memur edilmişti. 1886'da Paris Sefareti üçüncü katibi olmuş ve daha sonra Roma Sefareti ikinci katipliğine atanmıştı. 1888'de görevinden ayrılmış ve İstanbul'a dönmüştü. Şura-yı Devlet Bidayet Mahkemesi azalığına tayin edilen İskender Yanko Hoçi, 1909'da Tarih-i Osmanî Encümeni'nde çalışmaya başlamıştı.[9]

Tarih-i Osmanî Encümeni, II. Meşrutiyet yıllarında ortaya çıkan "mükemmel ve mufassal bir Osmanlı tarihi" yazma fikrinden doğan bir kuruluştu. İskender Yanko Hoçi'nin beraber çalıştığı isimler arasında Son Osmanlı Vakanüvisi Abdurrahman Şeref, Ahmed Tevhîd, Ahmed Refik, Ahmed Midhat, Efdaleddin (Teniker), Diran Kelekyan, Zühdî, Ali Seydî, Karolidi, Mehmed Ârif, Necib Âsım, Ali Fuat, Hüseyin Hüsameddin, Ferik Ahmed Muhtar Paşa, İbnülemin Mahmud Kemal, Ali Emîrî Efendi, Tevfik Paşa, Halil Edhem (Eldem), Safvet, Süleyman Nazif, Arifi Paşa, Osman Ferid, Fâik Reşad, Mehmet Galib, Musa Kâzım,

Nahid Sırrı ve Mistadikidis gibi isimler yer almaktaydı. "Nitelikli bir Osmanlı tarihi yazmak" amacıyla yola çıkan Encümen üyeleri, Osmanlı ve Avrupa tarihlerindeki "eksik ve yanlışların" ancak sağlam kaynaklardan elde edilecek bilgilerle giderilebileceğine inanmaktaydı. Bu sebeple Osmanlı arşivlerinde, kütüphanelerde ve müzelerde geniş çaplı çalışma başlatılmış, encümen üyelerinden bazıları yurt içi ve yurt dışında araştırma yapmak üzere görevlendirilmişti. Bu kapsamda yapılacak araştırma ve incelemelerden elde edilen evrak, kitabe, risale gibi kaynaklar *Tarih-i Osmânî Encümeni Mecmuası*'nda yayımlanıyordu.

Tarih-i Osmânî Encümeni Mecmuası'nın Türk tarihçiliğine yaptığı en önemli katkı, yurt içi ve yurt dışında başlattığı Osmanlı tarihinin kaynaklarına ulaşma seferberliği ile elde ettiği yeni kaynakları Osmanlı tarihinin hizmetine sunmasıydı. Bu mecmuada makalesi yayımlanan isimlerden biri de İskender Yanko Hoçi idi. İskender Yanko Hoçi'nin arşiv belgesi kullandığı iki makalesi yayımlanmıştı. Belgelerden biri Fatih Sultan Mehmed tarafından Galata ahalisine verilen fermanın Türkçe metniydi. Aynı makalede Galata komiseri Angelo Zaharia'nın 23 Haziran 1453'te Cenova Hükümeti'ne gönderdiği mektuptan bahsetmekteydi. Said Mehmed Paşa'nın sefaretnâmesini aktardığı ikinci makalesinde ise Said Mehmed Paşa'nın Stockholm'e gönderilme nedenini açıklayan arizayı aktarmıştı.[10]

Tarih-i Osmanî Encümeni'nin bütün üyeleri gibi İskender Yanko Hoçi'nin de Topkapı Sarayı Arşivi'ne ait malzemeyi evine götürüp incelemesini sağlayacak yetkisi vardı. Bu yetki bizzat Sultan Mehmed Reşad tarafından verilmişti. Tarih-i Osmânî Encümeni, Türk tarihinin en önemli çalışmalarını başlatan bir kuruldu. Cumhuriyet'e kadar faaliyetini sürdürmeyi başarabilmişti. Cumhuriyet döneminde Türk Tarih Encümeni adını almış ve 1930'ların başında Türk Tarihi Tedkik Cemiyeti'nin kuruluşuna kadar önemli birikim sağlamıştı. Tarih-i Osmânî Encümeni'nin faaliyetini değerli görmekle birlikte, devlet arşivlerini kendi özel arşivleriymiş gibi sınırsız biçimde kullanmaları neticesinde, bugün asla tespit edemeyeceğimiz boyutta evrakın ve yazmanın kaybolduğunu tahmin etmek güç değildir.

İskender Yanko Hoçi'nin, Topkapı Sarayı Arşivi'nden alıp özel kütüphanesinde sakladığı önemli yazmalardan biri ne yazık ki bugün Berlin Bibliothek National'de bulunan Kıvâmî'ye ait *Fetihnâme* adlı yazmadır. Kıvâmî'nin kimliği konusunda ayrıntılı bilgi olmamakla birlikte, eserde verdiği bilgilerden yola çıkarak, kendisinin Fatih Sultan Mehmet ve II. Bayezid devirlerinde yaşadığı anlaşılmaktadır. Fatih'in fetihlerini anlatan eser, Kıvâmî tarafından II. Bayezid'e sunulmuştu. Eserin ilk sahibinin II. Bayezid olduğu, ön kapak muhafaza yaprağı üstünde ve son yaprakta II. Bayezid'e ait tuğralı mührün bulunması ile anlaşılmaktaydı. Muhtemelen 1909-1917 yıllarında, Topkapı Sarayı Arşivi'nde *Fetih-nâme*'nin bulunduğunu duyan İskender Yanko Hoçi'nin yakın arkadaşı Ali Emiri Efendi, bu eseri incelemek maksadıyla ve kısa bir süre sonra iade edilmek üzere kendisinden istemişti. Ancak İskender Yanko Hoçi söz konusu eserin kendisinde olmadığını ve Amerika eski büyükelçisine sattığını iddia etmişti. Ancak gerçek çok daha farklıydı. Topkapı Sarayı Arşivi'ne ait olan eserin üzerinde, sahibinin yani II. Bayezid'in tuğrası yer almaktaydı. Bu sebeple İskender Yanko Hoçi, *Fetihnâme*'yi kimseye göstermek niyetinde değildi. Ancak vefat edince, kişisel evrakı içerisinde *Fetih-nâme*'nin de yer aldığı anlaşılmıştı. Yurtdışında satılığa çıkarılan *Fetih-nâme*, daha sonra Rıza Nasrullâh'ın eline geçmiş ve 1935'te Berlin-Kütüphanesi'ne satılmıştı.[11]

Fetih-nâme yazması Topkapı Sarayı Arşivi'nden yüz sene önce çıkarılmış ve hâlâ ait olduğu yere geri getirilmemiştir. Diğer taraftan Ruşen Eşref Ünaydın'ın Atina'da iken İskender Yanko Hoçi'nin mirasçılarından aldığı ve yok olmaktan kurtardığı arşiv malzemesi 189 adetti. Bunlar içerisinde XVI. yüzyıla ait üç, XVII. yüzyıla ait sekiz, XVIII. yüzyıla ait yüzkırkbir, XIX. yüzyıla ait otuzyedi adet evrak yer almaktaydı: II. Mahmud tuğralı mülkname, Abdülmecid tuğralı ferman, Abdülâziz tuğralı ferman, II. Mustafa tuğralı berat, III. Murad tuğralı berat, Fransa Kralı XV. Louis'e gönderilen hediyelerin yazıldığı defter, Mısır'ı işgal eden Napolyon'un maiyetindeki askeri ve mevkilerini gösteren takrir, Norveç Kralı XIII. Charles'in Sadrazam Hurşid Ahmed Paşa'ya gönderdiği mektup, Nadir Şah'ın Farsça mektubu, Prusya Kralı Büyük Frederik'in Sadrazam Halil Hamid Paşa'ya gönderdiği 1784 tarihli mektup, II. Leopold'un III. Selim'e takdim ettiği nâme, 1756 tarihli Osmanlı-Danimarka ticaret anlaşması metni, Patrona İsyanı ile yıkılan Sâdâbâd ve diğer kasırların yeniden inşasına dair 1740 tarihli defter gibi birçok önemli tarihî malzeme, Topkapı Sarayı Arşivi'ne geri getirilmişti.

Ruşen Eşref Ünaydın, Türk Devrimi'nin önemli isimlerinden biriydi. Vefat ettiğinde Hasan-Âli Yücel kendisi için "Ruşen, geçmişe saygılı bir devrimciydi, hiçbir zaman eskiden kalmış hiçbir değerimizi inkâr etmemiştir." ifadelerini kullanmıştı. Ünaydın gerçekten de Osmanlı Devleti'ne ait evrakın yurt dışında satılmasına razı olmamış ve nitelikli bir devlet adamı olmanın vermiş olduğu hassasiyetle bu evrakı kendi parası ile satın alıp, bedelsiz olarak Topkapı Sarayı Arşivi'ne bağışlamıştı. Bu tavrını belirleyen en önemli nitelik ise sahip olduğu devlet terbiyesiydi. Ünaydın, Osmanlı'nın son dönemindeki entelektüel dünyanın içinde yer almış ve daha sonra Cumhuriyet'in kuruluşunda ve gelişiminde etkili olmuş önemli bir kişilikti.[12]

YÜZYIL SONRA AYNI MESELE: ANKARA'DA KAYBOLAN YAZMALAR

23 Mayıs 1935 yılında Başvekil İsmet İnönü tarafından Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanlığı'na sunulan bir yasa tasarısında, "Hükümet merkezinde bir taraftan Türk kültürünü bilgi metodu ile işleyecek bir tetkik ve araştırma müessesesine olan ihtiyaç, diğer taraftan ulusal dil ve tarihin ilmî ve en yeni telakkilerine göre hazırlanmış muallim yetiştir-

Ruşen Eşref Ünaydın

mek ve muallimlerin bu yönden bilgilerini tamamlamak lüzumu ile Ankara'da Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'nin kurulmasının îcab ettiği" belirtilmişti.[13] 14 Haziran 1935'te Meclis'te kabul edilen yasayla, Ankara Üniversitesi'nin fakülte adı altında kurulan ilk yükseköğretim kurumu olan Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Ankara Halkevi'nde 9 Ocak 1936'da Mustafa Kemal Atatürk'ün katıldığı bir tören ile açılmıştı. Fakülte bünyesinde Antropoloji, Sümeroloji, Arkeoloji, Hindoloji, Sinoloji, Sanat Tarihi, Tiyatro, Kütüphanecilik, Edebiyat, Coğrafya, Tarih, Felsefe, Modern ve Klasik Diller bölümleri kurulmuştu. Kuruluşundan itibaren oluşan bilgi ve kaynak birikimi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Kütüphanesi'ni de ayrıcalıklı bir konuma getirmişti.[14] Ancak Sayıştay Başkanlığı'nın Eylül 2020'de yayımlamış olduğu 2019 Yılı Sayıştay Denetim Raporu'nda, Türkiye arşivciliğinin sorunlarını özetleyen bir örnek yer almaktaydı.

Sayıştay'ın denetim raporuna göre, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'nde bulunan nadir eserler ve diğer kıymetli taşınırlardan olan yaklaşık 15.000 adet yazma eserin, Kamu Harcama ve Muhasebe Bilişim Sisteminde (KBS) taşınır kayıtlarına alma işlemlerinin tamamlanmadığı ve 440 adet yazmanın kayıtlardan çıkarıldığı görülmüştü. Denetim raporunda ifade edildiği üzere, Üniversitenin 2013 ve 2018 yıllarında yapılan Sayıştay denetimlerinde; Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Kütüphanesi'nde 15.000 cilde yakın yazmanın bulunduğu, bu eserlerin bir envanterinin ve ayniyat kayıtlarının bulunmadığı, Taşınır Mal Yönetmeliği ve ilgili mevzuatın uygulanmasında eksiklikler olduğu tespit edilmişti. Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi kütüphane koleksiyonu içerisinde bulunan, büyük kısmı nadir ve tarihi eser sayılabilecek, yaklaşık 15.000 yazmanın envanter kayıtlarının oluşturulma işlemlerinin tamamlanmadığı, Kamu Harcama ve Muhasebe Bilişim Sistemi ve Taşınır Kayıt Yönetim Sistemi programına girişlerinin yapılmadığı ve söz konusu demirbaşların giriş kaydının olmaması nedeniyle Taşınır Mal Yönetmeliği kapsamında düzenlenmesi gereken taşınır belge ve cetvellerde yer almadığı, giriş kayıtlarının olmaması nedeniyle hiçbir değerleme çalışmasının da bulunmadığı, söz konusu taşınırların tamamının Tarihi veya Sanat Değeri Olan Demirbaşlar Grubu hesap grubunda ilgili kodlarda uygun kayıtlarının olmadığı; bu nedenlerle eserlerdeki kayıp veya noksanların ve bu konuda sorumluluğu bulunanların tespitinin neredeyse imkânsız hale geldiği, eserlerin doğru biçimde kataloglama ve tasnifi sağlanamadığından, araştırmacı ve ilgililerin hizmetine sunulmak üzere mikrofilm ya da benzeri yöntemlerle dijitalleştirilip taranmasına başlanamadığı, kütüphanenin bu fonksiyonunun yerine getirilemediği ifade edilmekteydi.[15]

Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Kütüphanesi'nde 2019 yılı sonuna kadar ancak 2008 adet nadir yazmanın sayım fazlası olarak giriş kaydı yapılmıştı. Böylece; konu gerek 2013, gerekse 2018 yılı Sayıştay raporlarında yer almasına rağmen, Taşınır Kayıt ve Yönetim Sistemine eser giriş işlemleri 31.12.2019 tarihi itibariyle tamamlanmamıştı. Diğer taraftan Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dekanlığı'nın 12.11.2019 tarih yazısında belirtildiği üzere "Fakülte Kütüphanesi'nin 2. katında Temmuz-Ağustos döneminde yapılan sayımda 440 adet dokümana ulaşılamadığı" gerekçesiyle toplam 440 adet yazmanın kaydı Taşınır Kayıt Yönetim Sistemi'nden düşülmüştü. Bu işlemle ilgili olarak dekanlık ve kütüphane görevlileriyle görüşülmüş ve özellikle kitapların en son hangi ziyaretçi, öğrenci, memur veya akademisyene ödünç olarak verildiği bilgisi sorulmuş ancak bu kayıtların log kayıtlarının tutulmadığı ve silinme işlemiyle birlikte bu tür kayıtların yok edildiği ifade edilmişti. Denetim raporunda ifade edildiği üzere, bütün tedbirlere rağmen kitapların ödünç verilmeden de kullanıcılar tarafından kütüphaneden çıkarılabileceği değerlendirilmişti. Bu sebeple, düşümü yapılan kitapların gerçekte kaç yıldır kayıp olduğu ve düşümü yapan memurların, kayıplardan sorumlu olup olmadıklarını tespit etmek mümkün görülmemekteydi.[16]

Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'nde bulunan yaklaşık 15.000 adet yazmanın Kamu Harcama ve Mu-

hasebe Bilişim Sisteminde taşınır kayıtlarına alma işlemlerinin tamamlanmaması sorununun Sayıştay raporlarına yansımış olmasına rağmen, 2019 yılında da çözüme kavuşturulmamasının işin özelliğiyle ilgili olmadığı, yıllar içinde oluşan kayıp ve eksikliklerin zamana yayılarak ortaya çıkması muhtemel sorunlardan kurtulma çabasının bir sonucu olduğu düşünülmekle birlikte, anılan eserlerin kayıt altına alınmaması sonucunda, ilerleyen tarihlerde eserlerin yok olması veya hasar görmeleri halinde, meydana gelecek kamu zararının ve bu zarardan sorumlu tutulacak ilgililerin tespitinde güçlük yaşanması riski de devam etmekteydi. Bir başka ifadeyle, sağlıklı bir kayıt sisteminin kurulmaması muhtemel sorunların soruşturulmasına engel teşkil etmekteydi.[17]

Özetle, yüzyıl önce Osmanlı Devleti'nin merkezi İstanbul'da yaşanan kaybolma meselesinin, yüzyıl sonra Türkiye Cumhuriyeti'nin merkezi Ankara'da devam etmesi, üzerinde iyice düşünülmesi ve çözüm bulunması gereken bir "devlet sorunu"dur.

DİPNOTLAR

1 *Arşiv ve Arşivcilik Bibliyografyası (Türkçe ve Yabancı Dillerde Yayınlanmış Kaynaklar)*, (Hazırlayan: İsmet Binark), Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi Dairesi Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1979, ss. 9-20.
2 *Bulgaristan'a Satılan Evrak ve Cumhuriyet Dönemi Arşiv Çalışmaları*, (Hazırlayanlar: Mehmet Torunlar, Erol Çelik), Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Cumhuriyet Arşivi Daire Başkanlığı, Ankara, 1993, ss. 25-29.
3 "Satılan Evrak Meselesinde", *Vakit*, 21 Temmuz 1931.
4 *Bulgaristan'a Satılan Evrak ve Cumhuriyet Dönemi Arşiv Çalışmaları*, (Hazırlayanlar: Mehmet Torunlar, Erol Çelik), Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Cumhuriyet Arşivi Daire Başkanlığı, Ankara, 1993, s. 266.
5 *Arşiv ve Arşivcilik Bibliyografyası*, ss. 20-29.
6 *Ruşen Eşref Ünaydın Arşivi*, Topkapı Sarayı Müzesi Yayınları, No:7, Şehir Matbaası, İstanbul, 1958, s. 4.
7 *Ruşen Eşref Ünaydın Arşivi*, ss. 5-6.
8 *Ruşen Eşref Ünaydın Arşivi*, ss. 6-7.
9 Kasım Hızlı, "Unutulmuş Bir Kitab Koleksiyoneri: İskender Hoçi", *1453 İstanbul Kültür ve Sanat Dergisi*, Sayı: 24, Yıl:2016, ss. 60-68.
10 Selami Kurt "Tarih-i Osmani Encümeni/Türk Tarih Encümeni Mecmuasında Vesika Aktarımı", *Arşiv Dünyası*, Cilt: 7, Sayı: 1, 2020/Yaz, ss. 59-76; Halil İnalcık, "Türkiye'de Modern Tarihçiliğin Kurucuları", *Türkiye'de Tarih Yazımı*, (Hazırlayan: Vahdettin Engin, Ahmet Şimşek), Yeditepe Yayınları, İstanbul, 2011, ss. 179-219.
11 Kıvâmî, *Fetihnâme*, (Hazırlayan: Ceyhun Vedat Uygur), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2018, ss. 1-29. Eserin günümüz Türkçesine ilk çeviren isim Franz Babinger'dir. Bkz. Franz Babinger, *Fetihname-i Sultan Mehmed*, Maarif Vekâleti, İstanbul, 1955.
12 Ruşen Eşref, II. Meşrutiyet yıllarında Galatasaray Sultanîsi'nde, Darülmuallimîn-i Âliye'de ve Askeri Baytar Mektebi'nde, Fransızca ve Türkçe öğretmenliği yaparken, bir yandan da *Tedrisat Mecmuası*, *Servet-i Fünûn*, *Türk Yurdu* ve *Yeni Mecmua*'da yazıları yayımlanıyordu. 1918'de Mustafa Kemal Paşa ile yapmış olduğu röportaj, *Yeni Mecmua*'nın yayımladığı Çanakkale Nüsha-i Fevkalâde adlı özel sayısında yer aldı. 19 Ocak 1920'de Anadolu'ya geçti ve 6 Nisan 1920'de Anadolu Ajansı'nın idare heyetinde yer aldı. 27 Ağustos 1922'de Başkumandanlık karargâhında görev aldı ve 10 Eylül 1922'de İzmir'e giren ilk Türk muharriri oldu. 11 Ekim 1922'de Mudanya Mütarekesi'ne, 20 Kasım 1922'de Birinci Londra Konferansı'na gönderildi. 1923'te Afyon mebusu olarak Meclise girdi ve Meclis Riyaset Divan Kâtipliği yaptı. 1924'te Cumhuriyet Halk Fırkası'nın Riyaset Divanı Kâtipliği'ne seçildi. 1927 de Londra'da toplanan Milletlerarası Matbuat Kongresi'ne katıldı. 1928'de Maarif Vekilliği tarafından başlatılan dil çalışmalarında yer aldı. 12 Temmuz 1932'de kurulan Türk Dili Tetkik Cemiyeti'nin Umumi Katipliği'ne seçildi. 1932'de Nobel Edebiyat Ödülü'ne aday gösterildi. 1933'te Riyaseticumhur Umumi Kâtipliği'ne tayin edildi. Bu görevi kısa sürdü ve 1952'ye kadar Tiran, Atina, Budapeşte, Roma ve Londra elçiliği yaptı. 9 Eylül 1952'de emekli oldu ve 21 Eylül 1959'da İstanbul'da vefat etti. Bkz. Nuri Sağlam, *Ruşen Eşref Ünaydın, Hayatı ve Eserleri*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 1999, ss. 1-61.
13 *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre: 5, Cilt: 4, 14 Haziran 1935, s. 205.
14 Hayriye Erbaş, *Bir Cumhuriyet Çınarı, Sözlü Tanıklıklarla Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'nin 75 Yılı*, İş Bankası Kültür Yayınları, 2016, s. 35, 163, 215; Afet İnan, *Atatürk Hakkında Hatıralar ve Belgeler*, (Hazırlayan: Arı İnan), İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2017, s. 321.
15 *Türkiye Cumhuriyeti Sayıştay Başkanlığı, Ankara Üniversitesi 2019 Yılı Sayıştay Denetim Raporu*, Eylül 2020, ss. 12-14.
16 *Türkiye Cumhuriyeti Sayıştay Başkanlığı, Ankara Üniversitesi 2019 Yılı Sayıştay Denetim Raporu*, Eylül 2020, ss. 12-14.
17 *Türkiye Cumhuriyeti Sayıştay Başkanlığı, Ankara Üniversitesi 2019 Yılı Sayıştay Denetim Raporu*, Eylül 2020, ss. 12-14.

MİTLER, GERÇEKLER VE YÖNTEM

OSMANLI TARİHİNDE AKLIMA TAKILANLAR

Mitler, Gerçekler ve Yöntem: Osmanlı Tarihinde Aklıma Takılanlar bir Osmanlı tarihçisinin farklı dönemlere, farklı konulara dair üretken merakının ve titiz araştırmacılığının bilançosunu sunuyor. Bu kitapta bir araya gelen makalelerinde Edhem Eldem, bir resme dair genel kabul görmüş yorumlardan, bir Osmanlı bürokratının kendi hayat hikâyesini anlatırken yaptığı tercihlere; Yeniçerilerin mezarlarının akıbetinden, 19. yüzyılın başındaki bir intihal vakasına genişleyen bir yelpazede Osmanlı tarihine ilişkin bir dizi miti sorguluyor. Edhem Eldem'in bu kitabı Osmanlı tarihinin yazımına dair genel ve spesifik yöntem önerileri sunmanın yanı sıra, tarihçinin ufkunun günümüzü kapsadığını da gösteriyor. *Mitler, Gerçekler ve Yöntem* ayrıca Edhem Eldem'in Collège de France'a uzanan tarihçilik kariyeri hakkında kapsamlı bir söyleşiyi de okurlara sunuyor.
Ömer Turan ve Y. Doğan Çetinkaya'nın yayına hazırladığı bu kitap aynı zamanda Tarih Vakfı Yurt Yayınları'nın "Tarihçilerin Mutfağı: Toplumsal Tarih Kitapları" dizisinin ilk kitabı. Bu yeni dizi ile ağırlıklı olarak *Toplumsal Tarih* dergisinden çıkmış makaleleri bir araya getiren kitapları okurlarımıza sunacağız. Yeni dizimizin işin uzmanları kadar, genç okurlarımız tarafından da takip edileceğine inanıyoruz.

Online Satış: https://tarihvakfi.org.tr/

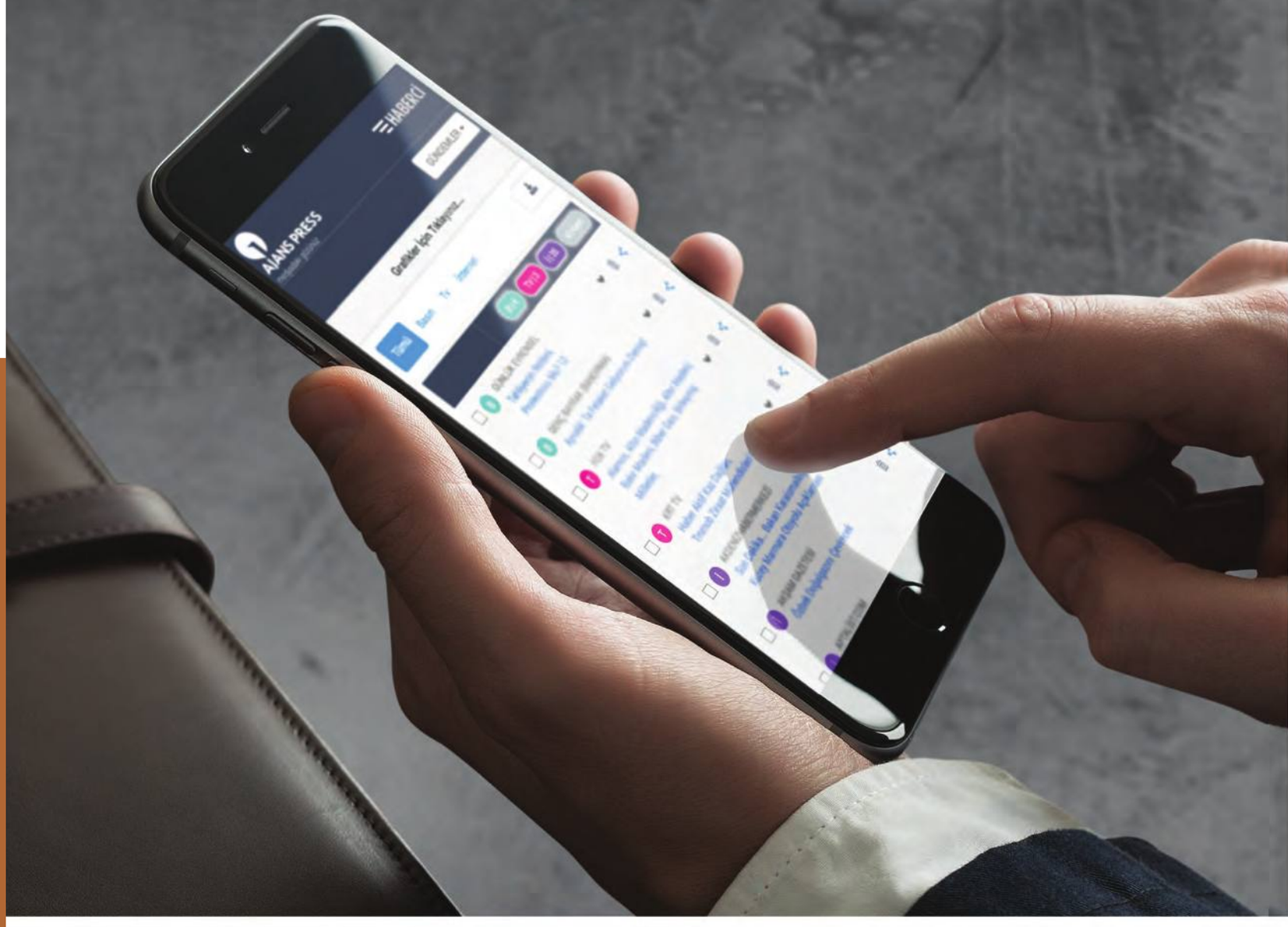
Vakıf Merkezi
Sarıdemir Mah. Ragıp Gümüşpala Cad. No: 10
34134 Eminönü/İstanbul
Tel: (0212) 522 02 02 - Faks: (0212) 513 54 00
www.tarihvakfi.org.tr - tarihvakfi@tarihvakfi.org.tr

Ankara İrtibat Bürosu
Selanik Caddesi Tankut İş Merkezi
No 82/30 06420 Kızılay Ankara
Tel: (0312) 424 05 10 / 424 00 50

TARİH VAKFI

GELENEKSEL VE DİJİTAL MEDYA
TEK BİR TIKLA
PARMAĞINIZIN UCUNDA!

Ajans Press, markanız hakkında tüm mecralarda yer alan haberleri **yapay zekâ** modülleri ile takip ederek her sabah size toplu haber sunumu yapıyor.

AJANS PRESS
medyadaki gözünüz

444 7 212
info@ajanspress.com.tr
AjansPressMT AjansPress.Turkey

Cumhuriyet'in İlk Yıllarında Aile Fotoğrafları

ÖZGE CALAFATO

VERNAKÜLER FOTOĞRAF, 1920'Lİ VE 1930'LU YILLARDA CUMHURİYET'İN ARZU ETTİĞİ "YENİ VATANDAŞ"IN VE "YENİ AİLE"NİN TEMSİLİNE DAİR AKADEMİK ARAŞTIRMALAR AÇISINDAN ALTIN FIRSATLAR SUNMAKTADIR.

İcadından çok kısa bir süre sonra Osmanlı İmparatorluğu'nda giren fotoğraf, imparatorluğun modernleşme sürecini Batılı devletlere göstermek isteyen yönetici elitler tarafından memnuniyetle karşılandı. Hem Batılılaşmanın bir parçası olarak algılanması hem de gerçekliği aslına ilk kez bu kadar yakın bir şekilde kaydetme iddiası taşıyan yeni bir teknolojinin dinamizmi fotoğrafın toplumda hızla kabul görmesinde rol oynadı. Gazetelerden kartpostallara, aile portrelerinden hükümlü fotoğraflarına Osmanlı İmparatorluğu'nda fotoğraf kısa sürede gündelik hayatın, basının ve devletin vazgeçilmez bir parçası haline geldi.[1] Fotoğrafın özel ve kamusal hayatta hızla artan dolaşımı fotoğraflar için bir pazar oluşması anlamına gelmekteydi. Saray'ın siparişi üzerine üretilen pek çok fotoğraf kısa bir sürede albüm veya kartpostal olarak piyasada satın alınabilir ürünlere dönüştü. Öte yandan, Sultan II. Abdülhamid'in koleksiyonunda Saray tarafından piyasadan satın alınan pek çok fotoğraf da bulunuyordu.[2] Fotoğraf makinelerinin ve malzemelerinin yaygınlaşmasıyla birlikte amatör fotoğrafçılık da toplumda kendine yer bulmaya başladı. *Servet-i Fünun* dergisinin yaptığı bir araştırmaya göre 1890'larda İstanbul'da 150 kadar amatör fotoğrafçı bulunmaktaydı.[3] Servet-i Fünun 1896 yılında birincilik ödülünün bir fotoğraf makinesi olduğu amatör bir fotoğraf yarışması düzenledi.[4] İlk fotoğraf derneği ise Osmanlı Fotoğraf Cemiyeti adı altında 1916 yılında kuruldu.[5]

Fotoğraf 1 - Keldani, İstanbul, Abdullah Freres, 1869
U.S Library of Congress

Fotoğraf 2 - Mesudiye Firkateyni Zabitleri, İstanbul, Abdullah Freres, 1880-1893. U.S Library of Congress

Bu makalede kullandığım "vernaküler fotoğraf" kavramı çoğunlukla aile fotoğraflarını içermekle beraber stüdyo portrelerinden amatör fotoğraflara, kartpostallardan sokak fotoğrafçılığına popüler fotoğraf üretimine dair geniş bir yelpazeye atıf yapmaktadır. Geoffrey Batchen, fotoğraf tarihindeki önemli rolüne rağmen sanatsal ve akademik araştırma değeri uzun süre ihmal edilen vernaküler fotoğrafı, fotoğrafın "namevcut varlığı" (*absent presence*) olarak tanımlıyor.[6] 2000'lerden bu yana bu önyargı büyük ölçüde kırılmış olsa da vernaküler fotoğraf araştırmacılar için yeni bir alan olma özelliğini koruyor. Türkiye özeline baktığımızda, Osmanlı döneminin fotoğraf pratikleri üzerine yapılan çok sayıda

Fotoğraf 3 - Bir Kodak fotoğraf makinesi reklamı, 15 Aralık 1929, *Cumhuriyet*. İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi

çalışmaya kıyasla erken Cumhuriyet dönemine dair özellikle de aile fotoğrafları ve vernaküler fotoğraf alanında arşiv ve temsil konuları üzerinden yapılan çalışmalara daha seyrek rastlıyoruz.[7] Bu çalışma ile 1920'li ve 1930'lu yıllarda Cumhuriyet'in arzu ettiği "yeni vatandaş"ın ve "yeni aile"nin fotoğraftaki temsillerine bakarken bir yandan da vernaküler fotoğrafın akademik araştırmalar için sunduğu fırsatların da altını çizmeyi hedefliyorum.[1]

FOTOĞRAFIN SINIFSALLIĞI

Osmanlı döneminde İstanbul'da Cadde-i Kebir ve İzmir'de Frenk Caddesi gibi ticaretin ve kültürel hayatın merkezini oluşturan bölgelerde genellikle gayrimüslim fotoğrafçılar tarafından açılan stüdyolarla ivme kazanan fotoğrafçılık, 1920'lerde ve 1930'larda Türkiye genelinde stüdyo açan Müslümanlar arasında giderek daha popüler bir hale geldi. Sokak fotoğrafçıları kasaba ve köylere girmeyi başarırken, amatör fotoğrafçılık 1930'ların sonlarına kadar kentli üst ve orta sınıflarla sınırlı kaldı.[9] Nüfus cüzdanı, evlilik cüzdanı ve vekaletname gibi resmi belgelerde fotoğraf bulundurma zorunluluğu, Anadolu'nun dört bir köşesinde yeni stüdyoların açılmasına katkıda bulundu. 15 Temmuz 1937 tarihli *Yarımay* dergisinde gazeteci Niyazi Acun, fotoğrafın artık herkes için bir zorunluluk haline geldiğini yazıyordu.[10] Stüdyoların artması ve baskıların ucuzlamasıyla, stüdyoda fotoğraf çektirmek giderek modern yaşamın ayrılmaz bir parçasına dönüşmüştü. Foto Febüs'ün sahibi ünlü fotoğrafçı Febüs Efendi (Bogos Tarkulyan) 1936 tarihli bir röportajında Meşrutiyet'ten önce İstanbul'da sadece beş fotoğrafhane olduğunu, ancak bu sayının artık seksene çıktığını anlatıyor ve müşteri profilinin ağırlıklı olarak "Türk ve orta halliler"den oluştuğunu söylüyordu. Gökhan Akçura'nın aktardığı gibi, Febüs'e göre "Zenginler pek resim çektirmezler; ya makineleri vardır yahut sık sık seyahat ettikleri için Avrupa'da çektirirler." idi. Stüdyoların asıl müşterileri mekteplilerdi fakat "son zamanlarda resim çektiren kadınlar" da çoğalmaya başlamıştı.[11]

Kemalist devrimin ve Türk modernleşmesinin başarısını dünyaya kanıtlamak isteyen yönetici seçkinler, Cumhuriyet'in ilk yıllarında fotoğrafın temsil gücünden stratejik bir biçimde yararlandı. Başta Mustafa Kemal Atatürk ve İsmet İnönü olmak üzere yönetici kadroların hem yerel hem de uluslararası basında sıkça kullanılan şık takım elbiseli, fötr şapkalı fotoğrafları hızla Batılılaşan yeni Türk vatandaşı imajını perçinledi. Atatürk'ün eşi Latife Hanım'la

Fotoğraf 4 - Alman Ihagee firmasının ürettiği Exakta fotoğraf makinesini tanıtan bir reklam, İstanbul, 28 Aralık 1937, *Cumhuriyet*. İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi

veya manevi kızlarıyla yan yana çektirdiği fotoğraflar da modern Türk kadınının kamusal alandaki görünürlüğünü artırmayı amaçlıyordu. Fotoğrafın Kemalist devrim için önemini anlayan CHP, 1932'de kurulan Halkevleri'nde fotoğraf eğitimini teşvik etti. Murat Ervin'in belirttiği gibi "Bu yıllarda fotoğraftan beklenen, yurt güzellikleriyle birlikte, genç devletin yöneticilerinin de halka tanıtılması"ydı.[12] Bunun yanı sıra 1940'lı yıllarda Halkevleri'nde düzenlenen fotoğraf yarışmaları hem amatör fotoğrafçılığın artmasına hem de fotoğraf sanatının benimsetilmesine katkıda bulundu. Aynı şekilde Köy Enstitüleri'nde de fotoğraf, resim-iş dersinin kurs konuları arasında yer almaktaydı.[13] 1930'lu yılların basınında Kodak gibi şir-

Fotoğraf 5 - Bir aile fotoğrafı, 1930'lar. 13.5 x 8.7 cm
Akkasah Fotoğraf Arşivi, New York Üniversitesi Abu Dabi

Fotoğraf 6 - Bir aile fotoğrafı, 19 Ekim 1923. 23.2 x 16.4 cm
Akkasah Fotoğraf Arşivi, New York Üniversitesi Abu Dabi

ketler ya da *Akşam* gibi gazeteler tarafından düzenlenen amatör fotoğraf yarışmalarının ilanlarına da rastlıyoruz.

Febüs Efendi'nin röportajı, kentli orta sınıf aileler arasında fotoğraf makinelerinin popülerlik kazanmaya başladığı bir döneme ışık tutuyor. "Şipşak" kavramı büyük ölçüde Eastman Kodak tarafından 1900'de tanıtılan *Brownie* kutu fotoğraf makinesiyle gündelik hayata girdi. *Brownie* aynı zamanda dijital fotoğrafın yaygınlaşmasına dek hüküm sürecek olan "Kodak dönemi"nin de başlangıcını temsil ediyordu.[14] 1930'lu yıllarda *Cumhuriyet*, *Milliyet*, *Son Posta* ve *Son Saat* gibi gazetelerde düzenli olarak yayınlanan Kodak, Nori, Zeiss Ikon ve Exakta gibi markaların reklamlarındaki artış, fotoğraf makinelerinin de buzdolabı, elektrikli süpürge, gramofon ve radyo gibi, orta sınıf hanelerin edinmesi için teşvik edilen tüketici nesneleri arasında yerini almaya başladığını gösteriyor. Fotoğraf makinesi reklamları, çoğunlukla Beyoğlu, Sirkeci ve Beyazıt gibi bölgelerde hizmet veren firmalar ve stüdyolar sayesinde Batılı markaların piyasaya çıktıktan kısa bir süre sonra İstanbul'a geldiğini göstermesi açısından da önem taşıyor. Örneğin, 15 Aralık 1929 tarihli *Cumhuriyet* gazetesinde yer alan bir Kodak reklamı, Kodak fotoğraf makinelerini "Noel ve sene başı için hoşa gideceği muhakkak olan en makbul bir hediye" olarak tanıtıyor (Fotoğraf 3).[15] 28 Aralık 1937 tarihli başka bir reklam ise Exakta makinelerini "şayanı hayret bir hediye" olarak satışa sunuyor (Fotoğraf 4). Bu reklamlardan fotoğraf makinelerinin o dönemde popüler bir hediye nesnesi olarak da görüldüğünü anlıyoruz.

AİLE ODAKLI MODERNLEŞME

Uzun süren bir savaş döneminin ardından 1923'te kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nin yönetici seçkinleri, geç Osmanlı döneminin modernleşme çabalarının dinamiklerini temel alarak yeni bir Türk milleti yaratma misyonuyla hareket etti. Meltem Ahıska'nın işaret ettiği gibi bu süreçte Kemalist devrime, Doğu ile Batı arasında bir "sınır idaresi" damgasını vurdu.[16] Bu sınır idaresi, kadının toplumdaki rolü ve kamusal alandaki görünürlüğü, erkeğin ailedeki değişen konumu ve geleneklerin modern Cumhuriyet'in imgelerine entegrasyonu gibi konularda aile fotoğraflarında da kendini gösteriyor. Dönemin vernaküler fotoğrafları giderek sekülerleşen kamusal hayata ve değişen toplumsal yapıya dair bize önemli ipuçları sunuyor. Dönemin aile fotoğraflarındaki temsiller, fotoğrafın, Kemalist rejimin arzu ettiği ideal yurttaş imajının belgelenmesine, müzakere edilmesine ve yayılmasına katkıda bulunarak Cumhuriyet'in inşa etmek istediği sınıflandırılmış ve cinsiyetlendirilmiş bir "yeni Türk" kimliği oluşturmada kilit rol oynadığına işaret ediyor.

Bu bağlamda Fotoğraf 5, erken Cumhuriyet dönemi vernaküler fotoğrafında aile temsilleri konusunda istisnailiği değil "sıradanlığıyla" çarpıcı bir örnek olarak karşımıza çıkıyor. 1930'larda bir stüdyoda çekildiği anlaşılan bu fotoğraf üç kişilik kentli modern çekirdek bir ailenin temsilini ortaya koyuyor. Üzerinde herhangi bir not ya da stüdyo kaşesi bulunmadığından bu fotoğrafın nerede ve hangi vesileyle çekildiğini söylemek güç. O dönemde aile fotoğrafla-

Fotoğraf 7 - Bir aile fotoğrafı, 1920'ler. 13.8 x 8.7 cm
Akkasah Fotoğraf Arşivi, New York Üniversitesi Abu Dabi

Fotoğraf 8 - Bir aile fotoğrafı, Sebah & Joaillier, İstanbul, 1920'ler. 9.0 x 14.0 cm. Akkasah Fotoğraf Arşivi, New York Üniversitesi Abu Dabi

rının en çok bayram, doğum günleri, düğün ve nişan törenleri vesilesiyle çektirildiği düşünüldüğünde, özellikle aile üyelerinin şık ve özenli giyimi göz önüne alınarak bu fotoğrafın da muhtemelen böyle özel bir günde çektirilmiş olduğu düşünülebilir. Fotoğraftaki çift bu portreyi akrabalarına, özellikle de anne/kayınvalide ve babalarına/kayınpederlerine hediye etmek amacıyla çektirmiş veya çoğaltmış olabilir. Fotoğraftaki aile fertleri son moda ve birbiriyle uyum içindeki kıyafetleri, cilalı ayakkabıları ve zarif aksesuarlarıyla Kemalist devrimin tahayyülündeki ideal aile fotoğrafını verirken bir yandan da bir stüdyo portresine atfettikleri önemi vurguluyor.

Fotoğraf 3'teki kadının muhtemelen kadife olan koyu renkli şapkası, küpeleri, eldivenleri, kemeri ve elinde tuttuğu cüzdanı modern Batılı kadın bir imajı çiziyor. Kadın bu imajı erkeğe doğru sırtını vererek arkaya hafifçe yaslandığı zarif, ağırbaşlı ve bir o kadar da kendinden emin bir pozla pekiştiriyor. Aynı şekilde fotoğraftaki adam ütülü takım elbisesi, kolalı gömleği, özenle bağlanmış kravatı ve titizlikle taranmış saçları ile o dönemin kentli erkeklerinden beklenen beyefendi imajını ortaya koyuyor. Kompozisyonunda simetrinin önemli bir faktör olduğu anlaşılan bu stüdyo portresinin tam ortasındaki kız çocuğu da aynı şekilde dizlerine doğru özenle çekilmiş açık renk çorapları, dikkatle bağlanmış ayakkabı bağcıkları, pilili elbisesi ve annesinin yakasıyla uyum içindeki büyük tül kurdelesiyle terbiyeli, uslu ve sağlıklı bir kız çocuğu olarak poz veriyor. Sahaflardan arşive uzanan yolculuğundan önce büyük olasılıkla dolaşımı aile ve arkadaşlar arasında sınırlı kalmış olsa da, fotoğrafçının varlığıyla şekillenen stüdyo mekanının yarı özel yarı kamusal özelliği bu fotoğrafı bir ölçüde kamusal alana taşıyor. Böylece fotoğraftaki üç birey, bir grup portresi üzerinden, birbirine derin bir saygı ve sevgi bağıyla bağlı, saygın ve mutlu bir çekirdek aile imajını üretirken bir yandan da Kemalist rejimin arzuladığı Cumhuriyet erkeği ve Cumhuriyet kadını temsillerini "sahneye koyuyor".[17] Bu yönüyle fotoğrafta hem rejimin hem de fotoğraftaki ailenin "modern Cumhuriyet ailesi" hakkındaki tahayyülü iç içe geçerek yeniden üretiliyor.

Fotoğraftaki tek çocuk, dönemin pek çok aile fotoğrafıyla paralellik gösteriyor. Duben ve Behar'ın yazdığı gibi, anneliğin bir kadının en kutsal görevi ol-

Fotoğraf 9
Bir aile fotoğrafı, Studio Photo L'Aigle, İstanbul, 1920'ler.
22.8 x 27.7 cm
Akkasah Fotoğraf Arşivi, New York Üniversitesi Abu Dabi

duğu söylemine rağmen, İstanbul'da doğum oranları 1880'lerden 1930'lara sürekli düşüş kaydetmekteydi.[18] 1930'larda çekirdek ailenin önemi giderek artarken kadınların ortalama evlenme yaşı yirmi üçe yükselmişti. Anne-babalar giderek yalnızca "kendilerini yeniden üretecek" sayıda çocuk sahibi olmak istiyordu.[19] Nitekim dönemin kentli orta sınıf aile portrelerinde çocuk sayısının genellikle üç ile sınırlı kaldığını gözlemliyoruz. Duben ve Behar, kadınların işgücüne katılımının artması gibi değişen ekonomik koşulların yanı sıra şehirlerde daha küçük dairelere taşınan ailelerin yaşam tarzı değişiklikleri ve kullanılan çe-

GÜNÜMÜZDE SAHAFLARDA, ANTİKACILARDA, ÖZEL KOLEKSİYONLARDA VE ARŞİVLERDE RASTLADIĞIMIZ VERNAKÜLER FOTOĞRAFLAR KENTLİ ORTA SINIF VATANDAŞLARIN YENİ CUMHURİYET AİLESİNİN İNŞASINA KENDİ FOTOĞRAF TEMSİLLERİ ÜZERİNDEN BÜYÜK ÖLÇÜDE DESTEK VERDİĞİNİ VE AKTİF OLARAK KATILDIĞINI ORTAYA KOYUYOR.

Fotoğraf 10 - Bir düğün portesi, 14 Temmuz 1932. 14.0 x 9.0 cm
Akkasah Fotoğraf Arşivi, New York Üniversitesi Abu Dabi

şitli doğum kontrol yöntemlerinin de düşen doğum oranlarını açıklayabileceğini belirtiyor.[20] Duben ve Behar'ın araştırması İstanbul'a odaklanıyor; fakat dönemin aile fotoğrafları diğer kentlerde yaşayan eğitimli üst ve orta sınıf aileler arasında da benzer eğilimler olduğu fikrini veriyor.

Serpil Sancar, Türk modernleşme projesinin başarısını "aile odaklı modernleşme" stratejisine bağlamaktadır.[21] Bu strateji dahilinde aile, ulusun çekirdek ahlaki birimi olarak tanımlanmıştır.[22] Sancar ulusun kurucu unsurlarından biri olarak kodlanan modern Türk ailesinin inşasını, "yeni gelişen kentlerin modern yaşamının rol modeli olacak 'orta sınıf aile'nin geliştirilmesi" olarak açıklıyor.[23] Fakat bu orta sınıf aile inşasında "[m]odern Türk kadını aynı çağın kadın reformcularının ileri sürdüğü ifade ile 'suffrejee kadın kimliği'nden farklı, hatta ona karşıt bir söylemsel süreçte yaratılmıştı". Sancar'ın vurguladığı gibi, "Modern Türk kadını kendi kişisel özgürlüklerinin peşinde koşan bir 'bencil' değil, ailesi, ulusu için var olan bir 'kolektif özne'ydi."[24] Bu süreci "[m]odern ama Batılı kadınlara benzemeden kadın olma ve 'modern aile yaratma arzusu'" şekillendirmekteydi.[25] Sağlıklı, eğitimli, sadık ve disiplinli çocuklar yetiştirmeleri gereken Türk kadınlarının geleceğin anneleri olarak üreme kapasitelerini güçlendirmeleri, bu nedenle de sağlıklı ve güçlü vücutlara sahip olması bekleniyordu. İdeal Türk çocuğunun temsiline dönüşen "gürbüz çocuk" aynı zamanda güçlü bir milletin sembolünü oluşturmaktaydı.[26] Sancar, "erkeklerin 'devlet işleri'yle kadınların kültürel/sivil yaşam ve aile ile uğraşması üzerine kurulu bir cinsiyet rejimi" üzerinden kurgulanan ve böylece "milliyetçi modernler" ile "muhafazakar modernler" arasında ortak bir ideolojik zemin yaratabilmiş olan "aile odaklı modernleşme" projesi konusunda kadınların da "çok itiraz etmeden bu projenin onlara açtığı geniş hareket alanını kullanarak var olmayı" seçtiklerini anlatmaktadır.[27]

Erkeğin ailedeki rolü hakkında ise Nükhet Sirman şöyle yazıyor: "Medeni Kanun, adına özel alan denmeye başlayan aile içi ve özel kişilerin birbirleriyle kurdukları ilişkileri düzenleyen, bunlara yeni bir biçim veren reformların temelini oluşturdu. Bundan böyle adam olan, sadece malına, mülküne ve yaşamına sahip olmakla kalmayacak, beylere, paşalara tanınan ev reisliği onlara da tanınacaktı. Artık eşitlik sağlanmış, herkesin bir eviyle, ona bağımlı olarak yaşayan bir ailesi olabilecekti. Yeni adamla, paşa babalığından aile babalığına geçiş mümkün oluyor, her koca bir anlamda paşa oluyordu."[28] Bu bağlamda Fotoğraf 5'teki erkek, 1920'lerin ve 1930'ların cinsiyet normlarına uygun olarak, bir "modern koca" ve "modern baba" olarak kendisi için yeniden tanımlanan aile reisi rolünü sergilemektedir. Bu fotoğrafta ilginç olan bir detay, erkeğin kız çocuğunun omzuna elini koyarken kadının sağ elinin arkada kalmasıdır. Büyük ihtimalle bu pozu kurgulayan, fotoğrafa "artistik" bir hava katmak isteyen fotoğrafçıydı. Arkasında yatan neden ne

Fotoğraf 11 - Üç kadın bir erkek, 1930'lar. 9 x 14 cm
Akkasah Fotoğraf Arşivi, New York Üniversitesi Abu Dabi

olursa olsun sergilediği bu pozla erkeğin aile babası rolünü pekiştirmiş olduğu söylenebilir.[29]

1920'ler ve 1930'larda nişanlı veya evli çiftlerin portrelerinde belli bir fiziksel yakınlığa izin verildiğini görüyoruz. Duben ve Behar'ın yazdığı gibi, 1880'lerden 1930'lara gelindiğinde İstanbul başta olmak üzere belli başlı kentlerde karı-koca arasındaki yaş ortalaması düşmüş, evlilikler artık çiftler arasında samimiliğin arttığı, giderek demokratikleşen ortaklıklara dönüşmeye başlamıştı.[30] Eşler birbirlerini isimleriyle çağırmaya, birlikte dışarı çıkmaya, kart oynamaya veya müzik icra etmeye başlıyordu. Bununla beraber, modern Türk erkeği ve kadını ne kadar aşık olmaya teşvik edilse de bu aşk ancak "ailenin denetimi altında" yaşandığı müddetçe kabul görüyordu.[31] Nişanlı ve evlilerin portrelerinde el ele tutuşmak ya da yanak yanağa poz vermek şeklinde tezahür eden muhabbet biçimlerinin de evlilik kurumu tarafından düzenlendiği için caiz görüldüğü söylenebilir. Çocuklu aile portrelerinde ise kadın ve erkek, karı-koca kimliğinden anne-baba kimliğine geçiş yaparken eşler arasındaki sevgi bağı çocuk figürü üzerinden temsil ediliyor; çocuk, anne ve baba arasında doğal bir bağlantı unsuru haline geliyor.

Çocuk eğitimi ve sağlığına yapılan vurgudaki artışla, aileler 20. yüzyılın başında çocuklarını "iyi" yetiştirmeye odaklanır olmuşlardı.[32] Duben ve Behar'ın İstanbul özelinde sorduğu gibi: "Aileler acaba daha az çocuk sahibi olmaya başladıkları için mi çocuk-merkezli oldular, yoksa çocuk-merkezli olmaya başladıkları için mi daha az çocuk sahibi olmaya başladılar?"[33] Her iki seçenekte de kentli modern babaların çocuklarını yetiştirmeye daha fazla emek harcamaya başladıklarını söylemek mümkün. 1930'lara gelindiğinde uzak, otoriter bir baba figürü istenmeyen bir temsile dönüşürken Mustafa Kemal'i örnek alan ilerici Türk babalar, artık (öz veya manevi) kızlarının eğitim almalarını ve sosyal hayata katılmalarını destekler olmuşlardı.[34] Ahmet Murat Aytaç'ın vurguladığı gibi modern aile fikrinin temelinde "çocuk yetiştirme ile ilgili zihniyetin kökten değişime uğraması ve bir tür 'çocuğun keşfi' denebilecek bir modernlik dönüşümü" yatmaktadır. Fotoğraf 5'te gördüğümüz gibi, "çocuğun keşfi" 1920'li ve 1930'lu yıllarında stüdyo portrelerinde, çocuklarıyla birlikte poz veren sevgi ve şefkat dolu "yeni baba" figürü yoluyla da karşımıza çıkmaktadır.[35]

SONUÇ

Vernaküler fotoğraf Cumhuriyet'in ilk yıllarında toplumun sınıfsal yapısını anlamamıza yardımcı olan et-

Fotoğraf 12 - Bir grup fotoğrafı, 1920'ler. 14 x 9 cm
Akkasah Fotoğraf Arşivi, New York Üniversitesi Abu Dabi

kenlerden biri olarak göze çarpmaktadır. Bir yandan da arzu edilen Cumhuriyet kadını ve Cumhuriyet erkeği imgesinin Doğu/Batı ya da Alaturka/Alafranga ekseninin ötesinde sınıfsal olarak da kodlanmış olduğunu gözler önüne sermektedir. 1920'li ve 1930'lu yılların vernaküler fotoğrafları özellikle cinsiyetlendirilmiş ve sınıflandırılmış bir aile temsili sunuyor. Dönemin fotoğraflarında Cumhuriyet'in arzuladığı yeni Türk ailesi, kentli, modern, laik ve orta sınıf bir aile olarak kodlanıyor. Günümüzde sahaflarda, antikacılarda, özel koleksiyonlarda ve arşivlerde rastladığımız vernaküler fotoğraflar kentli orta sınıf vatandaşların yeni Cumhuriyet ailesinin inşasına kendi fotoğraf temsilleri üzerinden büyük ölçüde destek verdiğini ve aktif olarak katıldığını ortaya koyuyor. Orta sınıfa ait olma arzusuyla perçinlenen modern ve laik bir yaşam tarzının inşası, yalnızca Kemalist politikalardan değil, moda akımlarından sinemaya dönemin pek çok sosyokültürel gelişmesinden de etkilenmekteydi. Aynı zamanda vernaküler fotoğraflar devlet tarafından arzulanan toplumsal cinsiyet ve sınıf temsillerinin vatandaşlar tarafından müzakere edilebildiği alanlardan biri olarak karşımıza çıkıyor. Vernaküler fotoğraflardaki temsillerin çeşitliliği 1920'li ve 1930'lu yıllarda fotoğrafın orta sınıfların gündelik hayatına giderek daha çok eklemlenmiş olduğunu gösteriyor. Fotoğrafların ait oldukları sosyal tarihleri anlamak, tahayyül etmek ve yeniden inşa etmek için önemli kılan şey, tam da bu fotoğrafların "sıradanlığı" denebilir.

Fotoğraf 13 - Dört genç kız, Foto Hamdi, Burdur, 1920'ler. 13.3 x 8.5 cm. Akkasah Fotoğraf Arşivi, New York Üniversitesi Abu Dabi

DİPNOTLAR

1 Bkz. Engin Özendes, *Abdullah Frères: Osmanlı Sarayının Fotoğrafçıları*, İstanbul: YKY, 2006; Engin Özendes, Osmanlı İmparatorluğu'nda Fotoğrafçılık 1839-1923, İstanbul: YEM Yayın, 2013; Zeynep Çelik ve Edhem Eldem (ed.), *Osmanlı İmparatorluğu'nda Fotoğraf ve Modernite 1840–1914*, İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları, 2015.

2 Ahmet Ersoy, "Ottomans and the Kodak Galaxy: Archiving Everyday Life and Historical Space in Ottoman Illustrated Journals", *History of Photography* 40, no. 3 (2016): 330–57, s. 333–339.

3 Gülderen Bölük, *Fotoğrafın Serüveni*, İstanbul: Kapı Yayınları, 2014.

4 Bölük, *a.g.e.*, s. 30.

5 Engin Özendes, Osmanlı İmparatorluğu'nda Fotoğrafçılık 1839-1923, İstanbul: YEM Yayın, 2013.

6 Geoffrey Batchen, *Each Wild Idea: Writing: Photography: History*, Cambridge, MA and London: The MIT Press, 2000, s. 59.

7 Bkz. Seyit Ali Ak, *Erken Cumhuriyet Dönemi Türk Fotoğrafı*, İstanbul: Remzi Kitabevi, 2001; Bölük, a.g.e.

8 Bu yazıda 2014–2018 yılları arasında sahaflar ve antikacılardan edinerek oluşturduğum, halen New York Üniversitesi Abu Dabi'ye bağlı Akkasah Fotoğraf Arşivi'nde muhafaza edilen Özge Calafato Koleksiyonu'ndan yararlandım. 1920'lerden 1990'lara Türkiye tarihine ışık tutan bu koleksiyon yaklaşık 17.000 vernaküler fotoğraftan oluşmaktadır. Bu anlamda bu koleksiyon dünyada Türkiye üzerine oluşturulmuş ve açık erişime sahip en kapsamlı vernaküler fotoğraf koleksiyonlarından biri olarak öne çıkmaktadır.

9 Yusuf Murat Şen, "Alaminüt Fotoğrafçılık", *Fotoğraf Dergisi*, 44 (2002).

10 Gökhan Akçura, "Hatıralar Hayal Oldu", *Manifold* (blog), 20 Nisan 2020. Erişim 11 Şubat 2021. https://manifold.press/hatiralar-hayal-oldu.

11 Aktaran Akçura, *a.g.e.*

12 Murat Ervin, "Türk Fotoğraf Sanatının Gelişim Süreci İçerisinde Halkevleri ve Köy Enstitülerinin Rolü", Yüksek Lisans tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, 2006, s.14.

13 Ervin, *a.g.e.*, s. 106.

14 Richard Chalfen, *Snapshot Versions of Life*. Bowling Green, Ohio: Bowling Green State University Popular Press, 1987; Risto Sarvas ve David M. Frohlich, *From Snapshots to Social Media: The Changing Picture of Domestic Photography*, London: Springer, 2011.

15 Modern tüketim nesnelerinin 1920'li ve 1930'lu yılların basınındaki reklamlarına bakarken dönemin gazete tirajlarını göz ardı etmemek gerekir. Örneğin dönemin önde gelen gazetesi *Cumhuriyet*'in tirajı 1928'de 8000, 1931'de 14.000, 1932'de ise 20.000 civarındaydı. Çoğunluğu o yıllarda nüfusu bir milyonun altında olan İstanbul'da dağıtılan gazeteler diğer şehirlere abonelik yoluyla postalanmaktaydı. Bkz. Rıfat Bali, "Tek Parti Döneminde Gazete Tirajları", *Tarih ve Toplum* 221 (2002): 18-19.

16 Meltem Ahıska, *Radyonun Sihirli Kapısı: Garbiyatçılık ve Politik Öznellik*, İstanbul: Metis, 2005.

17 Elizabeth Edwards, "Little Theatres of Self: Thinking about the Social." *We are the People: Postcards from the Collection of Tom Phillips* içinde, 26–37, London: National Portrait Gallery, 2004.

18 Alan Duben ve Cem Behar, İstanbul Haneleri: Evlilik *Aile ve Doğurganlık 1880–1940*, İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, 2014, s. 252.

19 Duben ve Behar, *a.g.e.*, s. 247–252.

20 Duben ve Behar, *a.g.e.*

21 Serpil Sancar, *Türk Modernleşmesinin Cinsiyeti: Erkekler Devlet, Kadınlar Aile Kurar*, İstanbul: İletişim, 2017, s. 309. Ayrıca bkz. Zafer Toprak, *Türkiye'de Kadın Özgürlüğü ve Feminizm 1908–1935*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2015; Zafer Toprak, "Türkiye'de Toplumsal Cinsiyet ve Vatandaşlık." 75 Yılda Tebaa'dan Yurttaş'a Doğru: Bilanço '98 içinde, ed. Artun Ünsal, İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları, 1998, s. 66–76; Yeşim Arat, "Türkiye'de Modernleşme Projesi ve Kadınlar." Türkiye'de Modernleşme ve Ulusal Kimlik içinde, ed. Sibel Bozdoğan ve Reşat Kasaba, İstanbul: Tarih Vakfı, 2005, s. 82-98.

22 Ayşe Durakbaşa, "Cumhuriyet Döneminde Modern Kadın ve Erkek Kimliklerinin Oluşumu: Kemalist Kadın Kimliği ve 'Münevver Erkekler." *75 Yılda Kadınlar ve Erkekler: Bilanço '98* içinde, Ayşe Berktay Hacımirzaoğlu (ed.), 29–50, İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları, 1998.

23 Sancar, *a.g.e.*, s. 208.

24 Sancar, *a.g.e.*, s. 209.

25 Sancar, *a.g.e.*, s. 209.

26 Yılmaz, Hale. *Becoming Turkish: Nationalist Reforms and Cultural Negotiations in Early Republican Turkey (1923–1945)*. Syracuse, NY: Syracuse University Press, 2013.

27 Sancar a.g.e., s. 191, 309.

28 Nükhet Sirman, "Adam Olmak." Üç Kuşak Cumhuriyet içinde, ed. Uğur Tanyeli, 36-39, İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, 1998, s. 37.

29 Bkz. Özge Baykan Calafato, *Posing for the Republic: Making the Modern Turkish Citizen in Vernacular Photographs from the 1920s and 1930s*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Amsterdam: Amsterdam Üniversitesi, 2020.

30 Duben ve Behar, *a.g.e.*, s. 235–238.

31 Duben ve Behar, *a.g.e.*, s. 258.

32 Duben ve Behar, *a.g.e.*

33 Duben ve Behar, *a.g.e.*, s. 247.

34 Hale Yılmaz, *a.g.e.*, s. 112.

35 Ahmet Murat Aytaç, *Ailenin Serencamı: Türkiye'de Modern Aile Fikrinin Oluşumu*, Ankara: Dipnot Yayınları, 2007, s. 82 (Sancar a.g.e., s. 223 içinde).

Nigâr Hanım'ın Edebiyat Kamusundaki Konumu, Etkileşimler ve *Hâtırât*'ı

HÜSNİYE GÜLSEV KOÇ

NİGÂR HANIM, 1880'Lİ YILLARIN SONLARINDAN İTİBAREN EDEBİYAT KAMUSUNDA ESERLERİYLE, KÜLTÜREL BİRİKİMİYLE VE ENTELEKTÜEL ÇEVRESİYLE HER DAİM GÖRÜNÜR OLMAYI BAŞARMIŞ BİR YAZARDIR. ERİL OTORİTEYLE ÇATIŞMADAN EDEBİYAT DÜNYASINA ADIM ATMIŞ, ROMANIN MUTEBER BİR TÜR SAYILDIĞI BİR ZAMAN DİLİMİNDE ŞİİRLERİYLE ÖNE ÇIKMIŞ VE KENDİSİNE BÜYÜK BİR İLGİ GÖSTERİLMİŞTİR.

Taha Toros Arşivi

GİRİŞ

Geleneksel temeller üzerine kurulu Osmanlı Devleti'nin Tanzimat'la başlayan modernleşme sürecinde yaşadığı değişimler, sadece siyasi yapıda değil, toplumun yeniden yapılanmasında da belirleyici bir etken olmuştur. Modernleşmenin önemli simgelerinden biri sayılan "kadınlık" ve "kadın kimliği" hem erkekler hem de kadınlar tarafından sorunsallaştırılarak mevcut tartışmaların zeminini oluşturmuştur. Bu değişim sonrası kadınlar, "yazarlık" alanının kendilerine sunduğu alanı genişleterek "söz söyleme" ve "temsil etme" imkânlarını kullanmışlardır. Bu bağlamda özellikle 1870'lerden itibaren Osmanlı'da kadınlarla ilgili meselelerin kamusal alanda yoğunlukla tartışılmaya başladığı görülmektedir.

Nigâr binti Osman (1862-1918), Osmanlı toplumunda "kadın" ekseninde yaşanan bu kültürel değişimin merkezinde bulunmuş bir isimdir. Özellikle kadınların toplumsal hayattaki görünürlüklerini arttıran bu değişimi hem edebî eserleri hem de kamusal alandaki çalışmaları vasıtasıyla desteklemiştir. Nigâr Hanım, nâm-ı diğer Şair Nigâr, döneminin diğer kadın yazarları olan Fatma Aliye, Makbule Leman, Emine Semiye gibi toplumsal alanda öncü bir isim olmuştur. İlk eserlerini 1887 yılından itibaren yayımlamaya başlamış ve ölümüne kadar şiir, hikâye, tiyatro, deneme, makale ve mektup gibi farklı türlerde ve farklı mecralarda eserler vermiştir. Edebiyat çevreleriyle olan bağlantıları, evinde düzenlediği "Salı Toplantıları" ve kadın derneklerindeki aktif görevleri ile on dokuzuncu yüzyıl Osmanlı kültürel ve sosyal hayatının daima merkezinde bulunmuştur. Dönemin kadın figürlerini gözden geçirdiği "Tanzimat Kadını" başlıklı makalesinde, Zehra Toska, Nigâr Hanım'ın "kadın hareketi" içerisindeki yerine işaret ederek onun "yalnızca eserleriyle değil, kişiliği ve yaşam biçimiyle de Osmanlı kültür hayatını etkilemiş kadınların başında" geldiğini ifade etmektedir.[1]

Eserlerinin sonuna "Nigâr binti Osman" imzasını atan Nigâr Hanım, 1848 Macar İhtilali'nden sonra

Nigar Hanım ve ailesi. Oturanlar (soldan): Nigar Hanım'ın annesi Emine Rifati Hanım, Nigar Hanım'ın babası Macar Osman Paşa, küçük oğlu Salih Keramet ve Nigar Hanım. Ayaktakiler (soldan): Nigar Hanım'ın ortanca oğlu Feridun, büyük oğlu Münir ve kocası İhsan Bey
Taha Toros Arşivi

Osmanlı Devleti'ne sığınarak ihtida eden ve "Macar" lakabıyla tanınan Osman Paşa'nın kızıdır. Annesi ise Sadrazam Keçecizâde Fuad Paşa'nın mühürdarı Nûri Bey'in kızı Emine Rifatî Hanım'dır. Babasının nüfuzu, ilmi ve musikiye olan merakı sayesinde küçük yaşlardan itibaren sanat çevrelerinde yetişme imkânı bulmuştur. Nigâr Hanım'ın ilk şiir kitabı olan *Efsûs*'un birinci kısmı 1887, ikinci kısmı ise 1890 yılında yayımlanmıştır. İlk şiir kitabıyla birlikte edebiyat çevrelerinde önemli bir ün kazanan Nigâr Hanım hem eserleri hem de kendisiyle ilgili yazılan yazılarla birlikte dönemin edebiyat ağının içerisinde etkin bir şekilde yer almıştır. 1896 yılında *Hanımlara Mahsus Gazete*'deki yazılarını derlediği *Nîrân* ve 1899'da *Aks-i Sedâ* başlıklı şiir kitabı basılmıştır. 1901 yılında daha önceleri *Hanımlara Mahsus Gazete*'de tefrika edilen *Safahat-i Kalp* başlıklı mektup-romanı, 1916 yılında ise Balkan Harbi ve Birinci Dünya Savaşı'yla ilgili kahramanlık ve vatanseverlik temalarını içeren *Elhân-ı Vatan* başlıklı son eseri yayımlanmıştır. Bu eserlerin dışında Nigâr Hanım'ın 1883 yılında yazdığı ancak yayımlatmadığı *Tesir-i Aşk* başlıklı bir tiyatro eseri de bulunmaktadır.

Nigâr Hanım, Türk edebiyatı tarihine yayımlanmış eserleri kadar yayımlanmamış eserleri ile de katkı sağlamış ve ilkleri gerçekleştirmiş bir yazardır. Bu bağlamda Nigâr Hanım'ın yayımlanmayan fakat "günlük" türüne dair tartışmalarda kendisine sürekli atıf yapılan 1887-1918 yılları arasında tutmuş olduğu günlükleri,[2] erken bir dönemde, bir kadının kendine, yaşadığı topluma ve edebiyat kamusundaki ilişkiler ağına dair deneyimlerini, kırgınlıklarını, beklentilerini, hesaplaşmalarını aktarmaktadır.

On dokuzuncu yüzyılda yazı âleminde seçtikleri yol ile hemcinslerine yol gösterici" olmayı seçen dönemin kadın yazarlarının ürettiği metinlerin çoğunun, yayımlananlar dışında, Arap harfli olmalarından ve titizlikle yürütülmesi gereken bir arşiv çalışması gerektirdiğinden dolayı edebiyat tarihlerinde yeterince yer alamadığı görülür. Bu yüzden son yıllarda on dokuzuncu yüzyıl Osmanlı kadın edebiyatına dair yapılan çalışmaların odak noktasını, kadınlar tarafından üretilen ancak zamanla ya unutulan ya ihmal edilen ya da Latin harflerine çevrilmediği için akademik çalışmalara ve edebiyat kamusuna dâhil edilmeyen metinlerin edebiyat tarihine yeniden kazandırılması fikri oluşturmaktadır. Nigâr Hanım'ın henüz Latin harflerine aktarılmamış olan *Hâtırât* adlı eseri, kadın edebiyat tarihine katkı sunacak önemli bir eserdir. Milli Kütüphane'de Yazmalar Koleksiyonu Yz. A 1674 arşiv numarasıyla kayıtlı bulunan bu hatırat 184 varaktan oluşmaktadır ve tek nüshası bulunmaktadır. Hatıratın yazılı olduğu defter, meşin kahverengi bir cilde sahiptir ve cildin üstündeki şemse yerinde bir "N" harfi bulunur. 1891-1916 tarihleri arasında Emine Semiye, Fatma Aliye, Makbule Leman, Abdülhak Hâmid, Cenab Şehabettin, Halit Ziya Uşaklıgil, Süleyman Nazif, Recaizade Mahmut Ekrem gibi dönemin önemli edebiyatçılarının Nigâr Hanım hakkındaki duygularını ve düşüncelerini yazdıkları bu hatıra def-

teri aynı zamanda bir "albüm" olarak da nitelendirilebilir. Bu eseri albüm olarak anmamızın nedeni Nigâr Hanım'ın yine Milli Kütüphane'de Yz. A 1698 arşiv numarasıyla kayıtlı olan *Albüme-i Edibe* (Hâtırât)[3] adlı eseriyle olan benzerliğidir. *Albüme-i Edibe*'de[4] de bu hatıratta olduğu gibi döneminde meşhur olan isimlerin Nigâr Hanım hakkındaki düşüncelerini ve duygularını içeren yazılar yer almaktadır. Her iki kaynak da dönemin önemli isimlerinin birbirleriyle olan ilişkiler ağını gösterebilecek ve edebiyat kamusunun hem cinsiyet hem din ve millet hem de sosyal çevre bağlamında çeşitliliğini ortaya koyacak özelliklere sahiptir.

1891- 1916 yılları arasında tutulan bu hatırat (albüm), Nigâr Hanım'ın dostlarının onun hakkındaki duygularını ve teveccühlerini içermektedir. Bu metnin varlığı, Nigâr Hanım'ın kendini yazmak meselesi kadar "kendini yazdırmak" meselesini yani ismini ve vasıflarını kayıt altına almayı önemsediğini gösterir. Deftere not yazanlar arasında dönemin edebiyatçıları, devlet adamları, farklı milletlerden ve farklı mesleklerden birçok kişi vardır. Ayrıca albümde Osmanlıcanın yanı sıra Almanca, Fransızca, Japonca notlar, şiirler ve çizimler de bulunmaktadır. Kısacası bu hatırat, Nigâr Hanım'ın dönemin yazarlarıyla kurduğu yakın ilişkiyi ve bu ilişki ağları vasıtasıyla edebiyat kamusundaki görünürlüğünü göstermektedir. Bu çalışmanın öncelikli amacı, *Hâtırât*'ın içeriğine, albüm tutma geleneğine dair bir bilgilendirme yapmak ve böylece bu eseri görünür kılmaktır. Bu eserin varlığı, on dokuzuncu yüzyılda bir kadın yazarın edebiyat kamusunda nasıl bir görünürlük ve temsil gücü kazandığını gösterir niteliktedir. Bu çalışmada öncelikle Nigâr Hanım'ın edebiyat kamusunda hangi şartlar altında ortaya çıktığına odaklanılacaktır. Sonrasında hatıratta yer alan yazılardan hareketle yazarın hangi ilişkiler ağı içerisinde yer aldığı gösterilmeye çalışılacaktır.

NİGÂR HANIM'IN EDEBİYAT KAMUSUNDA ORTAYA ÇIKIŞI

Fatih Altuğ, Ahmet Mithat ile Fatma Aliye'nin birlikte yazmış oldukları *Hayal ve Hakikat* eserinin önsözünde on dokuzuncu yüzyılda edebiyat kamusunun anlayışını şu şekilde özetler: "Osmanlı toplumsal ve simgesel düzeni, kadın yazarın da kadın karakterin de öznellik alanlarını, yazarlık otoritelerini, kendi olma arzularını kısıtlamaktadır."[5] Peki, edebi otoritenin/yazarlığın ataerkil kodlarla tanımlandığı bir kültürde Osmanlı kadın yazarları ellerine kalem aldıklarında nasıl bir tepkiyle karşılaşmışlardır? Böyle bir ortamda yazar olmak ne anlama gelmektedir? Yazarlar birer kadın olarak kendi alanını kurmaya çalışırken mevcut otorite ile çatışarak mı var olmaktadır yoksa onun belirlediği sınırlara uyum mu göstermektedir? Bu sorulara verilecek cevaplar, on dokuzuncu yüzyılda Osmanlı kadın yazarlarının nasıl bir edebi ortamda varlık göstermeye çalıştıklarını anlamamızı kolaylaştıracaktır.

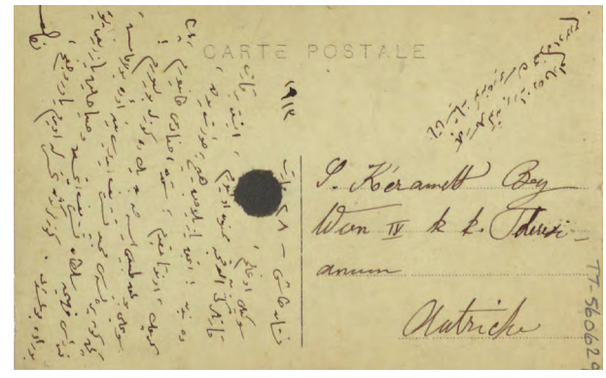
Elaine Showalter, on dokuzuncu yüzyılda yaşayan İngiliz kadın yazarların eserlerini incelediği *A Literature of Their Own: British Women Novelists From Bronte to Lessing* adlı eserinde kadın edebiyatını üç evreye ayırır.[6] Showalter'a göre birinci evre "dişil evre"dir. 1840-1880 yılları arasındaki bu evrenin özelliği kadınların erkeklerin ürettiği edebiyat metinlerini taklit etmeleridir. Bunun ardında eril otorite tarafından biçimlenen ve kontrol edilen edebiyat kamusuna girmeye çalışan kadınların yalnızlığı, korkusu ve ciddiye alınma isteği vardır denilebilir. Sandra Gilbert ve Susan Gubar birlikte hazırladıkları ve Türkçeye *Tavan Arasındaki Deli Kadın* adıyla çevrilen *The Madwoman in the Attic* adlı eserde kadınların edebiyat alanına "yazarlık endişesi" duyarak girdiklerini vurgular. Bu endişenin temelini kadın yazarların kendi edebi personalarını kurarken "maskülen otorite" ile "benlik-yaratımı" yolunda girdikleri sert iktidar mücadelesi oluşturmaktadır. Dahası "bu kökten gelen korku, yaratamayacağı ve asla öncü olamayacağı için yazma eyleminin onu dışarıda bırakıp, yok edeceği yönünde işleyen bir korkudur".[7] Çünkü aynı eserin "Kraliçenin Aynası" bölümünde de vurgulandığı gibi kalem metaforik olarak bir "penis" olarak tanımlanmıştır; dolayısıyla erkek cinselliği "sadece analojik bağlamında değil, fiilen de edebi gücün özünü" oluşturmaktadır.[8] Buna göre bir kadın için kalemi eline almak hem fizyolojik hem de sosyolojik olarak imkânsızdır ve dahası mahrem alanın uzantısı olarak görülen kadın kamusal alana dâhil olmak istediğinde kendini yazı ile "ifşa ettiği" için Showalter'ın da vurguladığı gibi "ahlâksız" olmakla suçlanır.[9]

Osmanlı kadınlarına yazarlık alanına dâhil olabilme cesareti veren en büyük unsur, Osmanlı toplumunda Tanzimat'la birlikte başlayan ve Meşrutiyet sonrası ivme kazanan değişim sürecidir. Değişim arzusu, toplumsal hayatı olduğu gibi edebiyat kamusu-

Taha Toros Arşivi

Peki resimlerinizden bir tane de Madam Nakkaşyan'a gönderirsen memnun olurum.
Nişantaşı 28 Mart 1913
Sevgili Oğlum
Kartlarını aldıkça memnun oluyorum, işte bir kart da benden; ancak yazılacak hiçbir havadis yok, gerçek, unutacaktım; şimdi ahfadımı tanıyorum, pek sevimli bulmak tabii ise de ben pek de güzel buluyorum!
Geçen gün Prenses (?) teşrif edip yine evde bulamamış, ferdası Fehime Sultan teşrif etmiş ve sabahleyin yazdığı için burada bulmuştu. Gözlerinden tehassürle öperim yavrucuğum.
Nigâr
Taha Toros Arşivi

nu da etkilemiş ve "ben" diyerek sesini yükselten ve kendine özerk bir alan açmaya çalışan kadın yazarlık alanının doğuşuna zemin sağlamıştır. Bu süreçte geleneğin ürettiği kodların dışına hem toplumsal hem de kültürel anlamda taşan Osmanlı kadın yazarları, bireyselleşmeye ve kendi seslerini bulmaya çalışmışlardır. Gelişmekte olan basın yoluyla açılan yeni kamusal alanda siyasal ve toplumsal iktidar alanlarına katılımı kısıtlı olan kadınlar, yazarlık deneyiminin kendilerine sunduğu söz söyleme ve temsil etme olanaklarından istifade etmişlerdir. Altuğ'un *Dilharap* önsözünde de vurguladığı gibi "1895 sonrasında hareketlenen Osmanlı kadın edebiyatının en belirleyici özelliği kadınlar arası bir edebiyat kamusu fikrine dayalı olmasıdır".[10] Bu fikir neticesinde kadın yazarlar öncelikle kadın dergileri vasıtasıyla "kendi" seslerini duyurmayı hedeflemişlerdir. Kadın deneyimini yazma sorumluluğu ile harmanlamışlar ve bu sayede "bir yandan kadın oluşlarını silmeden edebiyat sahnesine çıkma[yı], diğer yandan fiili ve/ya hayali bir kadın okurlar topluluğuna hitap etme[yi]" başarmışlardır. Kadınlar için edebiyat sahnesine adım atmak çok kolay olmamış ve toplumsal cinsiyet hiyerarşisinden paylarına düşeni almışlardır. Ancak bu durum aynı zamanda bir mücadeleyi doğurmuş ve yazarlar kimi zaman çatışarak kimi zaman da uyum göstererek kendilerine çizilen sınırları esnetmişlerdir.

Nigâr Hanım, babasının yakın ilişkiler içerisinde olduğu entelektüel çevre sayesinde küçük yaşlardan itibaren edebiyat kamusunun merkezinde bulunmuştur ve Osmanlı kadın edebiyatının dönüm noktası olan 1890'lı yıllardan önce eserlerini yayımlamaya başlamıştır. Bu durumda Nigâr Hanım'ın bir geleneğin devamı olan şiir formunda eser vermesinin de etkisi vardır. Nitekim Ruşen Eşref Ünaydın, *Diyorlar ki* adlı eserinde Nigâr Hanım'ın ilk yazılarının on dört yaşında iken neşredildiğini iddia eder.[11] Nigâr Hanım da dönemin diğer kadın yazarları Emine Semiye, Makbule Leman, Abdülhak Mihrünnisa gibi edebi çevrede benzer tepkilerle karşılaşır. Nigâr Hanım'ın ilk eseri olan "Fatma Nigâr" adıyla yayımlanan *Efsûs'un* müstear isimli bir erkek tarafından yazıldığı iddia edilir. Çok az sayıda kişi onun Nigâr Hanım tarafından yazıldığına inanır. Sonraki yıllarda *Hanımlara Mahsus Gazete*'de yayımlanan bir yazıda derginin kurucularından Mehmet Tahir, *Efsûs*'un çıkışı sonrasında gerçekleşen bu tartışmalara değinir ve okuyanların çok fazla beğendikleri *Efsûs*'un neden böyle bir durumla karşılaştığını da şöyle açıklar: "Zira o zamana kadar hiçbir eser zuhur etmemişti ki nisvân-ı Osmaniye'nin hüviyet-i dimağiyesini tayine medâr olabilsin". Mehmet Tahir, bu eserin Nigâr Hanım'a ait olduğunun anlaşılması üzerine bir gün önce "meçhul" olan yazarın bir gün sonra "meşhur ve muhterem" olduğunu belirtir ve ekler: "O günden itibaren bizim kadınlarımızın da Avrupa kadınları gibi maarif-i edebiye ve fenniyeye müstaid olduklarını anladık: '*Efsûs*' yüksek bir kürsi-i şairiyet üzerinden nisvâniye-i Osmaniye'nin şân-ı fikrisini ilan ediyordu." Nigâr Hanım'ın eserinin edebiyat kamusunda yarattığı şaşkınlığı ve hayranlığı vurgulayan Mehmet Tahir'e göre Nigâr Hanım'dan önce "Leylalar, Fitnatlar ve Şerefler" gibi isimler Divan şiirine katkıda bulunacak eserler yazmışlardır. Ancak hiçbirisi

Nigâr Hanım gibi "kendi ruhlarından bir şey çıkarıp eserlerine koyamamışlar" ve dönemlerinin eğilimine kapılıp "lisan-ı merdane" ile şiir söylemişlerdir (4 Temmuz 1312 [16 Nisan 1896], s. 1).

Dönemin edebi muhitinde her ne kadar kadın yazarlar erkeklerin itirazlarıyla karşılaşsalar da bu alanı kendilerine açan, özellikle yazılı basın aracılığıyla kadınların toplumda "yazar kimlikleri" ile görünürlüklerinin artmasını destekleyen ve bunun için gerekli maddi koşulları oluşturan erkekler olmuştur. Bunun ardında, değişen ve modernleşen Osmanlı toplumunda, kadınlara yeni rollerini ve sorumluluklarını hatırlatma amacı vardır. Böylece kadınlar kendilerine açılan bu yeni alanın içerisine ilk başlarda eril iktidarla çatışmadan, onların otoritesini kabul eden ve desteklerini takdir eden bir konumda girmişlerdir. Başka bir deyişle bu yüzyılda bir kadın olarak edebiyat kamusuna dâhil olabilmenin en önemli şartının babalarının, eşlerinin ya da diğer erkek yazarların himâyesini almaktan geçtiğini kabullenmişlerdir. Burada önemli olan nokta, daha önce vurgulandığı gibi "kalem" ve "penis" arasında kurulan ilişkiden dolayı kadınların da yazabilmek için de erkeklerin onayına ihtiyaç duymalarıdır. Örneğin Nüket Esen'in (2012) de belirttiği gibi Fatma Aliye, "kendinde yazma yetisi görmez". Yabancı bir dili anlayabildiği halde "kendi anadilinde yazmak" söz konusu olunca babasının, eşinin ya da Ahmet Mithat'ın yazdıklarını onaylamasını bekler. Başka bir deyişle "kendi yazdıklarını yayımlama hakkını, gelenekler dâhilinde, erkeklerin onayını alarak" yapar.[12] Fatma Aliye-Ahmet Mithat ilişkisinde olduğu gibi Nigâr Hanım'ın kadın yazarlığının meşru bir şekilde gündeme gelebilmesi için de "baba" figürüne ihtiyaç duyulmuştur. Bu yüzden Nigâr bint-i Osman" adıyla ve eril otoritenin desteğiyle edebiyat dünyasına adım atmıştır. Nigâr Hanım'ın babası Macar Osman Paşa, onun bir şiirinde belirttiği gibi "bir ehl-i seyf ü kalem" sahibidir ve kızının edebî kimliğinin teşekkülünde önemli bir role sahiptir. Bu bağlamda babasının Nigâr Hanım'ın edebi, sosyal ve kültürel gelişimine en önemli katkısı, ona sağladığı sosyal ortamlardır. Hem bu muhit hem de babasının ilgisi ve açıktan açığa teşviki sayesinde Nigâr Hanım kadın dergilerinin yaygınlaştığı tarihten önce de edebiyat kamusunda kendine bir alan açabilmiş, yeteneğini gösterebilmiştir.

BİR HATIRLAMA NESNESİ OLARAK NİGÂR HANIM'IN *HÂTIRÂT*'I

Nigâr Hanım, ilk eserlerinden itibaren kendi sesiyle ve kadın kimliğiyle yazmak meselesini önemsemiş ve kendi hikâyesini bir "yazar" olarak kayıt altına almıştır. Nigâr Hanım'ın bu tercihi, on dokuzuncu yüzyılda Avrupa'da kadın yazarlar arasında oldukça yaygın bir eğilimdir. Catherine Delafield (2009), *Women's Diaries as Narrative in the Nineteenth Century Novel* [On Dokuzuncu Yüzyıl Romanında Anlatı Olarak Kadın Günlükleri] başlıklı çalışmasında on dokuzuncu yüzyılda yaygınlaşan günlük yazma ve yayımlama eğiliminde iki faktörün diğerlerinden daha etkili olduğunu savunur. Bu dönemde ilk olarak Romantik gelenekle birlikte "kişisel deneyim" fikri önem kazanır ve "kendini ifade etme" ya da "tanımlamaya" yönelik bir dürtü ortaya çıkar. "Ben" kavramının daha çok seslendirilmesine imkân veren bu değişim sonrası kişisel deneyimin "öznellik ve otoritesini" öne çıkaran bir duyarlılık gelişir. İkinci olarak okuryazarlık oranının artmasına, matbaanın gelişimine, kâğıdın ucuzlamasına ve dağıtım tekniklerinin çeşitlenmesine, yani maddi koşulların etkisine bağlı olarak, özellikle de kadınlar tarafından yazılan günlüklerin yayımlanmasında ciddi bir artış görülür.[13] Böylece kadın yazarlar hem kendilerini ifade etmek hem de edebi alanda kendilerine bir yer açmak için otobiyografik türde eserler yazmaya ve yayımlamaya başlamışlardır. Nazan Aksoy, "otobiyografi" ve "kadın" kavramları bağlamında yaptığı *Kurgulanmış Benlikler* başlıklı çalışmasında, otobiyografik anlatıların "tarih içinde silinmeme" ve "var olma" güdüsüyle olan ilişkisinden bahseder.[14] Dolayısıyla bireyin kendisinin ve yaşadıklarının farkına varması ve bunu kayıt altına almasıyla başlayan süreç hem bireysel hem de tarihi anlamı olan bir tür "aydınlanma" haline tekabül eder. Başka bir deyişle bireyin kendini fark etmesi veya benliği-

Şair Nigar Hanım, fizik yapısı, kılık kıyafetiyle, döneminin gözde kadınlarındandı. Arkasındaki kadın, Levanten bir ahbabı.
"Yavrum Keramet'e,
İşbu samimiyet-i ruhum ve en samimi temenniyât-ı saadet-i maderânemle.
Rumelihisarı - 5 Eylül 1331, Nigâr binti Osman"
Taha Toros Arşivi

Keramet Bey'e hitaben gönderilen Fransızca bir kartpostal
Taha Toros Arşivi

ni keşfetmesi, benliğiyle yüzleşmesi ve tüm bunların kayıt altına alınacak kadar değerli ve biricik olduğunun hissedilmesi fikri, bireyselleşme fikriyle paralel ilerlemektedir. Türün bireye sunduğu bu "kendi üzerine düşünme" ve "aydınlanma" imkânını, modernleşme projesinin en önemli unsurlarından olan kadınlar da kullanmak ister. Bu bağlamda özellikle günlük ve hatırat gibi otobiyografik anlatıların, kadınlara önemli bir edebi alan açtığı, yazarlık deneyimlerini geliştirmelerine imkân sağladığı, kişisel duyguların ve düşüncelerin dolaysız aktarımı sayesinde diğer kadınlarla ortak bir bilinç oluşturmayı kolaylaştırdığı söylenebilir.

Hâtırât'ın yazıldığı aralık olan 1891-1916 tarihleri, modern Osmanlı edebiyatının önemli eserlerinin verildiği bir dönemi kapsar. Bu dönemde Türk edebiyatını daha genel anlamda Osmanlı kültür hayatını etkileyen birçok önemli gelişme yaşanmıştır. Osmanlı kadın yazarları bağlamında düşünüldüğünde 1886 yılında kadınların çıkardığı ilk dergi olan *Şüküfezâr*'ın yayımlanmasıyla başlayan kadın yayınlarındaki artış ve çeşitlilik özellikle 1895 yılında *Hanımlara Mahsus Gazete*'nin yayımlanmasıyla ivme kazanmıştır. Böylece kadın yazarlar, roman, hikâye, şiir gibi metinlerin yanı sıra birbirlerinin eserlerine önsözler yazarak, dergilerde birbirleriyle mektuplaşarak kadınlar arası bir edebiyat ağını canlı tutmuşlardır. Bu edebiyat ağı sadece dergilerle sınırlı kalmamış, Fatma Fahrünnisa'nın *Dilharap* romanında da bahsedildiği gibi kadın yazarın ve kadın okurun bir arada bulunabildiği "kadınlar arası bir edebi mekân/ salon" kültürünü de doğurmuştur. Tüm bu veriler, 1895 sonrasında kadınlar arası bir paylaşım alanının aktif ve canlı bir şekilde var olduğunu göstermektedir. Bir önceki bölümde de belirdiği gibi bu paylaşım alanını dönemin erkek yazarlarının da desteklediği ve kadın yazarlara alan açtıkları görülür. Bu bağlamda *Hâtırât*'ta yazılan notları incelediğimizde yazarların çoğunu erkeklerin oluşturduğu ve bu kişilerin Nigâr Hanım'ın eserlerini ve mücadelesini yakından takip ettikleri, onu taltif etmekte birbirleriyle yarıştıklarını gösterir. Hatıratın yazıldığı tarih aralığında Osmanlı edebiyatı için diğer bir önemli dönüm noktası da 1891-1944 yılları arasında yayımlanan *Servet-i Fünûn* dergisidir. Bir musavver dergi olarak yayımlanan *Servet-i Fünûn* dergisi, Türk edebiyatına Tevfik Fikret, Recaizade Mahmut Ekrem, Halit Ziya, Cenab Şehabettin gibi yazarların eserlerini kazandırmış, edebiyat eleştirisinin imkânlarını geliştirmiş, Osmanlı'da modernlik deneyiminin tezahürü olan modern bireylik halini ve modern bir kente dönüşen İstanbul'da yaşama deneyimini aktarmıştır. Nigâr Hanım da *Servet-i Fünûn* dergisini hem bir okur hem de bir yazar olarak yakından takip etmiştir. Ruşen Eşref'e göre bu dönemin yazarları içerisinde kendisini en çok duygulandıran Cenab Şehabettin olmuştur.[15] Cenab Şehabettin'in de bir şair olarak Nigâr Hanım'ı beğenmektedir ve onun hakkında yazdığı bir makaleyi *Mektep* dergisinde yayımlamış; Nigâr Hanım da bu yazıyı *Aks-i Sedâ* başlıklı eserine koymuştur. [16]

Justyna Beinek, "Portable Graveyards: Albums in the Romantic Culture of Memory" [Taşınır Mezarlıklar: Romantik Bellek Kültüründe Albümler] başlıklı makalesinde, Rusya'daki örneklerden hareketle on dokuzuncu yüzyılda salon kültürüyle albüm kültürü arasındaki ilişkiden bahseder. Beinek'e göre Romantik ilginin (*Romantic interest*) etkin olduğu bu albümler, albüm sahibinin "hatırlanma" ve böylece "ölümsüz" olma isteğinin bir sonucu olarak yaygınlaşmıştır.[17] Andrea Kunard, "Traditions of Collecting and Remembering: Gender, Class and the Nineteenth-Century Sentiment Album and Photographic Album" [Toplama ve Hatırlama Gelenekleri: Cinsiyet, Sınıf ve On dokuzuncu Yüzyıl Duygu Albümü ve Fotoğraf Albümü] başlıklı makalesinde on dokuzuncu yüzyılda

yaygınlaşan bu albümleri "sentiment album" [duygu albümü] olarak niteler ve bu albümlerin kişisel alana ve sosyal statüye dair birçok bilgiyi ihtiva ettiğinden bahseder.[18] Kunard'a göre çoğunlukla genç kadınlar tarafından tutulan bu albümler, "toplama" ve "hatırlama" ihtiyacının sonunda ortaya çıkmıştır. Bir nevi antoloji ve hatıra defterinin karışımı diyebileceğimiz bu albümler vasıtasıyla albüm sahibinin edebi zevklerini, entelektüel çevresini ve sosyal statüsünü takip edebilmek mümkündür. Tüm bu tanımlamalar, Nigâr Hanım'ın neden albüm tuttuğu sorusunu cevaplar niteliktedir.

Öncelikle Nigâr Hanım'ın zengin bir salon kültürü içerisinde yetiştiğini ve sonrasında ise kendi "Salı Toplantıları"nı düzenlediğini biliyoruz. Osmanbey'deki konağında gerçekleşen "Salı Toplantıları"nın[19] yapıldığı salon, devrin yerli ve yabancı tanınmış isimlerinin bir araya toplandığı, edebiyata, müziğe ve sanata dair tartışmaların ve paylaşımların yapıldığı bir "edebiyat mahfili" olma özelliğine sahiptir. Taha Toros on dokuzuncu yüzyılda Batı'da yüksek düzeyde uygulanan bu kültür toplantılarını, Türkiye'de ilk defa Nigâr Hanım'ın başlattığını iddia eder.[20] Turgay Anar da "Yeni Türk Edebiyatında Edebiyat Mahfilleri" başlıklı doktora tezinde bu iddiayı doğrular ve Nigâr Hanım'ın evinde düzenlediği toplantıların "Batılı anlamdaki salon toplantılarının ilki" olduğunu belirtir.[21]

2 padişah ve 5 Avrupalı kral ile görüşmüş olan Nigar Hanım, saltanat döneminde, tek başına yabancı ülkelere seyahat eden ilk kadındı. Her gezisinde batılı kıyafetlere bürünür, şapka giyerdi
Taha Toros Arşivi

Bu salonun en dikkat çekici özelliği, konuklarının çeşitliliği ve kozmopolit oluşudur. Oğlu Hikmet Feridun Es'in aktardığına göre bazı şairlerin "yazı odası" olarak da kullandıkları bu salon, "ecnebi yazarlar"la "yerli yazarlar"ın bir tür buluşma noktasıdır ve "dostları ise memleketin en meşhur kalem sahipleri ve nihayet kendisine takdim edilmesi istenerek arkadaşları tarafından getirilmiş münevverlerdir."[22] Abdülhak Şinasi Hisar da Nigâr Hanım'ın evinde gerçekleşen bu toplantıları şöyle anlatır:

Nihayet Meşrutiyet'in ilânından sonra şehrimizin tanınmış birkaç ailesi gibi Nigâr Hanım da bu evinde ve salı günleri erkek ve kadın, Türk ve ecnebi misafirlerini birlikte kabul etmeyi âdet edinmişti. Hürriyet'in bu ilk zamanlarında, bu toplantılara o kadar büyük ehemmiyet atfederdik ki bu safvetli zamanları hatırladıkça bunları biraz çocukça buluyorum.[23]

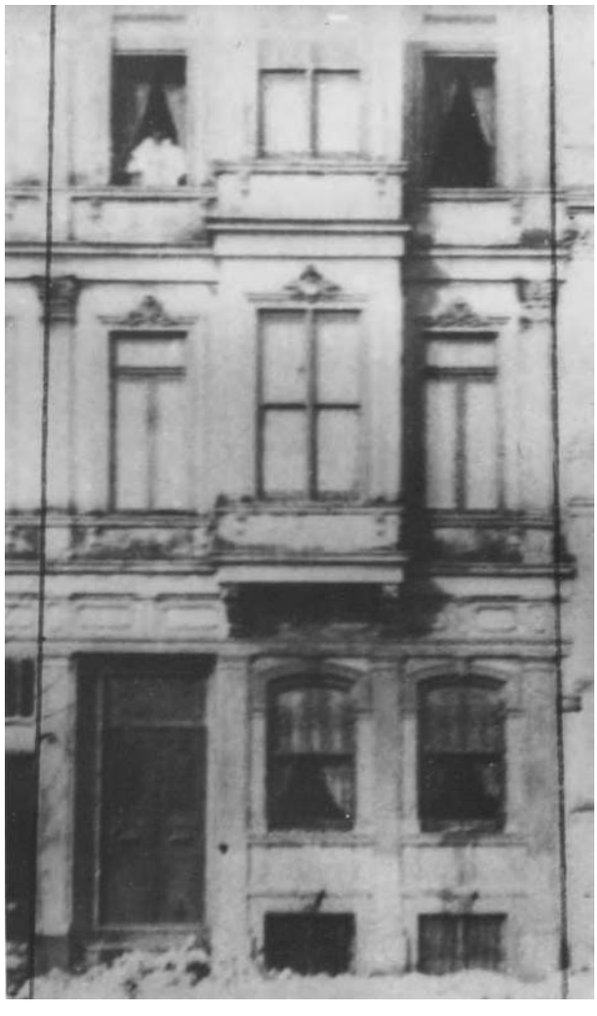
Ruşen Eşref Ünaydın *Diyorlar ki* adlı eserinde Nigâr Hanım'ın salonunu ve bu salonda bulunmuş önemli kişileri oldukça detaylı bir şekilde şöyle anlatır:

Duvarlar dolu, dolu dolu... Veliahd fotoğrafları, şehzade fotoğrafları; sivil, asker, sırmalı, nişanlı, ekâbir fotoğrafları... Kırmızı kadifeli sütunlar üzerinde tenteneli küçük şemsiyenin gölgesinde barınmış Mısırlı prensesler; yaldız çerçeve içinde Carmen Silva, Pierre Loti, Paul Bourget, Sully Prudhomme, daha bilmem hangi yabancı edebiyatın hangi mektebine hangi nesline mensup bir şâir... Sonra bizim edebiyatımızın ileri gelenleri, Tanzimat'tan başlayarak Şinasi dışında Namık Kemal, Abdülhak Hamid, Recaizâde Mahmut Ekrem, Ahmed Mithat, Ahmet Rasim ve daha bilmem kim, bilmem kim... Sonra Fikret dışında hemen Cenab'ıyla Halit Ziya'sıyla, Faik Ali'si ve Süleyman Nazif'i ile bütün Edebiyât-ı Cedide ve yine şehzadeler, sultanlar, hidivler, elçiler... Hepsi böyle resimlerini kendisine armağan etmiş, imzalamış kimseler. Uçuk, solgun, parlak, donuk, çerçeveli, çerçevesiz... Tavanda billur hevengi, duvar kenarlarında kadife kanepeler, yaldızlı iskemleler, kırmızı çiçekli halının ortasında büyük ve heybetli bir krizantem gibi tekrar abajurlu bir lâmba, sütun sigara tablası, çini kâse, etajer... (...) Her tarafında bir sürü güzel ve seçkin hırdavat ve bunların arasında Nigâr Hanımefendi.[24]

Bu bağlamda bu toplantılar, Nigâr Hanım'ın kendine ait bir "albüme-i edibe" oluşturması için yeterli imkânı sağlamaktadır. Nigâr Hanım'ın devrin meşhur simalarıyla bir arada bulunduğu bu toplantılarda, ev sahibi olması hasebiyle dostlarına karşı hiyerarşik bir konumu vardır. Dolayısıyla böyle bir defterde kendisine dair en güzel iltifatların yer alacağına şüphe yoktur. Bununla birlikte bu albümün varlığı, Nigâr Hanım'ın günlükleri bağlamında da tartışılan[25] kendi hikâyesini ve adını kalıcı kılma isteğini de ispat eder niteliktedir.

Defterde inceleyeceğimiz ilk not Emine Semiye'ye aittir. Nigâr Hanım'ın Emine Semiye ile yakın bir dostluğunun olduğu, birbirleriyle sürekli yazıştıkları ve Nigâr Hanım'ın onu birkaç kez Selanik'te ziyaret

ettiği bilinmektedir. Hatta birbirlerine yazmış oldukları mektuplar *Hanımlara Mahsus Gazete*'de yayımlanmıştır. Emine Semiye, (26 Ağustos 1309 [7 Eylül 1893]) tarihinde albüme yazdığı notta Nigâr Hanım'ın hem şaireliğini övmekte hem de sahip olduğu vasıflarla hemcinslerine örnekliğini şu sözlerle vurgulamaktadır: "[Sen ki] kuvve-i müfekkireni şiir ve edebiyat ile tanzim etmişsin. Mütehassis-i kalb-i refikini taaddüd-i asar hevesiyle imla et ki hemcinsin dahi o hazine-i fünundan nasibini alsın."

Döneminde, haftalık kültür sohbetleriyle, dillere destan olan Nigar Hanım'ın Osmanbey'deki konağı. Hâlen yerinde, Titiz mağazasının bulunduğu, apartman vardır. Şair Nigar'ın adı, arkasındaki sokâğa verilmiştir
Taha Toros Arşivi

Defterde dikkat çeken diğer bir kadın yazar ise Fatma Aliye'dir. Fatma Aliye, (26 Kanunusani 1313 [7 Şubat 1898]) tarihinde yazdığı notta bu deftere bir şeyler yazmanın ne derece önemli olduğunu şöyle açıklar: "Bunca asar-ı meşâhir ile müzeyyen olan şu defterin bir sahifesi de hâme-i acizemle karalanması hakkındaki emir ne büyük şereftir." ve notunu da "Namımım buraya geçmesine sebep olduğu için şu aczim de bence makbul oldu. Aczleri bile makbul kılacak derece bir nüfuza malik olan albümünüzü tebrik ederim." sözleriyle bitirir. Fatma Aliye'nin hem edebi eserleriyle hem de toplumsal konulardaki aktörlüğüyle meşhur olduğu bir zaman diliminde Nigâr Hanım'ın karşısında kendi acziyetini dile getirmesi, bir tür kibarlık gösterisi, alçakgönüllülük gibi okunabilir. Ancak Nigâr Hanımı "asar-ı meşâhir" sahibi biri olarak gören ifadeleri, dönemin edebiyat kamusunda Nigâr Hanım'ın nüfuzunun ve etkisinin büyüklüğünü göstermesi açısından anlamlıdır. Bu isimlere ek olarak dönemin öncü kadın yazarlarından Makbule Leman da albüme not yazanlar arasındadır. Nigâr Hanım'ın Emine Semiye'de olduğu gibi Makbule Leman ile yakın ilişki içerisinde olduğu hem ona yazdığı mektuplar hem de *Hanımlara Mahsus Gazete*'de Makbule Leman'ın ölümü ardından yazdığı yazılarından bilinmektedir. Nitekim Makbule Leman da albümde kendisine "hemşire-i vefaşiarım efendim" diye hitap ederek aralarındaki ilişkinin yakınlığına dikkat çeker. Dönemin öncü kadın yazarlarının Nigâr Hanım'ın şahsı ve yazarlığı hakkındaki olumlu düşünceleri, kadın yazarlar arası edebi ve kültürel bir alışverişin varlığını ispat eder niteliktedir.

Nigâr Hanım günlüklerinde, en çok takip ettiği Osmanlı şairleri arasında Abdülhak Hâmid'in adını anar. Özellikle Hâmid'in şiirlerindeki romantik doğa tahayyülü ve bu tahayyülün şairin ruhunda bıraktığı tesirler, Nigâr Hanım'ın hem oldukça etkiler hem de ona şiirlerinde ilham kaynağı olur. Bu teveccühün tek taraflı olmadığı Abdülhak Hâmid'in albüme yazdığı "Şiir-i Osmani ve şuara-yı Osmaniyye sizin mevcudiyet-i şairanenizle iftihar ederler." sözlerinden anlaşılabilir (8 Kanunusani 1315 [20 Ocak 1900]). Hâmid gibi on dokuzuncu yüzyıl Osmanlı şiirinin öncü bir isminin, Nigâr Hanım'a ithafen kurduğu bu cümleler, Nigâr Hanım'ın "Osmanlı şiiri ve şairleri" geleneğinde önemli bir halkayı temsil ettiğini de göstermektedir.

1891 yılından itibaren yayımlanmaya başlayan *Servet-i Fünûn* dergisinin ve onun yazarlarının Nigâr Hanım'ın edebi yaşamında önemli bir yeri vardır. Örneğin Bekiroğlu'nun da vurguladığı üzere şiirlerinde ve günlüklerinde sıklıkla tekrarlanan romantik doğa tasavvuru ve tabiat izleğini hem Lamartine ve Musset gibi "okuduğu Romantik Fransız ediplerine" hem de döneminde yaygın olan Abdülhak Hâmid ve *Servet-i Fünûn* edebiyatçılarının etkisine bağlamak mümkündür.[26] Nitekim dergide yazar olarak da bulunmuş ve yayımlanan bazı şiirlerinde "Üryan Kalb" müstear ismini kullanmıştır. Abdülhak Şinasi, Nigâr Hanım'ın dergiye müstear isimle yazı göndermesini Tevfik Fikret'le aralarında olan kırgınlığa bağlar. Buna göre Tevfik Fikret, *Servet-i Fünûn*'da yayımladığı bir yazısında şaire kadınlardan bahsederken Makbule Leman'ın adını anmış ancak Nigâr Hanım'ın adını zikretmeyerek kendisini inkâr etmiştir. Buna sinirlenen Nigâr Hanım da şiirlerini *Servet-i Fünûn* yerine *Hanımlara Mahsus Gazete*'de neşretmiştir. *Servet-i Fünûn*'a ancak müstear isimle şiir göndermiştir.[27] Nitekim *Hâtırât*'ta yer alan notları Servet-i Fünûn dönemi yazarlarıyla kurduğu yakın ilişkileri gösterir niteliktedir. Örneğin Ahmet İhsan'ın, Nigâr Hanım'a "*Servet-i Fünûn* henüz pek yeni iken ilk asar-ı iltifat ve teşviki görmüş ol[ması]" nedeniyle teşekkür

ettiği görülür (25 Nisan 1314 [7 Mayıs 1898]). Albüme yazılan ikinci not Halit Ziya Uşaklıgil'e aittir. Uşaklıgil, diğer yazarlardan farklı olarak Nigâr Hanım'ın tercihleri konusunda yaşadığı hayal kırıklığını dile getirir ve sahip olduğu meziyetleri yok saydığını iddia ederek onu "hiçliğe" düşeceği konusunda sert bir şekilde uyarır:

Zavallı hame-i garib ve perişan vaz-ı pür tereddüt-i vicdanına bakarak düşünüyorum ve hakikat-i asr-ı dideye tercüman olacaksın yoksa bir fikr-i köhne ve fersudeye mi iade-i lisan-ı beyan edeceksin? Ben isterdim ki senden bir katre girye-i saf ve hassası pür şiirimizi hal ve zî-hayat-ı pür-nirân olsun yahut şurada bir enîn-i püst-i hüsran bırakarak vakfe-gîr-i büht ve sükût olmasın fakat görüyorum ki senden yalnız bir hiç –amik-i muzlim-i ademnümâ pûşîde-i şeb– bir hiç kalacak (26 Teşrinievvel 1313 [7 Kasım 1897]).

Defterde Servet-i Fünûn topluluğundan dikkat çeken diğer bir isim, Nigâr Hanım'a dair aciz duygularını dile getiren ve bu deftere yazdıkları ile isminin gelecekte bile anılacağını düşünen Cenab Şehabettin'dir:

Her vakit düşünürdüm; acaba zaman benden bir şeyi âtiye kadar götürecek mi? Manzum ve mensur karaladığım şeyler evrak-ı hayatım üstünde bir şebnem-i elem gibi kaldıktan sonra namımı ihata edecek sehab-ı nisyandan bir şey kurtulabilecek mi? Şimdi sanıyorum ki şu satırlar namımı müstakbelde yaşatabilecektir (25 Teşrinievvel 1313 [6 Kasım 1897]).

Halit Ziya'nın, Cenab Şehabettin'in ve Ahmet İhsan'ın yanı sıra albümde Recaizade Mahmut Ekrem, Mehmet Rauf, Hüseyin Cahit, Faik Ali ve Ahmet Rasim gibi bu dönemde öne çıkan yazarların da Nigâr Hanım'ı "şiir-i Osmani" ve "şuara-yı Osmaniye'nin en çok iftihar ettiği kadın" olarak niteleyen notları bulunmaktadır. Bu notlar, öncelikle on dokuzuncu yüzyıl edebiyat kamusundaki –kadın ve erkek fark etmeksizin– yazarlar arasındaki iletişimi ve Nigâr Hanım'ın bir yazar olarak edebi kesişim alanlarındaki etkisini göstermektedir. Dahası albümdeki notların büyük bir çoğunluğu erkek yazarlara aittir. Bu da başlangıçta erkek yazarlar için otoritenin yitimi noktasında bir kaygı nesnesi olan kadın yazarın süreç içinde yine erkek yazarlarca nasıl takdir edildiğini ortaya koymaktadır.

SONUÇ

Sonuç olarak Nigâr Hanım, 1880'li yılların sonlarından itibaren edebiyat kamusunda eserleriyle, kültürel birikimiyle ve entelektüel çevresiyle her daim görünür olmayı başarmış bir yazardır. Nitekim *Hanımlara Mahsus Gazete*'de yayımlanan bir makalede Nigâr Hanım, "en ruh-perver en rikkat-aver manzum ve mensur şiirler hikâyeler yazan" yazar olarak bahsedilmiş ve bu yönleriyle hemcinslerine örnek olarak gösterilmiştir (Nîrân, 23 Teşrinisani 1311 [5 Aralık 1895], s. 2). Sonraki dönemlerde Fuad Köprülü, Nigâr Hanımla ilgili: "hiç mübalağaya düşmeyerek iddia olunabilir ki Nigâr Hanım o zamana kadar yetişen Türk kadın şairlerinin en büyüğüdür" yargısına onun eserlerinin "bir kadın kalbinden koptuğunu gösteren samimiliği"ni öne sürerek varmıştır.[28] Yahya Kemal de Nigâr Hanım'ı "bazı kadınlar erkek gibi yazıyorlar. Nigâr Hanım dehâ-yı nisvî ile mütehallik yegâne şairemizdir. Cinsinin enfüsiyetini kimse onun kadar samimiyetle ifade edemedi" sözleriyle yüceltmiştir.[29] Eril otoriteyle çatışmadan edebiyat dünyasına adım atan Nigâr Hanım, romanın muteber bir tür sayıldığı bir zaman diliminde şiirleriyle öne çıkmış ve kendisine büyük bir ilgi gösterilmiştir. Nigâr Hanım'ın *Efsûs* sonrası edebiyat kamusunda ilk kez ortaya çıkmasıyla başlayan ve kadın dergileriyle daha geniş kitlelere ulaşan yazarlık sürecinde, kadın ve erkek yazarlarla dayanışma içerisinde ve iletişim halinde olduğu görülmektedir. Bu canlı iletişim ağı sayesinde Nigâr Hanım'ın bir okur ve yazar olarak edebi ilgili alanları çeşitlenmiş ve böylece "şaire" kimliğinin ötesine geçebilmeyi başarmıştır.

DİPNOTLAR

1 Toska, Z. (1994), Tanzimat Kadını: Çağdaş Türk Kadını Kimliğinin Oluşumunda İlk Aşama, Tarih ve Toplum, 21, s. 197-204.
2 Nigâr Hanım'ın günlükleriyle ilgili yapılan çalışmalarda çoğunlukla yazarın ölümünden sonra oğulları tarafından yayımlanan *Hayatımın Hikâyesi* (1959) başlıklı eser kaynak olarak gösterilmektedir. Günlüklerle ilgili birincil kaynaklar kullanılarak yapılan ilk kapsamlı çalışma, Nazan Bekiroğlu'nun 1998 yılında yayımladığı Şair Nigâr Hanım adlı eseridir. 2019 yılında Boğaziçi Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü'nde tamamladığım "Nigâr Hanım'ın Günlüklerinde Benlik İnşası: Geç Osmanlı Dönemi'nde Kadın Özneyi Yazmak" başlıklı yüksek lisans tezim bu kaynaklarla ilgili teorik okumanın yapıldığı ilk çalışmalardandır.
3 Nigâr binti Osman (1916), *Albüme-i Edibe* [Hatırat], Milli Kütüphane Kataloğu, Yz. A 1698.
4 Bu eserle ilgili daha detaylı bilgi için bkz. Bilge Karga Göllü, (2020), Şair Nigâr Hanım'ın Hatıra Defteri: *Albüme-i Edibe*, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 29 (2), 1-27.
5 Altuğ, F. (2015), Önsöz, *Büyük Aşklar: Hayal ve Hakikat* içinde, İstanbul: Everest, s. 20.
6 Showalter, E. (1999), *A Literature of Their Qwn:* British Women Novelists from Bronte to Lessing. Princeton: Princeton University, s. 1301-1340.
7 Gilbert, S. & Gubar, S. (2016), *Tavan Arasındaki Deli Kadın*. (Nil Sakman, Çev.) İstanbul: Aylak Adam, s. 97.
8 A.g.e, s. 46.
9 Showalter, a.g.e., s. 130-140.
10 Altuğ, F. (2017), Deneyim ve Duygulanım Aktarımı Olarak Roman: Fatma Fahrünnisa'nın Dilharap'ı, *Dilharap* içinde (s. 9-18). İstanbul: Koç Üniversitesi, s. 12.
11 Ünaydın, R.E. (1985), *Diyorlar ki*. Ş. Kutlu (Haz.). Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı, s. 19.
12 Esen, N. (2012b), *Modern Türk Edebiyatı Üzerine Okumalar*, İstanbul: İletişim, s. 119.
13 Delafield, C. (2009), Women's Diaries as Narrative in the Nineteenth Century Novel, Routledge Library, s. 38.
14 Aksoy, N. (2009), *Kurgulanmış Benlikler: Otobiyografi, Kadın, Cumhuriyet*, İstanbul: İletişim, s. 72.
15 Ünaydın, a.g.e., s. 23.
16 Aktaran Bekiroğlu, N. (2011), İsimle Ateş Arasında, İstanbul: Timaş Yayınları, s. 248.
17 Beinek, J. (2011). Portable Graveyards: Albums in the Romantic Culture of Memory, *Pushkin Review*, 14, s. 36. 24 Nisan 2019 tarihinde Project MUSE veri tabanından ulaşılmıştır.
18 Kunard, A. (2006). Traditions of Collecting and Remembering: Gender, Class and the Nineteenth-Century Sentiment Albüm and Photographic Albüm, *Early Popular Visual Culture*, 4(3), s. 227-243.
19 Salı toplantılarına katılan konuklar ve toplantıların içeriği hakkında daha fazla bilgi almak için bkz. Ünaydın (1985); Bekiroğlu, (2011).
20 Toros, T. (1994, 3 Mart), Bir Devrin Kültür Yıldızı: Şair Nigâr Hanım. Taha Toros arşivinden 23.01.2018 tarihinde http://earsiv.sehir.edu.tr adresinden alınmıştır.
21 Anar, T. (2011), *Yeni Türk Edebiyatında Edebiyat Mahfilleri*, s. 87, Doktora Tezi.
22 Es, H. F. (1945, 2 Haziran), *Tanımadığımız Meşhurlar*: Bütün Bir Şehri Heyecana Düşüren Kadın Resmi. Taha Toros Arşivi, 20.01.2018 tarihinde http://earsiv.sehir.edu.tr adresinden alınmıştır.
23 Hisar, A.Ş. (1957, Ocak), *Geçmiş Zaman Edipleri: Nigâr bint-i Osman II*, *Türk Yurdu*, 264, s. 532.
24 Ünaydın, a.g.e., s. 17-18.
25 Günlüklerle ilgili detaylı bir çalışma için bkz: Hüsniye Koç. (2020), *Nigâr Hanım'ın Günlüklerinde Benlik İnşası: Geç Osmanlı Dönemi'nde Kadın Özneyi Yazmak*, *TUDED*, 60 (2), s. 669-718.
26 Bekiroğlu, a.g.e.(2011), s. 316.
27 Hisar, a.g.e., s. 530.
28 Köprülü, M. F. (1924), Nigâr Hanım. *Bugünkü Edebiyat* içinde (s. 297-303). İstanbul: İkbal Kütüphanesi, s. 312.
29 Beyatlı, Y. K. (1914), Nigâr Hanımefendi, *Nevsâl-i Millî*, 4, s. 4.

Çanakkale Troya Müzesi'nden Aziz Menas Tasvirli İki Ampulla ve Bizans'ta Kutsal Hac Yolculuğu

OĞUZ KOÇYİĞİT- RIDVAN GÖLCÜK- KEMAL ÇİBUK

ERKEN BİZANS DÖNEMİ BOYUNCA HAC ZİYARETLERİNİN EN POPÜLER HEDİYELİK YA DA ANI EŞYASI OLARAK KABUL EDİLEN MENAS AMPULLALARINDAN MS. 6. YÜZYILA TARİHLENEN İKİSİNİN ÇANAKKALE TROYA MÜZESİ KOLEKSİYONUNDA YER ALMASI, TROAS BÖLGESİNDEKİ YERLEŞİM YERLERİNİN BU DÖNEMDE UZAK MESAFELERLE OLAN İLİŞKİLERİNİ ORTAYA KOYMASI BAKIMINDAN ÖNEMLİ KABUL EDİLMELİDİR.

Bizans kültür ve tarihindeki önemli olgulardan biri de kutsal Hac yolculuğudur. Bu dini olgu, ne Hristiyanların kutsal kitabı İncil'de ne de erken dönemlerde bu dinin şekillenmesinde büyük pay sahibi olan Kilise Babalarının öğütlerinde zorunlu bir eylem olarak aktarılmasa da, özellikle MS. 4. ve 7. yüzyıllar arasında gelişim göstermiş ve Bizans dininde oldukça önemli bir yere sahip olmuştur. Zaman içerisinde Mesih'in hizmetinde bulunmuş olan ya da onun yaşamına tanıklık edenlerle birlikte, erken dönemde bu yeni inanç uğruna canlarını vererek şehitlik mertebesine kavuşanlar için inşa edilen bir dizi mezar başta olmak üzere, çeşitli dini yapı ve mekanın da kutsal topraklarla anılır olmaya ve hacılar tarafından sık sık ziyaret edilmeye başlanması, kutsal Hac yolculuğunun erken dönem Hristiyanları üzerinde büyük bir motivasyon yarattığını gösterir.

KUTSAL HAC YOLCULUĞU

İmparator Constantine'nin annesi Helena, 326 yılında kutsal topraklara yaptığı ziyaret sırasında, Golgotha Tepesi'nde İsa Mesih'in çarmıha gerildiği 'Gerçek Haç'ı bulmuş; belki de kendisinden sonra başlayacak büyük bir geleneğin ilk adımlarını atmıştı[1]. Bu anlamda Helena'nın izinden giden birçok Hristiyan, kutsal şehir Kudüs başta olmak üzere Eski Ahit'te ve Yeni Ahit'te adı geçen yerlerin bulunduğu kutsal topraklara ziyaretlerde bulunmuştur. Özellikle Eski Ahit'te birçok kutsal olayın meydana geldiği Sina Dağı ile birlikte, Yeni Ahit'te bahsedilen ve İsa Mesih'in yaşamında ve çile çektiği yıllarda adı geçen çok sayıdaki yer Hristiyanlarca kutsal kabul edilerek ziyaret edilmiştir. Mesih'in çarmıha gerildiği ve gömüldüğü Golgotha ile birlikte göğe yükselişinin gerçekleştiği ve ölümünün arefesinde dualar ettiği Zeytin Dağı başta olmak üzere, Beytüllahim'deki kutsal doğum mağarası, son akşam yemeğinin yendiği mağara, yine Hazreti Meryem'in doğum yeri ve mezarı kutsal kabul edilen bu yerlerin başında gelir.[2]

Bunun yanı sıra, bu kutsal yolculukların bazıları çeşitli günlükler, biyografiler ya da dini metinler başta olmak üzere çeşitli yazılı kaynaklar tarafından kayıt altına alınmışlardır. Buna göre, kutsal Hac yolculuğu ile ilgili elimizdeki en erken yazılı bilginin MS. 333 yılında Bordeaux'dan gelerek Kudüs'teki kutsal yerleri ziyaret eden bir hacıya ait olduğunu söyleyebiliriz. Bu hacı o günün şartlarına uygun olarak Kudüs'te imparator Constantine'nin inşa ettirdiği sadece iki yapıdan söz eder.[3] Nitekim bu dönemde Hac yolculuğu yeni yeni ortaya çıkmış ve henüz Kutsal Topraklara gerçek kimliğini kazandıran yapılar inşa edilmemiştir. Öyle ki, imparator Constantine'nin 335 yılında Kudüs'ü ziyaret ederek burada önemli kiliseler inşa ettirmesi, kutsal Hac yolculuğunun başka bir ivme kazanmasına yol açmıştır (Resim 1).

Kudüs, özellikle de İmparator Constantine'nin gerçekleştirdiği büyük dini inşa programı ile artık hacılar için ölümün bile göze alındığı, çetin yolculuklar sonrası varılan gerçek bir dini merkez haline gelmişti. Constantine, burada Mesih'in çarmıha gerildiği ve sonrasında gömüldüğü Golgotha'da Kutsal Kabir Kilisesi'ni, göğe yükselişin gerçekleştiği Zeytin Dağı'nda Eleona Kilisesi'ni ve Beytüllahim'deyse Kutsal Doğum Kilisesi gibi önemli bazı kiliseleri inşa ettirerek adeta kentin kutsal kimliğini ortaya koymuştu. Nitekim daha bu dönemde Kudüs ve çevresinde hacılar için ziyaret edilecek 34 kadar kutsal yer vardı. Beytüllahim'in yanı sıra Lazarus'un mezarı, İsa Mesih'in suyu şaraba dönüştürdüğü Kana ve çocukluğunun geçtiği Nasıra da hacılar için görülecek yerler arasındaydı.[4] MS. 4. – 5. yüzyıllar boyuncaysa, tüm bu merkezler bünyelerinde inşa edilmiş kiliseler, manastırlar ve konuk evi, hastane, yaşlılar evi ya da

Resim 1
Kutsal şehir Kudüs'ün MS. 6. yüzyıla tarihlenen Madaba mozaik haritasındaki betimi
Wikimedia Commons

darülaceze gibi çeşitli hayır kurumları ile dini kimliklerini pekiştirmişler, önemli birer Hac ziyaretgâhı haline gelmişlerdi.

Kutsal Topraklarda ve Hac yolu üzerinde yer alan bu merkezlere hacılar tarafından yapılan bağışların yanında, dindar bazı imparatorların da yüksek denecek oranda yardımlar yaptığı bilinir. Ayrıca, arazi satışları ya da kiralanması gibi uygulamalar sonucu kutsal kabul edilen bu dini merkezler zamanla daha da büyümüş, zenginleşmişlerdir. Ama özellikle de bu dini merkezlerin hacılar için kutsal olduğuna inanılan bazı özel eşya ve nesneler üreterek sattıkları ve bunun doğal bir sonucu olarak da ekonomik bir gelişim içerisine girdikleri, günümüze ulaşan çok sayıdaki bu türden eserlerden de rahatlıkla anlaşılabilir.

Tarihi kaynaklar, Hristiyan hacıların kutsal topraklara yaptıkları ziyaretlerin özellikle MS. 5. ve 7. yüzyıllar arasında zirve yaptığını, bu dönemde Bizans coğrafyası başta olmak üzere, Balkanlar, İtalya, İspanya ve Britanya Adaları gibi çeşitli coğrafyalardan zengin-fakir, genç-yaşlı çok sayıda insanın çeşitli beklentilerle ölümü dahi göze alarak yola çıktıklarını gösterir. Ancak, uzak diyarlardan gelen hacıların seyahatleri özellikle de MS. 7. yüzyıl sonrası Arapların doğuda baskın bir güç olmaya başlamaları ile birlikte, fiilen sona ermese de büyük bir sekteye uğramıştır. Ta ki, MS. 10. yüzyıl sonrası Bizans ordularının doğuda eski toprakları yeniden ele geçirmesi ve Haçlı Seferleri sonrası Kutsal Topraklara yolculuk yapacaklar için güvenli bir geçiş ortamının sağlanması ile Hac ziyaretleri yeniden başlamış, MS. 15. yüzyıla kadar da devam etmiştir.[5]

Bu anlamda Kutsal Topraklar için yollara düşen hacıların günlükleri dönemin topografyası başta olmak üzere, kilise tarihleri, kültleri ve ekonomik-politik tarihini aktarması bakımından oldukça önemlidirler. Örneğin, Egeria adında İspanyol bir kadının yaklaşık dört yıl süren kutsal Hac yolculuğu sırasında tuttuğu günlükler, dönemin şartları ve karşılaşılan zorluklar gibi önemli bilgileri içermektedir[6]. Kutsal Topraklara yapılan bu Hac yolculuklarının dönemin şartları göz önüne alındığında oldukça uzun süren

Resim 2
Sina Dağı, Aziz Katherina Manastırı
Berthold Werner, Wikimedia Commons

tehlikeli yolculuklar olduklarını tasavvur etmekse hiç de zor değildir. Zira Kutsal Topraklar içerisinde bile, bir kutsal merkezden diğerine yolculuk oldukça uzun zaman alabilmekteydi. Kudüs'ten Musa peygamberin yanan çalıyı gördüğü ve On Emir'i aldığı Sina Dağı'na ulaşmak yaklaşık 13-15 gün sürüyordu (Resim 2).

Dolayısıyla, tüm hacılar bu kutsal ama tehlikeli yolculuklar boyunca güvende kalabilmek için daima gruplar halinde hareket ederlerdi. Deniz yolu ile yapılan yolculuklar bu dönemde hem daha hızlı ve konforlu hem de daha güvenli idi. Kara yolculukları ise tehlikeli ve de yavaştı. Ayrıca, sürekli bir konaklama ihtiyacı doğurduğundan aynı zamanda pahalı idi. Bu yüzden, çoğu hacı mümkünse eğer yolculuğun büyük bir bölümünü gemiyle yapar ve sonrasında gitmek istediği yere yaya olarak veya eşek sırtında ulaşırdı. Ayrıca, bu zor yol şartları yanında, hastalık da hacılar için oldukça sık karşılaşılan bir durumdu. Bu yüzden, Hac yolculuk rotası üzerindeki birçok önemli merkezde hacılar için hastaneler ve bakım evlerini içeren konaklama yerleri inşa edilmiştir. Bunun yanında, hacılar manevi duygularını arttırabilmek amacıyla yanlarında İncil bulundurur, harita, rehber kitap ya da sınırlardan rahat geçebilmek amacıyla mektup benzeri malzemeler taşırlardı. Yerel ve bölgeyi bilen rehberler ise bu zorlu yolculuklar sırasında en çok ihtiyaç duyulanlar arasındaydılar.[7]

AZİZLER VE KÜLT MERKEZLERİ

Kutsal Hac yolculuğunun ilerleyen yıllarında, kutsal kabul edilen Hac merkezleri sadece İsa Mesih, Hazreti Meryem, Havariler ya da Eski Ahit peygamberlerinin ibret alınacak yaşamlarının geçtiği yerlerle sınırlı kalmamış, Kutsal Topraklar dışında da popüler bazı Hac merkezleri ortaya çıkmıştır. Pek çok hacı için nihai hedef Kudüs'e varmak olsa da yol boyunca önemli Hristiyan figürlerinin onuruna kurulan merkezler de vardı. Özellikle de Hristiyanlık öğretisi uğruna canlarını feda etmiş önemli bazı aziz / azize mezarları başta olmak üzere, yaşamlarını münzevi bir din adamı olarak yaşamaya gayret göstermiş aziz / azizelerin mezarlarının bulunduğu kült merkezleri, çeşitli dini yapılar ve mekanlarla birlikte artık hacılar tarafından sık sık ziyaret edilmeye başlanmıştır.

Bu azizlerin çoğu Havarilerin yaşadığı dönemde ya da özelikle de İmparator Diocletianus zamanında acılar yaşamış, şehit olmuş ve erken Hristiyanlık döneminin kutsal kimlik kazanmış kişileridirler. Tıpkı Alexandreia yakınlarında yer alan Abu Mena'daki Aziz Menas, Rusafa'daki Aziz Sergius, Edessa'daki Aziz Tomas ve Seleuciea'daki Azize Thekla gibi. Yine bu isimler yanında Hierapolis'te Havari Philippus, Ephesos'ta İncil yazarı Aziz Johannes ve Selanik'te Aziz Demetrios'ta Bizans dönemi boyunca hep saygıyla anılmış, mezarları ziyaret edilmiş önemli kişiliklerdir.

Resim 3
Qal'et Seman'da Aziz Symeon Manastırı ve Sütunu
Wikimedia Commons

Bütün bu zorluklarına rağmen Kutsal Topraklara gelen hacıların çoğu buralarda yaşamayı ve ölmeyi dilerdi. Bunun için varlıklı olanlar servetlerini, varlıklı olmayanlar ise hayatlarını hayır işlerine vakfederek yaşama yolunu tercih ederlerdi. Bütün bu gelişmelerin paralelinde kiliseler ve manastırlar inşa ettirmişler, kutsal hac güzergâhında bulunan ziyaret alanlarının bakımını ve Hac yolculuğundaki hacıların güvenli şekilde yolculuk ederek dönebilmeleri için konuk evleri, hastaneler, darülacezeler inşa ettirmişler ve buralarda evler satın alarak varlıklarının tümünü harcamaktan çekinmemişlerdir.[8]

Bu önemli isim ve kült merkezleri arasına, zamanla bu dünyadaki tüm nimetlerden elini ayağını çekerek münzevi hayatı yaşayan din adamları ve bu din adamlarının yaşadıkları yerler de eklenmiştir. Antakya'nın doğusunda Qal'et Seman'da ömrünün uzunca bir dönemini sütun tepesinde geçiren Aziz Symeon ve bu sütun etrafında inşa edilen kiliseler ve hacılar için konaklama yapılarından oluşan manastır, bunlar arasındaki en güzel örnektir (Resim 3). Sütun tepesinde geçirdiği uzunca süren yaşamı nedeniyle, Sütuncu Aziz Symeon olarak anılan azizin sütun üzerinde geçirdiği 37 yıllık çileli ömrü, zamanla birçok

Resim 4- Aziz Symeon betimli bir 6. yüzyıl kutsal kalıntı mahfazasına ait altın kaplama, Louvre Müzesi
Wikimedia Commons

münzeviye ilham kaynağı olmuş, onun ardından bir sütun üzerinde sürdürülmeye çalışılan çileli yaşamın idealize edildiği dini bir hareket oluşmuştur (Resim 4).

Aziz Daniel ve Aziz Genç Symeon başta olmak üzere birçok aziz zamanla benzer bir yaşam yolunu seçerek çileli bir ömür sürmüş, Sütuncu Azizler adını almışlardır. Öyle ki, Aziz Symeon gibi, bir sütunun tepesine çıkıp hayatlarını bu sütunun tepesinde yaşamaya çalışan bu azizlerin de yaşam alanları kutsal olarak kabul edilmiş, buraları da hacılar için önemli bir durak olmuştur. Nitekim, Qal'et Seman'da Sütuncu Aziz Symeon'un kutsal kabul edilen manastırının hemen yakınında, Antakya'nın (Antiokheia'nın) yaklaşık 20 km kadar güneyinde ve Antakya'dan Samandağ'a ulaşan karayolunun hemen doğusundaki bir dağın üzerinde yer alan bir diğer sütuncu aziz olan Sütuncu Aziz Genç Symeon'un manastırı da Bizans dönemi boyunca oldukça önemli bir ziyaret merkezi haline gelmişti.[9] (Resim 5)

Uzak bölgelerden gelerek bütün bu önemli Hac merkezlerini ziyaret eden hacılar, elde ettikleri manevi rahatlıkla birlikte Kutsal Topraklarda bulundukları ve azizleri ziyaret ettiklerine dair yanlarına bir hatıra alma arzusu içinde olurlardı. Bu istek, zamanla ziyaretçilerin yanlarında götürebilecekleri bazı özel ve kutsal eşyaların üretilerek hacılara pazarlanması biçiminde cevap bulmuştur. Böylece her kutsal Hac mekanının, hacılar için kutsal olduğuna inanılan bazı özel eşya ve nesneler üreterek sattıkları, bunun doğal bir sonucu olarak da ekonomik bir gelişim içerisine girdikleri görülür. Bugün Bizans coğrafyası içerisinde bu tür nesnelerin hemen her yere dağıldıkları ve Kutsal Topraklarda ya da hacılar tarafından ziyaret edilen kutsal mekanlarda üretilen çok sayıda dini eşyanın, farklı farklı yerlerde karşımıza çıktıkları görülür.

Resim 5- Antakya – Samandağ yakınlarındaki Genç Aziz Symeon Manastırı. Maarten Sepp, Wikimedia Commons

Resim 6
Aziz Symeon'un yüzünün bir sütun biçiminde betimlendiği pişmiş toprak kil tablet - jeton, Walters Museum, Baltimore
Wikimedia Commons

Resim 7
Aziz Philippus betimlemeli ve mühürlü unguentarium
Bahadır Duman, Tripolis I

Qal'et Seman'da üretilen Aziz Symeon betimli kil tabletler ya da jetonlar yanında (Resim 6), yine Hierapolis'te üretilen Aziz Philippus betimli ya da onun sembolleri ile damgalanmış unguanteriumlar (Resim 7) kutsal yolculuk sırasında hacılar tarafından sıklıkla talep edilen ve bugün birçok yere dağılmış olan önemli kutsal eşyalardır. Kutsal Hac yolculukları sırasında hatıra olarak alınan bu kutsal eşyaların en bilineni ise şüphesiz içerisinde kutsanmış yağ, su ya da benzeri madde konulan pişmiş toprak ya da kurşun ve kalay karşımı ampullalardır. Özellikle de üzerinde iki yanında yere çökmüş develerle betimlenen Aziz Menas tasvirlerinin bulunduğu Menas ampullaları Bizans döneminde en sevilen kutsal eşyalar olmuşlardır.[10]

TROYA MÜZESİ AZİZ MENAS AMPULLALARI

Aziz Menas, İmparator Diocletianus döneminde, yaklaşık olarak MS. 295 yılları civarında öldürülmüş Mısırlı bir Hristiyan'dır. Roma ordusunda asker olan ve zamanla rütbe alan Menas, Phrygia'daki Cotyaeum – Kütahya'da İmparator Dicletianus ve Maximillian'ın Hristiyanlar aleyhine verilen ceza ve emirlerini duyunca Hristiyan olduğunu açıklayarak ordudan ayrılmış, Tanrı'ya ibadet etmeye başlamıştır. Ancak kısa süre sonra Romalı paganlar tarafından işkence edilerek öldürülmüştür. Rivayete göre cesedi ilk olarak yakılmak istenmiş, uzun uğraşlar sonunda yanmadığı için gemiyle ilk olarak Mısır'a, sonrasındaysa develere yüklenerek doğduğu yer olan Aleksandreia'ya götürülmek istenmiştir. Fakat develer Karm Abu Mena denen yerde durarak diz çökmüşler ve daha fazla ilerlemek istememişlerdir. Bundan dolayı azizin cesedi bu yere gömülmüş ve sonrasında İmparator Arkadius tarafından mezarının olduğu yere bazilika, manastır,

Resim 8
Çanakkale Troya Müzesi Aziz Menas tasvirli ampullaları
Foto: Osman Çapalov

hamam ve kuyudan oluşan bir kompleks yaptırılarak burasının dini bir kimlik kazanması sağlanmıştır. Böylece Abu Mena'da yer alan bu dini kompleks Bizans döneminde hacı olmak üzere Kutsal Topraklara giden Hristiyanlarca sıklıkla ziyaret edilen önemli Hac merkezlerinden biri haline gelmiştir.[11]

Menas ampullaları ise; Abu Mena'daki bu kutsal merkezi ziyaret eden hacıların evlerine bu kutsal yolculukları sonrası buraya ait kutsal su ya da yağ götürebilmeleri için yapılmış, çoğunlukla pişmiş topraktan ince ağız kenarlı ve yassılaştırılmış oval matara gövdeli oldukça küçük şişelerdir. Genellikle 6 – 15 cm boyutlarında olup, kalıpta şekillendirilmişlerdir. Omuz kısmında ve iki yanda yer alan kulplar ise, bu ampullaların boyundan asılarak kullanılmalarına imkan sağlamıştır.[12]

Bugün için Çanakkale Troya Müzesi'nde bulunan ve bu çalışmaya konu edilen iki Menas ampullası (Resim 8), esas anlamda Troia kentinin bulunmasında Schliemann'dan çok daha önemli bir rol oynayan ve 19. yüzyıl sonlarından itibaren Troas bölgesi (Çanakkale) civarında eserler toplayarak, zengin bir koleksiyon oluşturan Frank Calvert'in koleksiyonuna aittir.

1845 yılında Amerikan konsolosu olarak Çanakkale'ye gelen ve bölgede araştırmalar yapmaya başlayan Calvert, bugünkü Troia'nın bulunduğu yerde Hisarlık Tepesi'nin bir bölümünü satın almış ve 1868 yılında Schliemann'dan önce Troia'nın yerini kesin olarak saptamıştır diyebiliriz. Ancak kendisi gerek bazı maddi yetersizlikler gerekse hukuki sıkıntılar nedeniyle bir türlü işlerini yoluna koyamamış, elde ettiği tüm bilgi ve birikimi Schliemann ile paylaşarak onun burada kazı yapmasının ve bir anlamda da Troia'yı keşfetmesinin önünü açmıştır. Calvert, Troia ören yerini bulmak için çalışmalar yaparken aynı zamanda bölgede bazı araştırmalar yapmış ve bu arada önemli bir eski eser koleksiyonu oluşturmuştur. Bugün için her ne kadar İstanbul Arkeoloji Müzeleri başta olmak üzere çeşitli müzelere dağılmış olsa da, Çanakkale Troya Müzesi eski eser koleksiyonunun temelini oluşturan Calvert koleksiyonunun küçük bir parçası da bu makaleye konu olan pişmiş toprak iki ampulladır.

Kalıpta yapıldıkları anlaşılan bu iki ampullanın, hem ön hem arka yüzlerindeki orans duruştaki Aziz Menas ve etrafında diz çökmüş develer oldukça belirgindir. Bu kompozisyon, MS. 5. ve 7. yüzyıllar arasında, özellikle de 6. yüzyılda, yoğun biçimde üretilerek birçok yere dağılan Menas ampullalarının en karakteristik özelliği olup, bu türün en güzel örnekleri bugün New York Metropolitan Müzesi başta olmak üzere, British Museum, Louvre Museum gibi önemli müzelerde ya da Dumbarton Oaks gibi eski eser koleksiyonlarında yer alırlar.

Eserlerden ilkinin (Müze Env. No. 1101) 9,9 cm yüksekliğinde ve 7 cm genişliğinde olduğu, ağız kenarında ise küçük bir kırığın bulunduğu görülür. Kabın her iki yüzünde de boncuk dizisi biçiminde bir çember içine alınmış Aziz Menas figürleri ve bu figürlerin iki yanında da diz çökmüş deve betimleri yer alır. Ayrıca azizin omuzları üzerindeki malta haçları da belirgin biçimde görülebilir.

İkinci eserimizin ise (Müze Env. No. 1134) 7,5 cm yüksekliğinde ve 6,5 cm genişliğinde, ağızla birlikte kulplarının da kırık olduğu ve kısmen hem ön hem de arka yüzlerinde aşınmalar bulunduğu anlaşılır. Bu eserde de tıpkı ilki gibi, her iki yüzde kabın etrafını saran boncuk dizisi biçiminde bir çember içinde Aziz Menas ve iki yanında da diz çökmüş deve betimlemeleri yer alır. Burada da azizin omuzları üzerindeki Malta Haçları hemen dikkati çeker.

Erken Bizans dönemi boyunca Hac ziyaretlerinin en popüler hediyelik ya da anı eşyası olarak kabul edilen Menas ampullalarından MS. 6. yüzyıla tarihlenen ikisinin Çanakkale Troya Müzesi koleksiyonunda yer alması, Troas bölgesindeki yerleşim yerlerinin bu dönemde uzak mesafelerle olan ilişkilerini ortaya koyması bakımından önemli kabul edilmelidir. Zira bu iki ampulla da olasılıkla bir zamanlar Kutsal Toprakları ziyaret ederek yanlarına hatıra almak isteyen ve bu bölgede yaşayan hacılara ait kutsal eşyalar olup, dini karakter taşımaları ile de ayrıca önemlidirler. Bunun yanı sıra Hristiyan hacılar için oldukça kutsal sayılan bu eserlerin varlığı Çanakkale Troya Müzesi koleksiyonunun zenginliğini ortaya koyan önemli bir detay olup, burada konu edilmeleri Bizans çalışmalarına küçük bir katkı olarak değerlendirilmelidir.

OĞUZ KOÇYİĞİT – 18 MART ÜNİVERSİTESİ SANAT TARİHİ BÖLÜMÜ
RIDVAN GÖLCÜK – ÇANAKKALE TROYA MÜZE MÜDÜRÜ
KEMAL ÇİBUK – ÇANAKKALE TROYA MÜZE MD.YRD.

DİPNOTLAR

* Çanakkale Troya Müzesi'nin 31.01.2021 gün ve 1085343 sayılı yazısı ile bu çalışmaya konu edilen ampullaların yazar tarafından çalışılması ve bilimsel amaçlı yayınlanması uygun görülmüştür. Çalışmaya verdikleri izinlerden dolayı Troya Müze Müdürü Rıdvan Gölcük ve Müze Md. Yrd. Kemal Çibuk'a teşekkürler.

1 Vikan, G., *Byzantine Pilgrimage Art*, Washington D.C., 1982. (s. 3); Elsner, J., 'Art and Pilgrimage', *The Oxford Handbook of Byzantine Studies*, (ed. E. Jeffreys - J. Haldon - R. Cormack), Oxford, 2008: 741-749. (s. 741).

2 Mango, M. M., 'Pilgrimage', *The Oxford History of Byzantium*, (ed. C. Mango), Oxford, 2002, 115-119. (s.115). Ayrıca bkz: Hunt, E. D., *Holy Land Pilgrimage in the Later Roman Empire AD 312-460*, Oxford, 1982.

3 Mango 2002, s. 115.

4 Mango 2002, s. 115.

5 Köroğlu G. vd., 'Smyrna Agora Kazıları'ndan Erken Bizans Dönemine Ait Ampullalar' *Uluslararası 18. Ortaçağ ve Türk Dönemi Kazıları ve Sanat Tarihi Araştırmaları Sempozyumu / Bildiriler*, Aydın, 2017: 399-420. (s. 404).

6 Vikan 1982, s. 7; Köroğlu 2017, s. 401.

7 Vikan, G., 'Pilgrimage', *The Oxford Dictionary of Byzantium*, (ed. A.P. Kazhdan), Oxford, 1991a: 1676-1677.

8 Mango 2002, s. 117.

9 Kazhdan, A. –Ševčenko, N. P., 'Symeon The Stylite The Elder', *The Oxford Dictionary of Byzantium*, (ed. A.P. Kazhdan), Oxford, 1991: 1985-1986; Kazhdan, A. –Ševčenko, N. P., 'Symeon The Stylite The Younger', *The Oxford Dictionary of Byzantium*, (ed. A.P. Kazhdan), Oxford, 1991: 1986-1987.

10 Köroğlu 2017, (s. 403-404). Kutsal Topraklardan alınarak İtalya'nın Monza ve Bobbio Manastırları'nda bulunan çok sayıda kurşun-kalay karışımı ampulla nedeniyle bu tür ampullalar literatürde *Monza/Bobbio ampullaları* olarak bilinirler: Lambert, C., - P. P. Demeglio, 'Ampolle devozionali ed itinerari di pellegrinaggio tra IV e VII secolo', *Antiquite Tardive 2*, 1994, s. 205-231.

11 Şimşek, C. – B. Duman, 'Laodikeia'da Bulunan Ampullalar', *Olba* 15, 2007, 73-101 (s. 4. dn: 12); Köroğlu, G., 'Yumuktepe Höyüğü Kazılarında Gün Işığına Çıkarılan Aziz Menas Tasvirli Hacı Şişesi', *Seleucia* 1, 2011: 67-89. (s. 80-82).

12 Vikan, G., 'Menas Flasks', *The Oxford Dictionary of Byzantium*, (ed. A.P. Kazhdan), Oxford, 1991b: 1340.

Yahudilerin İstanbul'u: Hayatlar, Tanıklıklar, Anılar

BERKEN DÖNER

İSTANBUL GİBİ TARİHSEL DEĞERİ OLAN BİR KENTİN ÜÇ FARKLI SEMTİNDEKİ YAHUDİ GÜNDELİK HAYATINI ORTAYA ÇIKARMAK AÇISINDAN SUZAN NANA TARABLUS'UN YAKIN DÖNEMDE YAZDIĞI *BİR SABAH GALATA'DA UYANDIM* VE *ÇEK KAYIKÇI BALAT* KİTAPLARI ÖNEMLİ BİR KATKI SUNUYOR.

Suzan Nana Tarablus'un *Bir Sabah Galata'da Uyandım* ve *Çek Kayıkçı Balat*'a adlı kitapları geçtiğimiz aylarda Varlık Yayınları tarafından yayınlandı. İstanbul gibi tarihsel değeri olan bir kentin üç farklı semtinde (Galata, Balat, Hasköy) Yahudilerin gündelik hayatına odaklanan kitaplar, semt merkezli bir sözlü tarih çalışmasının ürünü. Görüşmeci anlatılarının pek çoğu kişisel algıları yansıtmakla birlikte, nesilden nesile aktarılan tanıklıklar aracılığıyla Yahudi kültürel belleğinin farklı boyutlarını ortaya koyuyor. Görüşmecilerin farklı yaş ve sosyo-kültürel düzeylerden seçilmeleri, karşılaştırmalı bir analizi olanaklı kılıyor. Tarablus, her iki kitabında da okurlara, İstanbul Yahudilerinin tarihsel süreç boyunca maruz kaldığı politikalar ve onların yaşam tarzları, gelenek-görenekleri, tören ve ritüelleri konusunda değerli bilgiler sunuyor. *Bir Sabah Galata'da Uyandım*, iki bölümden oluşuyor: "Kamondo Han İçinden", "Kamondo Han Dışından". Kitap, bölüm başlıklarından da anlaşılacağı gibi Kamondo Han merkezli bir çalışma. Bu bağlamda on yedi kişi ile görüşmeler yapılmış. *Çek Kayıkçı Balat*'a ise, Balatlı ve Hasköylü Yahudilerle yapılan on dokuz sözlü tarih görüşmesinin bir araya gelmesi ile ortaya çıkmış. Üç bölümden oluşuyor: "Balatlılardan", "İsrail'e Göç Edenlerden, "Hasköylülerden".

İstanbul'un kent kültürünün kökeninde, farklı dinlerin ve etnik grupların beraberlerinde getirdikleri alışkanlıklar, yeme içme kültürleri, müzik pratikleri, tören ve ritüelleri, ev düzenleri, giyim anlayışları, konuşma ve ifade biçimleri yer almaktadır. Gündelik hayat pratikleri bu açıdan incelendiğinde kentin çokkültürlü yapısını belirgin biçimde açığa çıkarmaktadır. Bu bağlamda İstanbul gibi tarihsel değeri olan bir kentin üç farklı semtinde Yahudi gündelik hayatını ortaya çıkarmak oldukça değerlidir. Kentsel niteliğin belirleyicisi, farklılıkların etkileşime açık olarak bir araya gelmesidir. Çok çeşitli sosyo-kültürel katmanları, etnik ve dinsel kökenleri bir araya getirmek kentlere özgüdür. Örneğin kitapta da vurgulandığı gibi, Balat'ın hiçbir yere benzemeyen, kendine özgü bir dünyası vardır. Balat'ta Yahudilerin dışında Türkler, Ermeniler, Rumlar da yaşarlar. Türk esnaf, Yahudilerin nüfus üstünlüğünün farkındadır. Yahudilerin çalışma saatine, tüketim alışkanlığına ve geleneklere uygun hareket ederler. Esnafın büyük kısmı ise Yahudilerden oluşmaktadır. Balatlı Yahudiler genellikle kasap, manav, berber, bakkal gibi dükkân sahipleridir. Kendi hâlinde akan bir zamanda, semtin kendine özgü dinamikleri ile şekillenen bir gündelik hayat yaşanmaktadır.

Çek Kayıkçı Balat'a kitabındaki kültürel ortama bakıldığında, çeşitli etnik köken, dil, din ve ekonomiyi temsil eden girişimlerin mevcut olduğu görülmektedir. Bu bağlamda Balatlı Yahudilerin, gündelik hayat içinde iktidar ilişkileriyle uzlaşarak, değiştirerek ve dönüştürerek kendine özgü bir birlikte yaşama stratejisi geliştirdiği rahatlıkla söylenebilmektedir. Örneğin 1930'larda Balat'ın herhangi bir sokağından geçiyor olsanız duyacağınız dil Rumcadır. Nüfus olarak Yahudiler üstün olmasına rağmen, Rumlar hâlâ İstanbul'un asli unsurudur. Bütün Balatlılar bunun bilincindedir. Tarablus'un tanıklarının hemen hepsi hem kendi kimliklerini ortaya koymakta hem de diğer kimliklerle etkileşime girmektedir.

Her iki kitapta da Yahudi toplumunun semt-mahalle kültürleri değerlendirilmektedir. Kenti kamusal bir alan olarak inceleyen Tarablus, kent kültürünün en önemli iletişim kanallarından biri olan mahalle kavramının başlı başına gündelik hayat pratiklerinin sergilendiği bir performans alanı olduğunun altını çizmektedir. Balat'ın geçmişten getirdiği Sefarad alt yapısı, Hasköy'ün (Picridion) Karay mirası ve Yahudilerin ilk yerleşim bölgelerinden biri olması her iki semtin kendine özgülüğünün ilk nüvelerini oluşturmaktadır. Haliç'in iki yakasının Yahudileri ile Galatalı Yahudiler birbirinden çok farklı yaşam tarzlarına sahiptir. Alliance okulunun Hasköy'de olması, semtteki Batılılaşma çabasının tetikleyicisidir. Hasköy bu anlamda Batıya dönük Galata'ya yakınlaşır. Balat ise her zaman daha "sıradan" Yahudilerin yaşadığı bir semt olarak kalır. Örneğin iki semtin insanı birbirine takılmadan edemez: "Hasköylü 'mansevo' (tercümesi: genç), Balatlı 'pasika' (Birebir tercümesi, kurutulmuş üzüm. Fakat pısırık veya zayıf anlamında kullanılıyor)". Bu tekerlemeden bile Hasköy'ün

üstünlük iddiası açıkça görülmektedir. Bu anlamda Tarablus'un çalışmaları Yahudi toplumunun geniş toplum içinde yaşamlarını nasıl sürdürdüğünü, kültürel yapısının sınırlarını nasıl koruduğunu, sosyo-ekonomik farklılıkların belirleyici etkisini anlamak için gereken göstergeleri sunmaktadır.

Çalışmalarda Galata, Balat ve Hasköy'ün seçilmesinin nedeni, geçmişten kalma Yahudi kültürü mirasının çok yoğun olması ve bununla beraber resmi ve gayriresmi söylemlerde Yahudi toplumuna en fazla gönderme yapılan semtler olmalarıdır. Diğer yandan Yahudi toplumunun iktisadi, kültürel ve politik yapısını oluşturan kurumların bulunması sebebiyle her üç semt de oldukça değerlidir. Bu nedenle, Tarablus'un çalışmaları "birlikte yaşamak" üzerinden şekillenen çoğulcu bir kent kültürünün olup olmadığının sorgulanması bağlamında da okunmaya açıktır. Bu açıdan iki ana başlık üzerinde durulmalıdır:

1- Bu semtlerdeki mekânın düzenlenmesi ve toplumsal görünürlüğe baktığımızda, Yahudi toplumunun yeri nedir? Bu yerin kapsamı, boyutları ne düzeydedir?

2- Yahudi semtlerinin kendine özgü gündelik hayatına baktığımızda, "geniş toplum" un varlığı nasıl dillendirilmektedir?

İstanbul'daki Yahudi toplumunun geniş toplum tarafından yeterince tanınmadığı gözlemlenmektedir. Tarablus'un çalışmalarının, bu durumun oluşturduğu ön yargıların aşılmasında katkı sağlayacağı söylenebilir. Farklı kültürlerin birbirini tanıması, mevcut sorunların tartışılması ve çözüm zemininin hazırlanmasına da katkıda bulunacaktır.

OSMANLI'DA CİNSELLİĞİN SAKLI KIYISI

II. ABDÜLHAMİD DÖNEMİ VE SONRASI İSTANBUL'DA FUHUŞ, FRENGİ VE İKTİDAR (1878-1922)

Fahişelik çoğu zaman "dünyanın en eski mesleği" olarak anılır. Belki doğrudur da. Fakat bu eylemin ortaya çıkmasına yol açan toplumsal faktörler nelerdir? İşte bu çalışma, bu soruyu 1878-1922 yılları arasında İstanbul özelinde fahişelerle iktidar pratikleri arasındaki ilişkiler üzerinden olduğu kadar fuhuş sektörünün kadınerkek isimsiz aktörlerinin davranışları bağlamında cevaplamaya çalışıyor. Osmanlı Devleti'nde modernleşme hareketlerinin 19. yüzyılın ikinci yarısından başlayarak tedricen ivme kazanması konuyu daha da ilginç kılıyor. Bu tarihlerden önce de varlığı bilinen ancak haklarında sessiz kalınan ya da susulması önerilen fahişeler artık bilhassa medikal düzenlemeler aracılığıyla daha görünür aktörler haline getiriliyorlar. Böylece medikal kontrollerle kadın bedeninin en mahrem ayrıntısına kadar incelenmesine olanak tanıyan ikircikli ve çifte standartlara dayanan bir tıp anlayışı gelişiyor. Bu ise fahişe olan ve olmayan kadınlar arasındaki "cinselliğin saklı kıyısı"nı daha görünür kılıyor...

Online Satış: https://tarihvakfi.org.tr/

Vakıf Merkezi
Sarıdemir Mah. Ragıp Gümüşpala Cad. No: 10
34134 Eminönü/İstanbul
Tel: (0212) 522 02 02 - Faks: (0212) 513 54 00
www.tarihvakfi.org.tr - tarihvakfi@tarihvakfi.org.tr

Ankara İrtibat Bürosu
Selanik Caddesi Tankut İş Merkezi
No 82/30 06420 Kızılay Ankara
Tel: (0312) 424 05 10 / 424 00 50

TARİH VAKFI

Nadir Devlet (1944-2021)

AYŞEGÜN SOYSAL

TÜRKİYE'DEKİ TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARININ EN DEĞERLİ ÜYELERİNDEN NADİR DEVLET'İ KAYBETTİK.

30 Nisan'da kaybettiğimiz Prof. Dr. Nadir Devlet Rusya Türklerinin tarihi ve bugünü hakkındaki çalışmalarıyla bilinir. Kendisiyle tanıştığım Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü de Sovyetler Birliği'nin dağılma sürecinde Türk Dünyası çalışmalarının kurumsallaşması amaçlanarak kurulmuştur.

Nadir Mirza İbrahimoğlu Devletkildi Japonya himayesindeki Mançurya Mukden'de (bugün Şenyang, Çin) Sovyet Kızıl Ordu'nun bölgeyi işgalinden yaklaşık bir yıl önce doğdu. Anne ve babası Rus Çarlığının farklı bölgelerinden Kazan Tatar ailelerinden gelmektedir. 1917 Ekim Devrimi ve İç Savaş sonrasında Uzak Doğu'da Tatar toplulukları oluşmuş; annesi ve babasının yolları da Mukden'de kesişmiştir. İşgal sonrasında anne ve babası tutuklanan Nadir Devlet bir Tatar aile tarafından evlat edinilmiş ve 1949'da yeni ailesiyle İstanbul'a gelmişler. Devlet soyadını alan ailesinin öz ailesi olmadığını 14-15 yaşlarında öğrenen Nadir Devlet öz annesini ancak iki kere görebilecektir.[1]

Çin'de doğan Nadir Devlet Türkiye'de İstanbul'da Kazan[2] Tatarları arasında büyüdü. Çocukluk arkadaşı Feride Hamit Tatar dünyası hakkında düşünüp, konuşup, hayal kurduklarını ve İstanbul sokaklarında gezerken ne görseler Tatarcaya çevirmeye çalıştıklarını anlatıyor.[3] Nadir Devlet 1963'te tanınmış bir Tatar şairi olan Abdullah Tukay'ın adıyla bir gençlik kulübünün kuruluşuna ve bir bülten yayınlanmasına katılır. Bu faaliyetleri sırasında Reşit Rahmeti Arat, Akdes Nimet Kurat, Hamit Zübeyr Koşay, Zeki Velidi Togan ve Ahmet Temir gibi Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulması sonrasında Sovyetler Birliği'nden gelen İdil-Ural kökenli tarihçilerle tanışır. Kendisinin kökenlerini arama olarak tanımladığı bu dönemi kimlik oluşumu olarak da görebiliriz.

Kazan Türkleri Kültür ve Yardımlaşma Derneği'nin 1970'de yayınlamaya başladığı *Kazan* dergisinin yazı işleri müdürlüğünü yürütür. Çalışarak okuyan Nadir Devlet İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Genel Türk Tarihi Kürsüsünden 1971 yılında mezun olduktan sonra Almanya'da Radio Free Europe/Radio Liberty'de gazeteci olarak çalışmaya başlar. ABD tarafından Soğuk Savaşın başında kurulan ve Doğu Bloku ve Sovyetler Birliği'ne farklı dillerde yayın yapan bu kuruluş SSCB'nin dağılmasından sonra da yayın faaliyetlerine farklı bölgelerde devam etmiştir. Nadir Devlet 2019'da yayınlanan *A quest for independence. Voice of Tatars at Radio Liberty* kitabında bu deneyimlerini anlatmıştır.

Bir yandan da eğitimini sürdüren Nadir Devlet doktorasını tamamladıktan sonra 1984 yılında girdiği Marmara Üniversitesi'nde Türklük Araştırma Birimi kurulmasında öncülük yaptı. Türkiyat Araştırma ve Uygulama Merkezine dönüşecek bu birim 1986 yılında Dünyada Türklük Araştırmaları ve Türkiye adlı uluslararası bir sempozyum, 1988 yılında da V. Türkiye Sosyal ve İktisat Tarihi Kongresini düzenledi. Bu kongreye Sovyetler Birliği'nden de katılanların olmasında Nadir Hoca etkili olmuştur. 1991 yılında da Türkiyat Araştırmaları Enstitüsünü kurulmuştur.[4]

Türk dünyası için bir iletişim merkezi olması amaçlanan Enstitü faaliyetlerine dünya Türkleri için ortak Latin harflerinin kullanılmasını gündeme getiren Milletlerarası Çağdaş Türk Alfabeleri Sempozyumu ile başladı.

Boğaziçi Üniversitesi'nde yüksek lisansa başladığımda Prof. Dr. Zafer Toprak'ın tez konusu olarak önerdiği Ahmet Ağaoğlu yeni bir çalışma alanına girmemi sağlamıştı. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsüne girmemde de kadro oluşturmak isteyen Nadir Hoca açısından etkili olmuştu. Enstitüde çalışmaya farklı deneyim, birikim ve siyasi görüşlere sahip yüksek lisans yapmakta olan sekiz öğrenci olarak başladık. Enstitü alıştığım, okul ve iş ortamlarından değişik olmasına rağmen özellikle enstitüdeki kadın varlığı özellikle Marmara Üniversite Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümüyle kıyaslandığında önemli bir fark yaratıyordu.

Yüksek lisans tezimi tamamladıktan sonra doktora çalışmama Enstitüde devam ettim. Prof. Dr. Nadir Devlet doktora tez hocamdı. Şimdi geriye bakıp dü-

şündüğümde sanıyorum Nadir Devlet'in akademik yaşama girişinden önceki uzun çalışma hayatı Enstitünün işleyişinde de etkili idi. Nadir Hoca bizden hem yüksek lisans, doktora çalışmalarımızı sürdürmemizi hem de enstitüyü bir çalışma yeri olarak görmemizi istiyordu. Azerbaycan, Kırgızistan, Özbekistan ve Rusya'dan gelen bilim insanlarıyla tanışmak, Azerice, Özbekçe ve Tatarca öğrenmeye başlamak, diğer Türki dillerle ilgili bir farkındalık kazanmak şimdi ne kadar değerlendirebildiğimizi sorgulasam da tarihi bir dönüşüme kısmen tanıklık etmemizi sağladı. Kendisinin de çalıştığı Özgür Avrupa Radyosu (Radio Free Europe/Radio Liberty) bültenlerini kullanarak farklı cumhuriyetler konusunda uzmanlaşmamızı bekleyerek yeni kurulan Türk cumhuriyetleriyle ilgili sunumlar hazırlamamızı istiyordu.[5]

Örneğin ben Özbekistan hakkında bilgi toplamaya çalışıyordum. Bunu yaparken bir yandan İstanbul'daki muhaliflerle görüşüyor, enstitüye davet ediyor bir yandan da Özbekistan'dan davet edilmiş bir bilim adamından Özbekçe öğrenmeye çalışıyordum. Doktora tezimi hazırlamak için de Özbekistan'a gitmeye hazırlanıyordum ancak Türkiye ile Özbekistan arasında ortaya çıkan siyasi gerginlik sonucunda doktora çalışmalarım için Kazan'a gittim. Kazan'a giden diğer arkadaşlarla birlikte ilk Tatarca derslerimizi de Nadir Hoca'dan aldık. Hepimizin tez hazırlama süreçlerinde de Nadir Hoca'nın kitaplarından oluşan kütüphanesi başlangıç noktasıydı. Hem Enstitüdeki bu deneyimler hem de Kazan'da doktora tezim için çalışmak, Rusya'yı, bu kentteki Ruslar ve Tatarların yaşantılarını görmek çok önemli bir deneyimdi.

1990 sonrasında esas olarak Nadir Hoca sayesinde öncelikle Kazan'la kurulan ve pekiştirilen ilişkiler yeni kurulan bağımsız cumhuriyetlerden gelen uzmanlar ve kaynaklarla zenginleşti. Eski Sovyet coğrafyasıyla ilgili çalışmalar da çeşitlendi, tarih ve dil çalışmaları çerçevesinin dışına çıktı. Enstitüdeki Çarşamba seminerleri de yararlı oluyordu. Sovyetler Birliği'nin dağılması siyaset bilimciler, tarihçiler özellikle de milliyetçilik çalışan bilim insanları açısından yeni alanlar açtı. Nadir Hoca da bölgeyi, dillerini bilmesi, uzun süredir izlemesi dolayısıyla öncelikle Marmara Üniversitesindeki bu konulara yeni ilgi duyan akademisyenler açısından ilk başvurulan kişilerden oldu. İstanbul'daki yerli ve yabancı enstitüler ile kurulan ilişkiler de farklı çalışma alanları ile tanışmayı ve bakış açılarını fark etmeyi sağladı. Bu bağlamda Marmara Üniversitesi İngilizce Uluslararası İlişkiler Bölümü öğretim üyelerinin çalışmalarını Enstitüde dinlemek ufuk açıcıydı. Ancak bu hızlı ve aslında verimli başlangıç uzun ömürlü olmadı çünkü bir taraftan da Amerika ve Avrupa'dakilerle karşılaştırılınca Türkiye'de bu konudaki belge ve bilgi birikiminin ve kurumsallaşmanın eksikliği de görülüyordu. 1990

sonrasında 30 yılda yeni çalışmalar yapıldı, uzmanlar yetişti. Dünyada da Rusya'da Türkçe konuşan Müslümanlarla ilgili yeni bakış açıları tartışılıyor. 1990'lar ve 2000'lerde yeni kaynakların kullanılması, eski kaynakların yeniden değerlendirilmeleri, İdil-Ural'daki tarihçilerin Türkiye ve Batılı tarihçilerle ortak çalışmaları önemli gelişmelerdir. Yeni çalışmalar Osmanlı ve Rus İmparatorluklarında yaşayan dini, etnik toplulukların tarihine ve sonrasındaki gelişmelere karşılaştırmalı bir bakışı mümkün kılmaktadır.

Nadir Devlet'in 1985'de yayımlanan *Rusya Türklerinin Millî Mücadele Tarihi (1905-1917)* kitabıyla Rusya'da yaşayan Türkçe konuşan Müslüman halklarla ilgili çalışmaların öncüsü oldu. Kitabının 1999'daki ikinci baskısında neden Rusya Müslümanları yerine Rusya Türkleri tanımını tercih ettiğini belirterek başlayan Devlet bu halkların tarihini yenilikçi, milliyetçi (Cedid) bir perspektiften incelemiştir. Nadir Devlet'in kitabı bu bakımdan Batılı araştırmacılarla benzer bir bakış açısına sahip olsa da Tatarca kaynakları kullanmasıyla onlardan ayrılır. 1988'de yayımlanan *1917 Ekim İhtilâli ve Türk-Tatar Millet Meclisi* kitabında yine Tatarca kaynaklara dayanarak Tatar bağımsızlığını tartışmıştır. Son dönemde yaptığı konuşmalarında özellikle devrim yıllarındaki gelişmelerle hakkında çalışmaların eksikliğine vurgu yapmıştır. Çok sayıda yayınlanan eseri olan Devlet'in son kitaplarından *Rusya Mültecileri: Uzak Diasporaya Savrulan Tatarlar* aslında meslek seçiminde de belirleyici olan aile geçmişinden yola çıkarak yazıldığını düşündürüyor.

Ailesinin yaşadıkları kimliğinin oluşmasında belirleyici olan, tarihçiliğini Tatarca ve Tatar kimliğini korumanın aracı olarak gören Nadir Devlet, Soğuk Savaş dönemi anti-komünizmiyle biçimlenen Türk milliyetçisi çevrelerde de farklı bir duruşa sahipti. Muhacirliğini vurgulayan, Tatar kimliği dolayısıyla yabancı olarak görülebildiğini belirten Nadir Devlet nev'i şahsına münhasır bir bilim adamımızdı.

AYŞEGÜN SOYSAL - BOĞAZİÇİ ÜNİVERSİTESİ
ATATÜRK ENSTİTÜSÜ

DİPNOTLAR

1 Ailesiyle ilgili bilgilerin de yer aldığı https://devletkildi.net/ sitesinde eşi tarafından Türkçeye çevrilen annesinin hatıralarından parçalar da yer almaktadır.
2 Rusya Federasyonu'na bağlı Tataristan Cumhuriyeti'nin başkenti.
3 https://www.azatliq.org/a/31231239.html
4 Nadir Devlet, "Türkiyat'ın İnci'si", *Prof. Dr. İnci Enginün'e Armağan*, Dergâh Yayınları, (İstanbul 1997), s. 232-242.
5 *M.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Seminerleri 1993–1994*, İstanbul, 1995.

Avrupa Resminde Et: Gücün Yemeği

RESİMLER ARACILIĞIYLA BU KEZ ETİN HANGİ SOFRALARDA NASIL YER BULDUĞU, KİMİ ZAMAN SINIFSAL, KİMİ ZAMAN DİNSEL, KİMİ ZAMAN DA SIRADAN OLANA DAİR NASIL BİLGİLER BARINDIRDIĞINA BAKIYORUZ.*

EMİNE ÖNEL KURT – ZERRİN İREN BOYNUDELİK

Bayeux Halısı'nda *Hastings Savaşı'ndan Sonra Ziyafet*, 11. yüzyıl
Musée de la Tapisserie, Bayeux

Toplumların belli bir düzen içine girmeleriyle birlikte yiyecekler salt karın doyurmanın ve hayatta kalmanın aracı olmaktan çıkmış, nelerin nasıl tüketildiği kadar bunları kimin tükettiği de önemli olmaya başlamış, yemeğe böylece ekonomik ve toplumsal kodlar yüklenmiştir. Bu açıdan bakıldığında "et yemek" Avrupa mutfak kültürü araştırmalarında ve yemek konulu resimlerde başlı başına bir çalışma konusudur.

Antik Çağ'da etin ağırlıklı olarak tanrılar için kurban edilen hayvanlardan sağlandığı, tanrılar için sunulan bir miktarın dışında bu törenleri izleyen halk için ve olasılıkla da büyük miktarlarda din adamları için ayrıldığı bilinir. Kurban ritüellerinde ve kutsal bayram günlerinde hükümdarlar halk için ziyafet verirler, tanrılarla ilişkilendirilmesi üzerinden gücün yemeği olan et de böylece hükümdarın gücünü göstermesine vesile olur. Orta Çağ'dan itibaren Avrupa'da bir ziyafet sofrası etsiz düşünülemez. Avrupa'da temelde ekmek ve et yenilirken, içilenler de ağırlıklı olarak güneyde şarap, kuzeyde bira olmuştur. Bunların bölgelere göre dağılımı farklılıklar göstermiş, tahıl (unu ya da tanesi) çoğu yerde üretilmiş ve tüketilmiş, sebze ve meyve yemek Yunan ve Roma geleneklerinin uzantısı olarak sürmüştür. Ancak özellikle Kelt ve Germen yemek alışkanlıklarında etsiz bir öğün pek yoktur. Massimo Montanari meşe palamudu üzerinden etin beslenmede nasıl değerli hale geldiğine dikkat çeker.[1] Önceleri insanların öğütüp besin olarak ve içki yapımında kullandıkları meşe palamudu, giderek hayvanların ve özellikle de domuzların beslenmesinde önemli rol oynamıştır. Meşelik alanların çokluğu daha fazla hayvanın yetişmesine ve yaygınlaşarak alt sınıfların da beslenmesinde etin yer almasına olanak tanımıştır. Domuzun neredeyse yenmeyen parçası yoktur ve bu onu yoksul kesim için değerli kılar. Sığır etiyse daha üst sınıflar tarafından tüketilir. Ete ancak güçlünün daha kolay ve bol miktarda ulaşabildiği bu dünyada et yiyememek giderek yoksulluğun göstergesi haline gelmiştir. Etin siyasi ve toplumsal gücü temsil etmesi kadar vücuda sağladığı enerji nedeniyle savaşma yeteneğini artıran bir fiziksel gücü de simgelemesi onu bir kez daha değerli kılmıştır. Avrupa'da yüzyıllar boyunca savaşın ekonomik gelirin kaynağı olduğu düşünüldüğünde et yeme hakkının alınması gibi cezalandırmalar da ete verilen değeri destekler.[2] Öte yandan etin bu kadar önemsendiği bu toplumlarda yaygın olan Hristiyanlık, et yemeye karşı pek çok sakınmayı gerektirir. Dinsel inançla bağlantılı olarak ekmek ve şarap simgesel bir yere sahiptir, et ise ancak doğru zamanlarda tüketildiğinde sakıncalı değildir. Asıl mesele ne miktarlarda tüketileceğidir. Çoğu kez kilise daha az tüketmeyi önerse de bunun tam tersinin yapıldığı dönemler olmuştur. Hristiyan inancında İsa'nın bedeniyle ilişkilendirilen esas olarak ekmektir fakat et de çoğu zaman insanlığın kurtuluşu için kurban olan İsa'nın bedenini temsil eder. Resimler aracılığıyla da görebileceğimiz bu vurgunun karşısında, et olumsuz anlamda insanlığın maddi yönünü; günaha

Kasap, İS 2. yüzyıl, Roma dönemi, lahit kabartması, Museo Ostiense, Ostia
Roma döneminde yapılmış bu kabartmada bir tartı, parçalara ayrılmış ve kancalara asılmış etler görülür. İşin icracısı kasap, ahşap bir tezgâhta etleri bölmekte ve muhtemelen de bunu halka açık bir alanda yapmaktadır

ve ahlaksızlığa olan eğilimini de ima eder. Avrupa resminde diğer pek çok yiyecek ve içecek çeşidinde olduğu gibi İncil sahnelerinin yanı sıra yemek hazırlıkları, pazar yerleri, ziyafet/kutlama sofraları ve natürmortlar etin en sık görüldüğü sahnelerdir. Genel olarak sınıfsal bir farklılık göstergesi ya da kimi zaman ve hatta uzunca bir süre gücün ifadesi olarak resmedilen et, Hristiyan inançla ilişkili olarak alegorik resimlerde de yer alır. Kimi zaman da etin yokluğu resmi çözümlemenin bir ipucu olur ve dini içerikli bir resimde etsiz bir sofra perhiz döneminde olunabileceğini düşündürür.

Ziyafet sofrası resimlerinde et hep başköşededir. Gerçekte de etin öyle az buz tüketilmediği bilinir. Farklı dönemlerden ziyafetlerin anlatıldığı metinlerde yenilen etin miktarındaki ve çeşidindeki çokluk dikkat çekici rakamlarla ifade edilir. Örneğin 1655 yılında verilen bir ziyafet bize fikir verebilir. Massimo Montanari *Çileklerin İsyanı* kitabında, İsveç Kraliçesi Cristina için yapılan hazırlıkları Mantua Dükü II. Charles Gonzaga'nın sarayındaki mutfakların denetiminden sorulu olan Bolognalı şef Bartolomeo Stefani'nin "İyi Yemek Pişirme Sanatı" (*L'Arte di Ben Cucinare*) adlı kitabında yazdıklarından aktarır.[3] Sarayın Erdem Odası adı verilen salonunda öğle yemeği için hazırlanan bu sofrayı "bir sunakla birlikte Olympos Dağı'nı temsil eden şekerden yapılmış zafer takı; bademli kuruyemişlerden yapılmış kuşların ve çilek ezmesiyle doldurulmuş şekerden yapılmış istiridyelerin olduğu beyaz şarapla yıkanmış çilek tabağı"[4] gibi detaylarla anlatmaya başlar. Menüdeki etlerin hazırlanışı kadar çeşitliliği de çarpıcıdır. Güvercin çorbası, sülün eti çorbası, fırında pişirilmiş sülün, şişe geçirilmiş kümes hayvanları, jambonla sarılmış yaban domuzu kafası, dağ horozları, ardıç kuşları bunlardan sadece birkaçıdır. Yine farklı dönemlerde yapılan ziyafet tasvirlerinde iç içe geçirilerek pişirilen kanatlı kanatsız hayvan etleri ve bunların masaya getirilmesindeki görsel şölen ev sahibinin prestijini artırmak için büyük bir sorumluluk yüklenen aşçıları, bunları hazırlar ve sunarken epeyce terletmiş olmalıdır. Başta krallar olmak üzere pek çok önemli şahsiyetin verdiği ziyafetler, tarihçiler ya da biyografi yazarları tarafından da anlatılır ve ziyafet sofralarının odak noktasındaki etin iştahla yenmesi gerekliliğinden bahsedilir.[5] Bu tüketim biçimi ve miktarları,

Frans Snyders, *Kiler*, tarihi bilinmiyor, tuval üzerine yağlıboya, 170x290 cm. Musées Royaux des Beaux-Arts, Brüksel

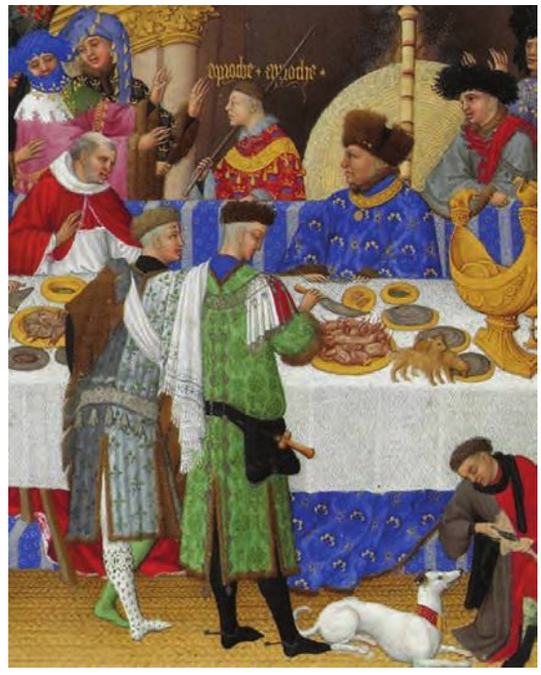
Annibale Carracci, *Kasap Dükkanı*, 1580'ler, tuval üzerine yağlıboya, 59,7x71 cm
Kimbell Art Museum, Texas

Hristiyanlıkta oburluğun yedi büyük günahtan sayılması ve alçak gönüllüğün esas olması gerektiği düşünceleriyle hiç de örtüşmemesine rağmen güç ve statü gösterimi arzusu ve belki zorunluluğu kimi zaman ön plana geçmiş gibidir.

Bu gücü ve ihtişamı yazanlar gibi görselleştirenler de olmuştur tabii. Örneğin Avrupa resminde yemeğe ilişkin en erken tarihli görsel örneklerden biri Bayeux Halısı üzerinde görülen ziyafet sahnesidir. Tamamı yetmiş metre olan halıda Normanların İngiltere'yi istilası anlatılmıştır. Normandiya Dükü William'ın üvey kardeşi olan Piskopos Odo'nun 1066'da Hastings Savaşı'ndan sonra verdiği ziyafetin görüldüğü sahnede masada oturanlara servis edilmek üzere hummalı bir et pişirme ve sunma anı gösterilmiştir.

Ziyafetlerdeki bu çeşitliliğin hazırlandığı mutfaklar da sofralar kadar hareketli ve zengin kompozisyonların resmedilmesine imkân sağlar. Bir süre sonra sofrada bambaşka bir görünüme bürünecek meyveden sebzeye ve envai çeşit et ürününe kadar her şey, bir natürmort gibi mutfak ve kilerlerde resmedilir. Bu tür sahnelerin ve özellikle hayvan betimlemelerinin ustası Frans Snyders'ın (1579-1657) resminde de bir karaca ve kuğunun merkezde olduğu kilerde her türden et gösterilmiştir: Çengele asılı tavşanlar, küçük av kuşları, somon dilimleri, tepsi içindeki kaburga, butlar, kelle ve paçalar, masa üstünde bir tavus kuşu, sol taraftaki kadının büyük tepsisindeyse bıldırcın, sülün, keklik gibi ölü av hayvanları. Bu etlerin çevresindeki sepet ve tepsiler, balıklar, sebzeler ve istiridyelerle doludur. Bütün bu ölü hayvanlara bir karşıtlık oluşturacak şekilde balıkları çalmaya çalışan kedi, kadının yüz hizasında, sağ tarafında meyvelerin üzerindeki papağan ve kadının elindeki tepsiye hayranlıkla bakan köpek de sahnedeki yerlerini almıştır. Kimi sanatçılar bu sahnelerin arka planına bir dini öykü de ekleyerek dünyevi ve kutsal olan karşıtlığına ilişkin sembolik bir anlatım yolunu seçmişlerse de Snyders'in kompozisyonunda bu görülmez ancak kompozisyonun muhtemelen bazı sembolik anlamlarla yüklü olduğunu yadsımamak gerekir. Örneğin, kümes hayvanları, papağan, köpek, kedi ve karaca beş duyuyu; kuşlar, balıklar, meyve ve sebzeler, ıstakoz ve av kuşlarıysa dört elementi sembolize ediyor olabilir. Sahnedeki av kuşları aynı zamanda cinsel ilişkiyi çağrıştırır ki bu da resmin genelinde dünyevi olanla baştan çıkma ve fiziksel aşk anlamına gelir. Hizmetçi figürününse o dönemlerde oldukça yaygın olan, resimde bir konuda uzmanlaşma gereği, Cornelis de Vos tarafından boyandığı bilinir.

Et sadece yemek sırasında ya da yenmeye hazırlanırken değil bu işin ehli kasaplar tarafından kesilirken de betimlenmiştir. Bu kadar çok tüketilen ve hiyerarşisi olan bir ürün olunca, bu işin mesleği de elbette önem kazanmış, Antik Roma döneminden itibaren kasaplar ve dükkanları görsel kültürde görünür olmuştur. Annibale Carracci'nin (1560-1609), *Kasap Dükkanı* adlı resmi oldukça gerçekçi detaylar barındırır. Bunda sanatçının amcası ve kuzenlerinin kasap olmasının etkisi olmalıdır. Bir kasap dükkanının içinin görüldüğü sahnede iki kasap daha önceden kesilmiş çeşitli türdeki hayvanların etlerini parçalara ayırmış ve düzenli bir

Limbourg Kardeşler, *Berry Dükü'nün Saatler Kitabı*, Ocak ayından detay, 1412-16, vellum üzerine kitap resimleme, 22,5 x 13,6 cm Musée Condé, Chantilly

şekilde asmışlardır. Resmin ön planında, biri büyük biri daha küçük (muhtemelen bir koyun) hayvana ait iki karkas, resmin sağında ve solunda iç organları dışarı sarkmış ve oldukça gerçekçi bir şekilde gösterilmiştir. Sanatçı bir aileden gelen Carracci'nin İtalya'da günlük hayat konulu resimlerin ustalarından Vincenzo Campi'den (1530/1535-1591) etkilendiği bilinir. Bu işi yapan bir kişinin sipariş etmiş olabileceği bu resim, meslek erbaplarını işlerinin başında ve çoğunlukla dükkanlarında gösteren günlük hayat sahnelerinin bir örneğidir.

Eti kesip hazırlayan kasaplardan başka önemli bir görevi de eti uygun şekilde bölüştürmekten sorumlu olanlar üstlenir. Pişirilmiş ve sofraya getirilmiş eti en doğru biçimde parçalayıp herkesin sınıfına ve konuma uygun bir dağıtım yapmaktan sorumlu olan et parçalayıcılar (*écuyer tranchant/ trianciante*) vardır. Limbourg Kardeşler tarafından hazırlanan *Berry Dükü'nün Saatler Kitabı*'nın Ocak ayı resminde dükün verdiği ziyafet tüm ayrıntılarıyla resmedilmiş, bununla görevli kişi de eti dük ve konukları için paylaştırırken gösterilmiştir. 16. yüzyıldan itibaren hayvan kesme ya da eti hazırlama işi masada konuklar önünde yapılmaz, bu iş artık mutfaklara taşınmıştır.

Eti uzun süre içinde tüketebilmek, bir anlamda idareli kullanabilmek de saklama koşulları düşünüldüğünde önemli bir mesele olmuştur. Özellikle kırsal hayatta sonbahardan

Jan Victors, *Domuz Kesimi*, 1648, tuval üzerine yağlıboya, 79,5x99,5 cm. Rijksmuseum, Amsterdam

Willem van Mieris, *Kanatlı Hayvan Dükkânı*, 1727, ahşap üzerine yağlıboya, 40x33 cm. Özel Koleksiyon

itibaren kesim için beslenen hayvanlar (daha çok da domuz) Kasım ayında kesilir ve tuzlanmış, tütsülenmiş, kurutulmuş ve sosis yapılmış şekillerde kış boyunca tüketebilecek hale getirilmiş olur.[6] Victors'un kompozisyonu bu faaliyetlere güzel bir örnektir. Kestikleri domuzu parçalayanlar gezici iki kasap ya da evin babası ve oğlu olabilir. Kadınlardan biri yaşlı erkeğe bir bardak bira ikram ederken, diğeri de ahşap bir varil içindeki kesilmiş parçaları tepsiye almak için bekler. Etrafta oynayan çocuklardan biri de muhtemelen domuzdan çıkmış olan bir bağırsak parçasını balon niyetine şişirir. Duvara dayalı merdiven üzerindeyse hayvanın derisi yüzülürken asılacağı basit bir ahşap aparat görülür.

Kanatlı pek çok hayvan da soylu bir sofrada diğer etlerle birlikte yer almıştır. Bunların bir kısmı av hayvanlarıdır. Ancak burada da bir hiyerarşiyle karşılaşılır. Uçan pek çok tür sadece soylular tarafından avlanabilir. Bazı av ya da kümes hayvanlarının satışı konusunda uzmanlaşmış dükkân sahipleri de kasaplar gibi dükkanlarında resmedilmişlerdir. Willem van Mieris'in (1662-1747) resminde kümes ve av hayvanları satışı yapılan bir dükkân görülür. Satıcının elinde büyük bir horoz, tezgâh üzerindeyse çeşitli kuşlar ve tavşanlar, tezgâh üzerinde bozuk paraları işaret eden kadının elindeki sepetteyse yumurtalar vardır. Tezgâhın alt bölümündeki kabartma bezemede bir keçiyle altı putto resmedilmiştir. Daha önce başka sanatçıların da resimlerinde kullandıkları bu sahne, Flaman heykeltıraş François Duquesnoy'un, Dionysos adına düzenlenen Bacchanalia törenlerine gönderme niteliğindeki mermer bir rölyefine dayanır. Bu törenlerde mutlaka şarap içilir ve et yenir. Buradaki puttolar şarap içmiş, taşkın hareketlerle keçinin üzerine çıkmış boynuzlarını çekerken görülürler. Bu sahnenin kümes hayvanları satılan bir dükkânda bezeme olarak kullanılması, sözü edilen törenlerde de bu hayvanların kurban ediliyor olmasıyla ilişkili hoş bir benzetme olarak kabul edilebilir. Kümes ve av hayvanlarının kurban edilmesi, bolluk ve refahın simgesidir. Kümes hayvanları özellikle yumurtlamaları nedeniyle İsa'nın yeniden doğuşunu da ifade eder. Resim genel bakış açısıyla, sanatçının öncülü olan pek çok ressama, örneğin Gerrit Dou'nun (1613-1675) bu tür kemerli, geniş bir pencere açıklığından ürünlerini

Bartolomeo Passarotti, *Tavuk Satıcıları*, 1580, tuval üzerine yağlıboya, 114x152,5 cm
Fondazione Longhi, Floransa

Pieter Wtewael, *Mutfak*, 1620, tuval üzerine yağlıboya, 113x160 cm. Metropolitan Museum of Art

sergileyen satıcı betimlemelerine benzemektedir. Bu benzerlik basit bir taklit değil daha çok sipariş sahiplerinin ortak ve yaygın beklentisine verilen yanıt olarak değerlendirilmelidir.

Bolognalı maniyerist sanatçı Passarotti de tavuk satıcılarını resmetmiş, bunu yaparken de bazı cinsel referansları kullanmaktan kaçınmamıştır. Sahnede biri genç biri yaşlı iki kadın vardır. Genç olan kucağında ölü bir hindi taşırken, yaşlı olanı canlı bir horozu adeta öpecek gibi yüzüne yaklaştırmıştır. Horoz genellikle erkekliği ve dölleyebilme kabiliyetini simgeler. Bu anlamlarıyla yaşlı bir kadının kucağında oluşu gerçekten tuhaftır. İki farklı yaşta kadının bir arada ama birbirleriyle ilgilenmeksizin gösterilişiyle de izleyiciye gençliğin ve zamanın geçiciliği hatırlatılmak istenmiş olabilir. Horoz ayrıca, antik dönemden beri hem Apollon'un hem de Hermes'in kutsal hayvanı sayılmış, tıp biliminin, çalışma ahlakının ve uyanık olma kavramının alegorisi olarak kullanılmıştır. Hristiyan ikonografisindeyse horoz, Aziz Petrus'un İsa'yı tanıdığını inkâr etmesi olayını simgeler.[7] Bu dini çağrışımlara karşılık büyük olasılıkla saldırgan, kavgacı tavrı nedeniyle şehvet düşkünlüğünü de sembolize eder. Kompozisyonda sülün, keklik ve ördek gibi av hayvanları ölü; kümes hayvanlarıysa canlı olarak betimlenmiştir. Kümes hayvanlarının pazarlarda canlı olarak satılması onların sadece eti için değil aynı zamanda yumurtası için de beslenmek üzere satın alınabileceğini gösterir. Resimde sağ alt köşede bir ayrıntı olarak görünen, renginden şarap olabileceğini düşündüğümüz yarısı dolu bir bardağın kenarındaki küçük kuş serçe olmalıdır. Sanatçının soyadı "küçük serçe" anlamına gelir ve pek çok zaman resimlerinin bir köşesine bu kuşu çizmiş, adeta imzası haline getirmiştir. 1560 yılında Bologna'ya dönen sanatçı hem kendi atölyesini hem de küçük antika objeleri sergilediği bir müze kurar. O dönemde Bologna'ya gelen tüm gezginlerin görmesi gereken bir yer olarak kabul edilir.

Bir başka mutfak sahnesindeyse büyük bir kaburganın bulunduğu şişe bir de tavuk geçirmeye çalışan mutfak çalışanı genç kadınla mutfağa mal tedarik eden ve genç kadına bir ördek vermeye çalışan delikanlı arasındaki neşeli flörtleşme, aynı zamanda cinsel çağrışımlar da içerir. Delikanlının sol elindeki içki kabı, bir yandan bunun kapağını açmış olması bir yandan da orta parmağını ileri doğru uzatması doğrudan cinsel ilişki isteğini ifade eder. Bu tür natürmort unsurlarıyla müstehcen sayılabilecek unsurları birleştirmek Hollanda resim sanatı içinde çok yaygındır.[8] Tavşan avlamak, sevişmek için üstü örtük bir semboldür ancak ölü tavşanlar üretkenliğin de simgesidir. Sepet dolusu yumurtaysa afrodizyak çağrışımlar yapar. Et doğrudan şehevi istekleri işaret eder ve oburlukla şehvet arasında paralellik kurulmasına neden olur. Asılı horoz ve fallik görünen hemen hemen her form, havandaki havan eli ve tabaktaki etin kemiği, buradaki cinsel çağrışımların etkisini arttırır. Masa üzerinde bir inek kafası, arkasında iki paça, büyük bir toprak kap içinde bir başka et parçası görülür. Bunların pişmiş oldukları, renklerinin farklı oluşundan anlaşılabilir. Yanlarındaysa, masadan sarkan iki küçük av kuşu ve iki de tavşan vardır. Resmin kime ait olduğu uzun zaman tartışılmış ve sonunda, Köln'deki Wallraf-Richartz-Museum'da bulunan "Peter wte wael" olarak imzalanmış 1624 tarihli *Çobanların Tapınması* resmindeki Meryem ve çobanların yüz ifadeleriyle olan benzerliği nedeniyle sanatçısının Wtewael olduğuna karar verilmiştir.[9]

Joachim Beuckelaer, *Mutfak Sahnesi ve İsa Emmaus'ta*, 1560-1565, ahşap üzerine yağlıboya, 109,5x169 cm. Mauritshuis, Den Haag

Etin daha mütevazı boyutlarda görüldüğü örnekler de İsa'nın son yemeği olarak bilinen fısıh yemeği resimlerinde ve Emmaus'ta yenen yemek sahnelerinde karşımıza çıkar.[10] Bu öyküler, çoğu zaman resmin ana konusu olarak kimi zaman da bir sahnenin arka planında resmedilir. Ön planda dünyevi bir konu resmedilmişse et ve diğer yiyeceklerin miktarı ve çeşidi mütevazı olmaktan uzaktır. Joachim Beuckelaer tarafından yapılan resimde ana konu bir mutfak ya da pazar tezgâhı sahnesi gibi görünmekle birlikte arka planda İsa'nın Emmaus yolunda öğrencileriyle karşılaşması olayı anlatılır. Resimde sıradan bir mutfak için oldukça abartılı hatta müsriflik olarak görülebilecek miktarda sebze, meyve, et, av ve kümes hayvanı betimlenmiştir. Kompozisyonun sağına soluna dağıtılmış çeşitli mutfak eşyaları, peçeteler, bardaklar, tabaklar, sürahiler, şarap ya da su küpleri de bu tür kompozisyonların vazgeçilmez elemanlarıdır. Bu tür resimler daha sonra figürlerden ve arka plan hikayelerinden arındırılarak natürmort türüne dönüşecektir. Sağ üst köşedeki kemer altında görülenler İsa ve onunla Emmaus yolunda karşılaşan iki öğrencisidir.[11] Kompozisyonda, bu yazının ilgi alanına girebilecek büyük bir parça sığır butu, onun hemen üzerinde bir sülün ve sol tarafında ahşap bir çubuğa dizilmiş keklik ya da bıldırcınlar görülür. Solda, lahana ve havuçların üzerine doğru, ahşap dolaptaki kancaya asılmış bir hindi vardır. Hindi ve sülün adeta canlı gibidirler.

Şarküteri ürünü olan etler de resmi yapılan çeşitler arasındadır. Simgesel açıdan bakıldığında özellikle domuz etinden yapılmış bir şarküteri ürünü olan jambon günahı ve oburluğu simgeler. Antik dönemlerden bu yana tüketildikleri bilinen jambon, sosis gibi şarküteri ürünleri Avrupa'da daha çok zengin sofralarında özellikle perhiz günleri sonrası hazırlanan ziyafet sofralarında yer alırlar. Hazır bir yemek oluşundan dolayı pratik bir tüketim imkânı sunması nedeniyle olsa gerek özellikle jambon piknik gibi açık hava yemeklerinde yer bulmuştur. Az sonra oturulup yemek yenecek bir sofra hissi uyandıran natürmortlarda şarküteri ürünleri iştah açıcı görünümleri nedeniyle tercih edilmiş olmalıdırlar. Roma'da yaşamış Alman sanatçı Christian Berentz'in (1658-1722) natürmortunda kompozisyonun merkezindeki dilimlenmiş jambon ve salam dönemin rafine beğenilerini ifade ediyor olmalıdır ki resme *Leziz Atıştırmalıklar* adı verilmiştir. Zarif kadehler ve karaf içindeki şarabın eşlik ettiği sofrada, özenle kesilmiş ve yerleştirilmiş iki parça ekmek, ikiye kesilmiş bir portakal ve gümüş bir bıçak yer alır. Parlak (belki altın) kutunun içindekiyse yüksek ihtimalle, Avrupalı seçkinlerin çokça tükettiği enfiye olmalıdır.

Philippe Rousseau'nun (1816-1887) resmindeyse oldukça canlı, taze ve yumuşacık olduğu hissettirilmek istenen büyük bir parça jambon masanın merkezindedir. Üzerine iliştirilmiş ve etin lezzetlendirilmesiyle ilişkili olabilecek bir defne dalı dikkat çeker. Natürmorta hayranlığı bilinen sanatçı, türün pek çok örneğinde görülebilecek tabak, içki şişesi ve kadeh gibi nesneleri kullanmış ama farklı olarak kompozisyona resmin yapıldığı zamana ait günlük ayrıntıları dahil etmiştir. Solda *Le Figaro* gazetesinin bir nüshası ve ortada da üzerinde sanatçının yaşadığı yer olan Acquigny yazısının okunduğu mektup zarfı vardır. Sanatçının bu resmi 1877 yılındaki Paris Salonu Sergisi'nde *Le Déjeuner* (Öğle Yemeği) adıyla sergilemiş olabileceği düşünülür; bu da 18. yüzyıldan itibaren özellikle öğle öğünlerinde

Christian Berentz (1658-1722), *Leziz Atıştırmalıklar*, 1717, tuval üzerine yağlıboya, 52x67,5 cm Galleria Corsini, Roma

şarküteri çeşitlerine olan ilgiyi haklı çıkarır.[12]

Et imgesini politik eleştiri aracı olarak kullanan ve et aracılığıyla açıkça Fransız yönetimine yüklenen önemli bir sanatçı William Hogarth (1697-1764) olmuştur. İngiltere'de özellikle sosyal olaylara dair yaptığı satirik resimlerle tanınan Hogarth, 1748 yılında bir grup sanatçı arkadaşıyla birlikte Fransa'yı ziyarete gider. Bu olaydan ilk kez, İngiliz tarihçi, araştırmacı, gravür ustası George Vertue (1684-1756) aynı yılın Ağustos ayındaki notlarında söz eder. Buna göre, Thomas Hudson, Van Aken kardeşler, Hogarth, Hayman ve heykeltraş Henry Cheere Mayıs ayında gerçekleşen ateşkes sonrasında geçişlerin serbest olduğu Dover-Calais geçidini kullanarak Paris'e giderler.[13] Hogarth, Calais'deki sınır kapısında, müstahkem bölgede askerlerin çizimlerini yaparken casus olduğu iddiasıyla Fransızlar tarafından yakalanır. Hâkim karşısına çıkarılır. Kendisinin bir çizer olduğunu kanıtlaması için sayısız karikatür yapması gerekmiştir. Buna rağmen kısa bir süre de olsa Bastille hapishanelerinde kaldığı bilinir. Özgürlüğüne kavuştuktan sonra bu olayı da anlatan bir yağlıboya tablo ve bir de gravür baskı hazırlar.

Philippe Rousseau, *Jambonlu Natürmort*, 1870'ler, tuval üzerine yağlıboya, 73x92,1 cm. Metropolitan Museum of Art, New York

Kompozisyonun merkezinde, Calais'deki şehir kapısının önünde, oldukça büyük bir sığır karkası taşıyan beyaz önlüklü ve beyaz şapkalı bir aşçıyla ete nazikçe dokunan, yüzünde iştahlı bir tebessümle gösterilmiş şişman bir Fransisken rahip betimlenmiştir. Aşçının et parçasını taşırken sarmış olduğu beyaz bezin kenarında bir etiket görülür: "*For Mad.*m *Grandsire at Calais*". Buradan anlaşılacağı üzere, et, Calais'de İngiliz ziyaretçilerin rağbet ettiği, Madam Grandsire tarafından işletilen Lion d'Argent adlı hana götürülmektedir. Aşçının sağ tarafında büyük bir kazanda muhtemelen resimde görünmeyen ordugahtaki askerler için çorba taşıyan iki kişi ve gördükleri et karşısında heyecan ve hayretlerini gizleyemeyen, hatta biri elindeki çorbanın yere döküldüğünü bile fark etmeyen iki cılız ve pejmürde kılıklı asker resmedilmiştir. Askerlerin gömlekleri, pantolonları ve ayakkabıları yırtıktır. Resmin sağ alt köşesinde, baştan aşağıya ekose giysilerle gösterilen, son derece üzgün bir yüz ifadesiyle, yanında kuru bir dilim ekmek, bir baş soğan ve boş bir su kabıyla betimlenmiş figür ilgi çekicidir. Bu figür kaynaklarda Jacobit olarak tarif edilir. Jacobitler, 1745'te Kral James'e karşı ayaklanan İskoçlardır. Ayaklanmanın bastırılmasıyla birlikte Fransa'ya kaçarlar. Anlaşılan odur ki buradaki hayatları pek de refah içinde değildir. Resmin tam

William Hogarth, *Calais Kapısı (O the Roast Beef of Old England)*, 1748, tuval üzerine yağlıboya, 78x94 cm. Tate Gallery, Londra

ortasında yer alan büyük taş kapının üzerine tünemiş olan siyah karga da bu olaya ve gruba daha sonraları atfedilen sembolü anımsatır. Figürün alnındaki siyah bantsa bir zamanlar yaralanmış olduğunu gösterir. Ortadaki, demir parmaklıkları açık kapının arkasında, beyazlar giymiş, muhtemelen din adamları olan bir grup görülür ve içlerinden biri büyük bir haç taşır. Çevrelerindeki diz çökmüş figürlerse inananlar olmalıdır. Bu grubun durduğu binanın duvarında asılı olan, adeta bir taverna tabelasına benzeyen tabelanın üzerindeyse beyaz bir güvercin betimlemesi görülür. Bu da genellikle Katolik inancındaki kutsal ruhu temsil eder. Sol alt köşedeki kadınlardan ikisi sırtlarında havuç ve pancar dolu sepet taşırken, bir yandan da yerde oturan kadının kucağındaki balıklar arasında görülen, yüzü gülümseyen bir insana benzeyen vatoza bakıp eğlenmektedirler. Vatozun yüzü resmin ortasındaki rahibinkine de benzer. Bu yaşlı ve derileri köseleleşmiş gibi duran kadınlar ve sıska askerler Hogarth için Fransa'nın hiç de cazip olmayan yanlarını sembolize ediyor olabilir. Sol üst köşedeyse, duvara yaslanmış çizim yapan genç bir figür Hogarth'ın kendisidir. Önünde oturduğu duvarın arka tarafında görülen belli belirsiz el onu tutuklayacak olan askerin elidir ve Hogarth'ın omzuna dokunmaktadır.

Bu dönemde Fransa'da halkın çoğunluğu için yiyecek, özellikle de et oldukça kıttır. Resimde et ve İngilizler arasında kurulan ilişki şunu ima ediyor olabilir: İngilizler hep et yer ve yavan olmayan çorba içerler. Resmin başlığındaki "Old England" sözüyse, Fransa'da olduğunun tersine İngiltere'de eski kralların halklarını adaletsiz efendilere karşı koruduğunu ve herkesin uyum içinde yaşadığını anımsatır. Resim genel olarak zenofobik (yabancı düşmanlığı, korkusu, nefreti) öğeler, özel olarak da Fransızlara karşı oldukça aşağılayıcı betimlemeler içerir ve Hogarth'ın, kanalın diğer ucundaki Fransız hayatına dair hayal kırıklıklarını gösterir. Zaten Hogarth kendi notlarında, Fransa'nın boş bir ihtişam, bağnazlık ve yoksulluk yeri, balıkçı kadınların derilerinin kösele gibi, askerlerinse zayıf, çelimsiz, giysilerininse yırtık pırtık olduğunu belirtmektedir.[14]

Tüketildiği dönemlere göre kimi yiyecek ve içecekler simgesel bir anlama sahip olsalar da ele alınan tüm bu resimlerde de görüldüğü gibi hiçbiri et kadar her dönemde önemli olmamış ya da kuvvetli anlamlar barındırmamış olabilir.

DİPNOTLAR

* Seçilen örnekler eti yenen türler olarak sığır, kuzu, domuz ve kanatlı kümes ve av hayvanlarının ve bunların türevleri olan şarküteri ürünlerinin olduğu resimlerdir. Deniz canlıları ve balıkların yer aldığı resimler başka bir yazının konusu olmak üzere ele alınmamıştır.

1 Massimo Montanari, *Avrupa'da Yemeğin Tarihi*, Çev. Mesut Önen-Biranda Hinginar, Afa Yayıncılık, İstanbul, 1995, s. 27.

2 Montanari, age, 1995, s. 29

3 Massimo Montanari, "İsveç Kraliçesi Cristina için Bir Öğle Yemeği", *Çileklerin İsyanı: Ortaçağ ve Rönesans'tan Sofra Anlatıları*, Çev. Gül Batuş, Can Yayınları, İstanbul, 2018, s. 201-209.

4 Montanari, a.g.e., 2018, s. 202.

5 Montanari, "Charlemagne'nin Sofrası'ndaki Davetsiz Konuk", a.g.e., 2018, s. 22.

6 Bert Natter, *The Rijksmuseum Cookbok: Great Chefs Draw Inspiration From the Dutch Masters*, Thomas Rap Pub., Amsterdam 2004, s. 79.

7 Petrus'un İsa'yı inkar edeceği bahsi üç İncil'de de yer alır. (Matta, 26: 17-35, 69-75; Markos, 14: 12-31, 66-72; Luka, 22: 34, 54-62; Yuhanna, 13: 36-38, 18:15-18, 25-27.)

8 Mutfaklarda ya da pazar yerlerindeki bu türden flört sahnelerinin asıl ustası Pieter Aertsen (1507/8-1575) ve öğrencisi Joachim Beuckelaer'dır. Erasmus (1466?-1536) ve Dirck Volkertsz Coornhert (1522-1590) gibi Hollandalı yazar ve düşünürlerse yiyecekler ve cinsel zevkleri karşılaştırmış, aşçılık, kasaplık ve balık satıcılığı gibi meslekleri daha basit iştahlara hizmet ettikleri için kınamışlardır. (Walter Liedtke. *Dutch Paintings in The Metropolitan Museum of Art*. New York, 2007, vol. 1, pp. x, 444; vol. 2, pp. 988-91, no. 225.) (https://www.metmuseum.org/art/collection/search/437956) (Erişim 09.04.2021)

9 Hizmetçinin yüzü ayrıca yine Wtewael'in *Kuzuyla Çobanlar* (yeri belli değil, 1620) kompozisyonundaki figürle de benzerlik gösterir. Sanatçının Berlin'de Gemäldegalerie'de bulunan *Büyük Yemekli Mutfak* (1605), *Emmaus'ta Yemek Sahnesiyle Mutfak* (1605. Özel Koleksiyon) sahnelerinin yeniden çizimi olarak düşünülür. Ayrıca çağdaşı sanatçı Cornelis Jacobsz Delff'in (1571-1643) resimlerini de andırır. Babasının *İsa Marta ve Meryem'in Evinde Sahnesiyle Mutfak* (1620-25, Centraal Museum, Utrecht) resimlerinin de önemli bir kaynak olduğu düşünülmektedir. Beuckelaer'ın aynı konulu kompozisyonlarına da benzer.

10 Genel olarak fısıhta yenen kuzu ya da oğlak eti Antik Yunan'dan itibaren Avrupa mutfaklarında yer almıştır. İslam dünyasında kurban eti olarak Yahudiler için de İshak'ın İbrahim'i kurban edişi anlatısıyla bağlantılı olarak kutsaldır. İsa'nın da kendini insanlık için kurban edişiyle ilişkilidir. Tıpkı kurban edilen kuzu gibi İsa da kurban edildiğinde günahsızdı. Havarilerin de simgesi olan kuzu (havariler masumluğu ve sadeliği de ifade eder) azizliği ve tövbe etmeyi de simgeler. Yahudiler için Pesah/Hamursuz Bayramı yemeği olan kuzu, Hristiyanlıkta da İsa'nın dirilişinin anısına yenilir.

11 "Emmaus Yolunda İki Öğrenci", Luka, 24: 13-33.

12 Silvia Malaguzzi, *Food and Feasting in Art*, Getty Publications, Los Angeles, 2008, s. 145.

13 Aynı yılın Ekim ayında Aix-la-Chapelle anlaşması İngiltere, Fransa ve Hollanda Cumhuriyeti arasında imzalanacaktır.

14 Elizabeth Einberg and Judy Egerton, *The Age of Hogarth: British Painters Born 1675-1709*, Tate Gallery Collections, II, London 1988 (https://www.tate.org.uk/art/artworks/hogarth-o-the-roast-beef-of-old-england-the-gate-of-calais-n01464) (Erişim 07.05.2021) https://www.sandersofoxford.com/shop/product/the-gate-of-calais-or-the-roast-beef-of-old-england/ (Erişim 07.05.2021)

2021 YILIN YAZARI GÜLTEN AKIN

NİLÜFER KÜTÜPHANE

2021 YILIN YAZARI GÜLTEN AKIN MEKTUP ÖDÜLÜ

Başvuru Tarihleri
14 HAZİRAN - 27 AĞUSTOS 2021

Seçici Kurul
LATİFE TEKİN
NAHİT KAYABAŞI
NESLİHAN CANGÖZ
ŞAFAK BABA PALA
TAÇLI YAZICIOĞLU

Ödüller
BÜYÜK ÖDÜL **₺3000**
MANSİYON (5 KİŞİYE) **₺1000**

Bilgi ve başvuru için:
0224 494 19 54

441 8189

kutuphane.nilufer.bel.tr
NiluferKutuphane
NiluferKutuphne

Enfes
Türk kahvesi

VESTEL *Sade*'NİN MARİFETİ

Vestel Sade 810 Türk Kahvesi Makinesi'nin tuşuna basın, leziz Türk kahvesi deneyimini yaşayın. Üstelik tek seferde 4 fincana kadar kahve yapabilme özelliğiyle.

ZORLU

VESTEL